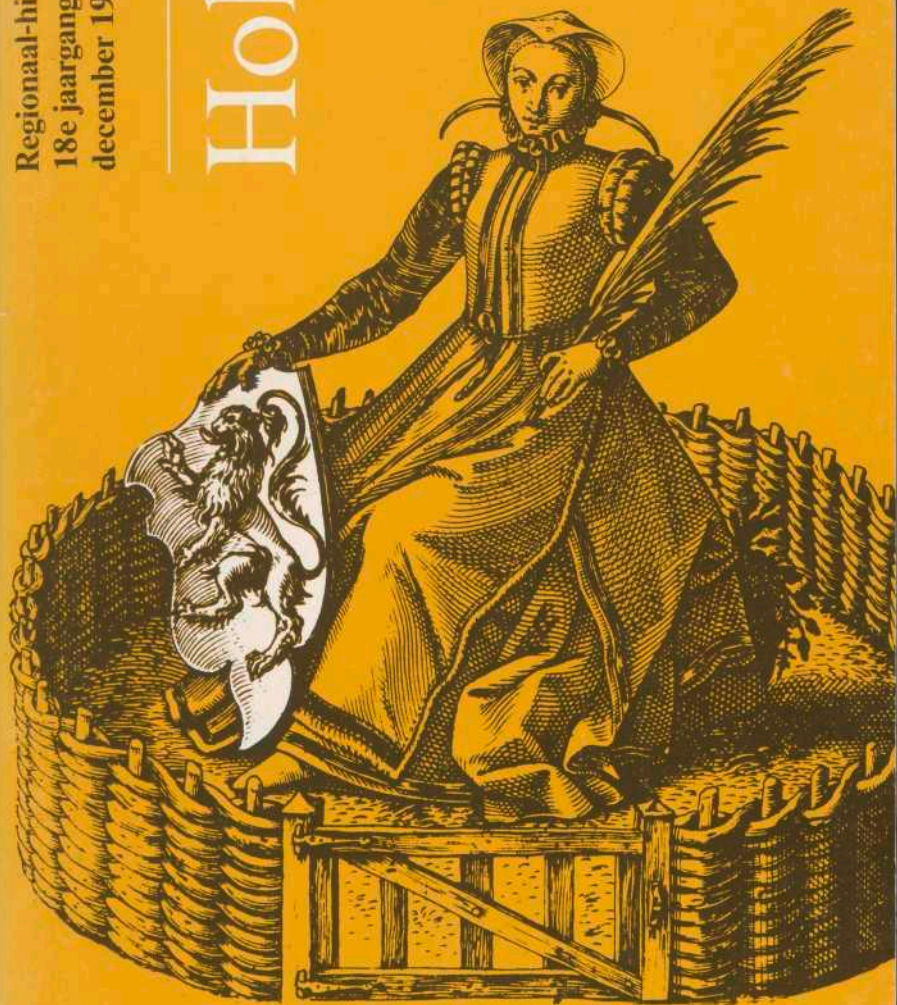

Regionaal-historisch tijdschrift
18e jaargang | nummer 6
december 1986

Holland

Inhoud

18e jaargang nr. 6, december 1986

P.J. Woltering Archeologische kroniek van Holland over 1985	273
P.J. Woltering I Noord-Holland	276
D.P. Hallewas II Zuid-Holland	304
Boekennieuws	331
Inhoud van de 18e jaargang	334

Aan dit nummer werkten mee:

Drs. P.J. Woltering, provinciaal archeoloog van Noord-Holland. Adres: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Kleine Haag 2, 3811 HE Amersfoort, tel. 033-12648.

Drs. D.P. Hallewas, provinciaal archeoloog van Zuid-Holland. Adres: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Omslagontwerp en basislayout: Esther Verdonk, Engelse/Verdonck ontwerpers, Amsterdam.

Druk: Drukkerij Spin/van Mantgem B.V., Amsterdam

De afbeelding op de omslag is gebaseerd op:

Michael Vosmerus, *Principes Hollandiae et Zelandiae, domini Frisiae*.

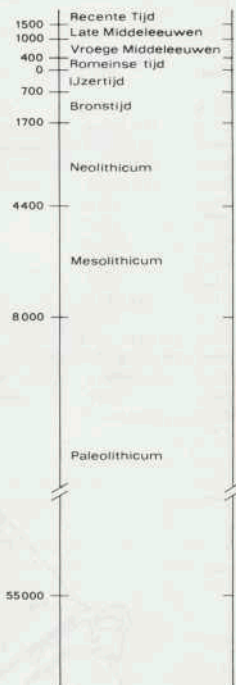
Antwerpen 1578, Christoffel Plantijn (Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).

Archeologische kroniek van Holland over 1985

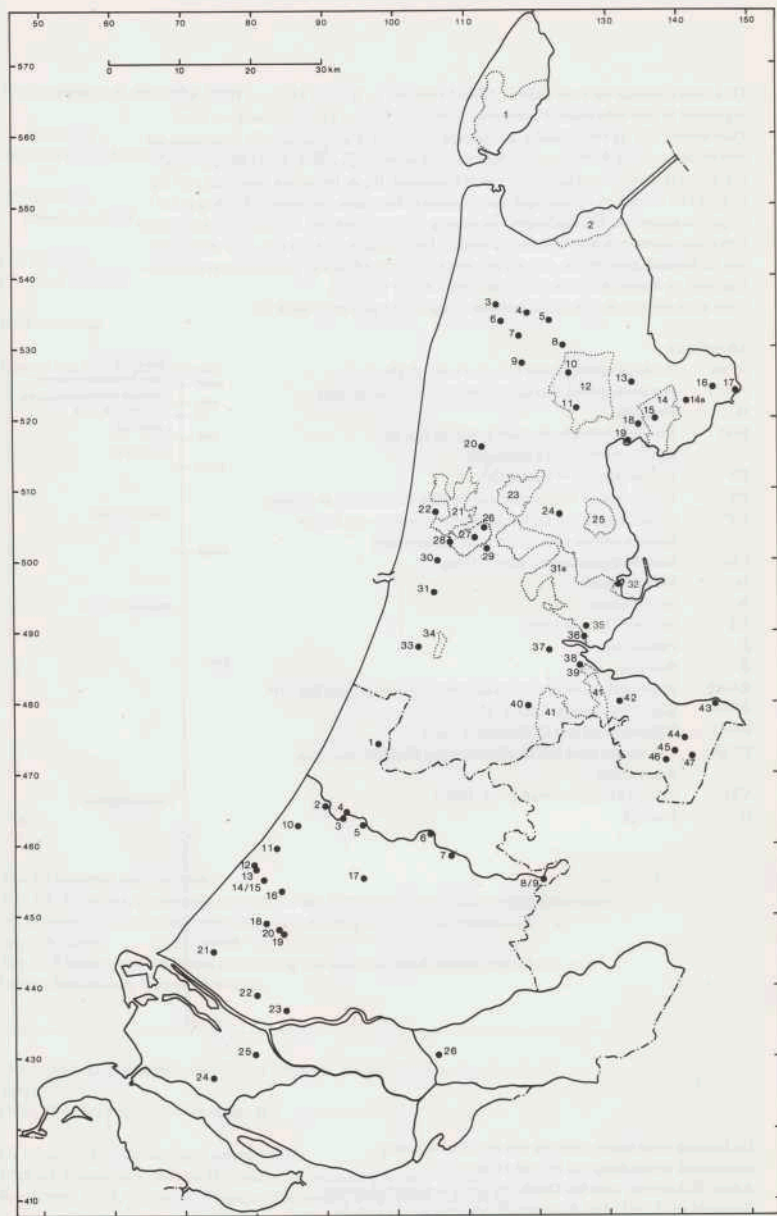
De kroniek bestaat uit twee delen: I Noord-Holland en II Zuid-Holland. Beide zijn ingedeeld in drie rubrieken: Prehistorie, Romeinse Tijd en Middeleeuwen-en-later. Daarbinnen zijn de vindplaatsen alfabetisch geordend. Vindplaatsen die informatie uit meerdere perioden hebben opgeleverd worden gewoonlijk alleen onder de daarvoor het meest in aanmerking komende rubriek vermeld. Bij de berichten bevinden zich bijdragen van derden en ontlenen aan bestaande literatuur. Ter onderscheiding is het volgende aangehouden. Bijdragen van derden zijn ondertekend; berichten met volledige literatuuropgave zijn letterlijk overgenomen. De overige berichten zijn door de auteurs van de kroniek geschreven, waarbij die met bronvermelding zijn gebaseerd op mededelingen of op literatuur die in de literatuurlijst wordt vermeld. Naar allen die aan deze kroniek hebben meegewerkt gaat onze dank uit.

Afkortingen

ADN	Archeologisch Depot Noord-Holland, Haarlem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
B	Bronstijd
BAI	Biologisch-Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen
BP	Before present = voor 1950
IPL	Instituut voor Prehistorie van de Rijksuniversiteit te Leiden
IPP	Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam
LM	Late Middeleeuwen (1000-1500).
M	Mesolithicum
N	Neolithicum
NT	Nieuwe Tijd (na 1500)
P	Paleolithicum
R	Romeinse Tijd
RAAP	Regionaal Archeologisch Archiverings-Project van het IPP
RGD	Rijks Geologische Dienst, Haarlem
RMO	Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort
VM	Vroege Middeleeuwen (voor 1000)
IJ	IJzertijd

De kroniek staat onder redactie van drs. P.J. Woltering, provinciaal archeoloog van Noord-Holland. Adres: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Kleine Haag 2, 3811 HE Amersfoort, telefoon (033) 1 26 48.

Overzicht van vindplaatsen en karteringen in 1985.
Tek. ROB.

Noord-Holland

Alkmaar	20 (LM)	p. 291
Amstelland	41	p. 291
Amstelveen	40 (LM)	p. 292
Amsterdam: centrum	37 (LM, NT)	p. 292
Amsterdam: Poppendam	35 (LM)	p. 294
Amsterdam: Schellingwoude	36	p. 295
Barsingerhorn: Haringhuizen	7 (LM)	p. 295
Barsingerhorn: Kaagpolder	4 (R)	p. 295
Barsingerhorn: Kolhorn	5 (N, LM)	p. 276
Beemster	24 (NT)	p. 296
Beverwijk	30 (R, VM, LM)	p. 296
Castricum	22 (LM)	p. 296
Diemen: Oud Diemen	38 (LM)	p. 296
Diemen: Diemerpolder	39 (LM)	p. 297
Drechterland: Hoogkarspel	14a (LM)	p. 297
Drechterland: Oosterblokker	15 (LM, NT)	p. 297
Drechterland: Westwoud	14 (B)	p. 276
Eilandspolder	23 (LM)	p. 297
Enkhuizen	17 (LM)	p. 298
De Gouw	12 (N, B, II, VM, LM)	p. 276
Groot Limmer en Castricummer Polder	21 (R)	p. 282
Haarlem: centrum	33 (LM, NT)	p. 298
Haarlem: Veerpolder en Zuiderpolder	34 (LM)	p. 299
Heemskerk	28 (LM)	p. 299
Hilversum	45 (N, B)	p. 277
Hilversum: Corversbos	45 (P, M)	p. 278
Hilversum: Westerheide	47 (P, B)	p. 278
Hilversum: Bussumerheide	44 (B, II)	p. 277
Hoorn: centrum	19 (NT)	p. 299
Hoorn: Westerblokker	18 (LM)	p. 299
Huizen	43 (P)	p. 278
Monnickendam	32 (LM)	p. 299
Niedorp: Blokhuizen	9 (LM)	p. 278
Niedorp: Groetpolder	8 (N, LM)	p. 278
Opmeer: Hoogwoud	10 (NT)	p. 299
Opmeer: Zandwerven	11 (N)	p. 278
Schagen	6 (R, V M, LM)	p. 300
Stede Broec: Bovenkarspel	16 (B)	p. 279
Texel	1 (B, II, R, VM, LM)	p. 279
Uitgeest	27 (R)	p. 284
Uitgeesterbroekpolder	27 (R)	p. 288
Velsen	31 (B, II)	p. 280
Waterland: Purmerland	31a (LM)	p. 300
Waterland: Wormer en Jisperveld	31a (LM)	301
Weesp	42 (LM, NT)	p. 301
Wieringen	2 (LM)	p. 302
Zaanstad: Krommenie	29 (R, LM)	p. 302
Zaanstad: Krommeniedijk	26 (R)	p. 289
Zeevang	25 (LM)	p. 302
Zijpe	3 (N, R)	p. 282

Zuid-Holland

Alblasserdam	26 (R)	p. 305
Alphen aan den Rijn Julianastraat	6 (R)	p. 305
Alphen aan den Rijn: Polder Steekt	7 (R)	p. 308
Bernisse	24 (R)	p. 308
Delft: Phoenixstraat	20 (LM)	p. 323
Delft: Koornmarkt	19 (LM)	p. 322
's-Gravenhage: Scheveningseweg	12 (R)	p. 308
's-Gravenhage: Spui/Houtmarkt	14 (LM, NT)	p. 324
's-Gravenhage: Spui/Turfmarkt	15 (N)	p. 304
's-Gravenhage: B.M. Teldersweg	13 (LM)	p. 324
Leiden: Haarlemmerstraat	4 (LM, NT)	p. 325
Leiden: Roomburgpolder	5 (R, VM)	p. 312
Leiden: Witte Poort	3 (LM, NT)	p. 327
Lisse: Dever	1 (LM, NT)	p. 327
Maasland	22 (II)	p. 304
Naaldwijk	23 (R)	p. 313
Rijswijk	18 (LM)	p. 328
Spijkensisse	25 (R, LM)	p. 328
Vulkenburg	2 (R)	p. 313
Vlaardingen	23 (R, LM)	p. 319
Voorburg	16 (R)	p. 320
Wassenaar: Plein 2	10 (II, VM, LM)	p. 328
Wassenaar: Waalsdorpervlakte	11 (II, R, LM, NT)	p. 321
Woerden: Kerkplein	8 (VM)	p. 328
Woerden: Wagenstraat	9 (R)	p. 321
Zoetermeer	17 (LM of NT)	p. 329

I Noord-Holland

P.J. Woltering

Prehistorie

Barsingerhorn: Kolhorn Door het BAI zijn de opgravingen in een ten noorden van Kolhorn in de Waardpolder gelegen woonplaats van de Laat-Neolithische Standvoetbeker-cultuur voortgezet. In 1985 kon het onderzoek in de zuidelijke van de beide aangrenzende vindplaatsen worden afgesloten: het centrum is geheel onderzocht en er is een vrijwel compleet oost-west en noord-zuid profiel opgetekend. Evenals vorige jaren werden weer vele indrukken van runderhoeven vastgesteld.

Over het onderzoek dat door het Instituut voor Aardwetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht werd uitgevoerd naar de geologische situatie van een in 1983 opgegraven welput kwam een rapport gereed (B. Zuurdeeg). De resultaten bevestigden de veronderstelling dat de put de zoetwatervoorziening diende.

Door P. Schut en I. Roorda is een voorlopig kwalitatief en kwantitatief onderzoek uitgevoerd aan aardewerk uit de noordelijke en de zuidelijke vindplaats. Tussen het materiaal van beide plekken blijken geen opmerkelijke verschillen te bestaan. De opgraving zal in 1986 worden voortgezet.

Bron: J.D. van der Waals, BAI, Groningen.

Drechterland: Westwoud Het in 1984 in ruilverkavelingsgebied Westwoud gestarte booronderzoek werd voortgezet. Het onderzoek is uitgevoerd in de periode 17 juni-9 juli. Er werd uitsluitend geboord op plaatsen waar bij andere verkenningstechnieken, met name luchtfoto-interpretatie, aanwijzingen waren gevonden voor prehistorische nederzettingen, doch geen zekerheid kon worden verkegen over het juiste karakter van de vindplaats. In totaal werden 193 boringen gezet, de meeste in het noordelijk deel en in het midden van het ruilverkavelingsgebied. De resultaten waren zeer wisselend. In het noordelijk deel blijkt veel te zijn verstoord door ploegactiviteiten vóór en tijdens het begin van de ruilverkaveling. Waar op de luchtfoto's uit de Tweede Wereldoorlog (vooral de vlucht van 26 februari 1945 is zeer belangrijk in dit opzicht) aanwijzingen voor bewoningssporen uit de Midden- en Late Bronstijd voorkomen, werd in de meeste gevallen ook in de boor een donkere bewoningslaag aangetroffen. Uit sommige van de boringen werden monsters genomen (32 stuks) ten behoeve van een fosfaat-proef; 8 van deze analyses werden als positief bestempeld, 2 als bijzonder positief.

Luchtverkenningen boven het gebied leverden weinig nieuwe gegevens op. Dit is het gevolg van de egalisaties die de laatste jaren, vooral ten behoeve van de bloembollenteelt, hebben plaatsgevonden.

IPP, Amsterdam

De Gouw In het in midden West-Friesland gelegen ruilverkavelingsgebied De Gouw is door het RAAP een veldkartering gestart. Het oppervlak van De Gouw wordt voor 85% ingenomen door grasland, voor 5% door boomgaarden en tuinbouwland, en voor 10% door akkerland. De meeste gronden bestaan uit lichte tot zware zavel en klei met een teelaardedek. Heel West-Friesland was tussen ca 800 v.C. en ca 1000 A.D. bedekt met een veenlaag, die door menselijke activiteiten nu vrijwel geheel is verdwenen. Het landschap is vrij vlak. De verkaveling is voor het grootste deel zuidwest-noordoost georiënteerd en de percelen zijn over het algemeen lang en smal. Sommige vertonen enig reliëf, het voormalige krekensstelsel (met de grote kreekruggen Hoogwoud-Abbekerk en Hoogwoud-Wognum) is plaatselijk nog duidelijk herkenbaar. Een hoog gelegen deel in het ruilverkavelingsgebied is de zandrug van Zandwerven.

De Gouw is een belangrijk agrarisch gebied en in het kader van de kavelverbeteringswerken (vooral ten behoeve van akkerbouw en bollenteelt) zijn al veel percelen geëgaliseerd. Dit levert niet alleen voor de archeologie problemen op (vondsten niet meer in situ, bewoninglagen verstoord) maar ook voor de geologie (bodempopbouw verstoord). De veldkartering werd uitgevoerd in de periode september-december. De akkers zijn

het eerst belopen; hiervoor zijn de herfstmaanden — na de oogst — het meest geschikt. Dit leverde vooral een overvloed aan Laat-Middeleeuws materiaal op. Incidenteel werden ook scherven uit Neolithicum, Bronstijd, IJzertijd en Vroege Middeleeuwen (Karolingische periode) opgeraapt. Terpen of andere verhogingen (grafheuvels) werden nauwelijks waargenomen.

Vanaf begin november werden de slootkanten afgezoekt op vondsten. Niet alle landgebruikers bleken zich aan de 'schouwplicht' te houden: vele sloten bleven ongeschoond en dit heeft de kartering bemoeilijkt. Toch werd ook bij het slootkantenonderzoek materiaal verzameld: vooral Laat-Middeleeuws. In de omgeving van Aartswood werden op meerdere percelen concentraties Laat-Neolithisch materiaal (waaronder Klokbeaker) vastgesteld.

Omdat in 1985 niet heel het ruilverkavelingsgebied kon worden belopen zijn, ten behoeve van een tussentijdse rapportage aan de Dienst Landinrichting, enkele deelgebieden geselecteerd. Hierbij is aan archeologisch veelbelovende gebieden voorrang gegeven en is uitgegaan van luchtfotogegevens, al aanwezige archeologische en geologische informatie en de mate waarin een deelgebied al onder egalisatie heeft geleden. Eind 1985 was ongeveer 25% van De Gouw gekarteerd. Het onderzoek is in 1986 voortgezet.

IPP, Amsterdam

P. van der Gouw, R.A.G.F.M. Manning

Hilversum Aan de Sparrenlaan zijn twee tot dusver onbekende grafheuvels vastgesteld. De heuvels hebben een diameter van ca 15 m en liggen in de tuin van een villa (op nr. 20), op ca 700 m afstand van de onlangs gerestaureerde grafheuvelgroep op de Hoorneboegse heide.

Aan de Lindeheuvel werd in 1984, in een bouwput, door J. vd. Meent uit Hilversum een compleet vuurstenen spaanmes gevonden (lengte 12,8 cm, breedte 3,0 cm, dikte 0,8 cm). Het voorwerp behoort tot de Laat-Neolithische Standvoetbekercultuur. De vondst werd gemeld door S. Pos van AWN-afdeling Naerdincklant.

Bron: M. Addink-Samplonius, Cultureel Centrum De Vaart, Hilversum.

Hilversum: Bussummerheide Het microreliëf van de natuurgebieden in Het Gooi is nog onaangetast. De erfgooiers, die het gebruiksrecht van de gronden hadden, plagden weliswaar af bij tijd en wijle, maar alleen het humeuze bovenlaagje, de Ao horizont, werd daarbij verwijderd. De woeste gronden van de erfgooiers zijn nu in het beheer bij het Goois Natuurreservaat. Zij bestaan grotendeels uit bos- en heideterreinen. Op de heide is het microreliëf slecht zichtbaar, omdat de heidestruiken dermate in hoogte variëren dat kleine niveauverschillen in het oppervlak verdoezeld worden.

In een cyclus van ca 15 jaar wordt ieder jaar een deel van de heide afgebrand; dat is het enige moment waarop het oppervlak goed bekeken kan worden. Met ingang van 1985 is vanwege het Goois Museum begonnen met een inventarisatie van de zichtbare archeologische verschijnselen in de afgebrande terreinen. Dit jaar werden de werkzaamheden uitgevoerd door drs. B. Meewis, die een jaar in een WSW-regeling aan het museum verbonden was.

In 1985 resulteerde de inventarisatie in de ontdekking van twee tot dusverre onbekende urnenvelden, beide gelegen op de Bussummerheide.

1. Kringgrepuurnenveld. Drie kringvormige wallen (diameter 8,0-10,5 m; hoogte 30-40 cm; breedte 1-2 m) waarbinnen een 1-2 m brede greppel; het centrum heeft de hoogte van het maaiveld. Boringen in de greppel tonen een goed ontwikkeld heideprofiel (prof. dr. A.P.A. Vink). Uit luchtfoto's van het gebied blijkt dat zich hier meerdere kringgreppels bevinden, die echter niet door wallen omgeven zijn.

2. Urnenveld. In een afgebrand perceel bevinden zich acht urnenveldheuveltjes, met een diameter van 6 à 7 meter. Het afgebrande perceel is klein, vermoedelijk strekt het urnenveld zich veel verder uit, maar dit zal pas na volgende afbrandingen nagegaan

kunnen worden. Het grote — reeds bekende — urnenveld tussen Erfgooiërstraat en Aardjesberg ligt hier een kleine kilometer vandaan. Het is niet duidelijk of deze heuvel-tjes hier deel van uitmaken of dat het een afzonderlijk urnenveld betreft.

In 1986 zijn de inventarisaties van de afgebrande gebieden door het Goois Museum voortgezet, nu onder leiding van de afdeling Naerdincklant van de AWN (S. Pos).
Cultureel Centrum De Vaart, Hilversum M. Addink-Samplonius

Hilversum: Corversbos en Westerheide Leden van AWN-afdeling Naerdincklant melden weer meerdere vondsten uit de omgeving van Hilversum.

Corversbos: Midden-Paleolithische vuursteen (7 afslagen, 1 kleine schaaft). Het aantal Middenpaleolithen dat tot nu toe op de akkers in het Corversbos werd verzameld is hiermee gestegen tot 26. Naast Midden-Paleolithisch materiaal is er in de loop der jaren ook nogal wat jongere bewerkte vuursteen gevonden. Het gaat om 14 artefakten uit Jong Paleolithicum-Mesolithicum en om enkele latere (onder andere een Laat-Neolithische geretoucheerde kling).

Westerheide-Aardjesberg: bewerkte vuursteen uit Jong Paleolithicum-Neolithicum; aardewerk uit Late Bronstijd.

Vinders waren J. Offerman, A. Boelsma, H. Peters, R. Peters.

G.C.L. Vlamings uit Eemnes vond op de Westerheide een stuk vuursteen waarop zich, in laag reliëf, een afbeelding van de kop van een reuzehert zou bevinden. Het stuk is bekeken door de provinciale archeoloog en zijn collega's A.D. Verlinde en H. Kars (beide ROB). Zij zijn er niet van overtuigd dat werkelijk van een voorstelling sprake is. Bron: J. Offerman, Hilversum; G.C.L. Vlamings, Eemnes; *Jaarverslag 1985 van AWN-afdeling Naerdincklant*.

Huizen Uit zand en grint, afkomstig uit een diepe zuigput in het IJsselmeer voor de kust van Huizen, zijn door A. Boelsma uit Eemnes door middel van zeven 17 Midden-Paleolithische artefakten verzameld (6 kernstukken, 2 afgebroken klingen, 9 afslagen). Het materiaal behoort tot het Acheulien.

Bron: J. Offerman, Hilversum; *Jaarverslag 1985 van AWN-afdeling Naerdincklant*.

Niedorp: Groetpolder en Blokhuisen Door A. Wit uit Niedorp zijn waarnemingen in de Groetpolder gedaan. Enkele plekken met Laat-Middeleeuwse aardewerkscherven bevestigden het vermoeden dat de lintbebouwing van Winkel zich buiten de Westfriese Dijk heeft voortgezet.

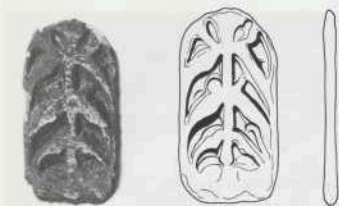
Van bijzondere betekenis is de ontdekking van de tweede Standvoetbeker-woonplaats in deze polder (verg. Woltering 1984, 213). Evenals bij de overige Laat-Neolithische woonplaatsen in de zone Kolhorn-Aartswoud het geval is, wordt de vindplaats gekenmerkt door (bovengeploegde) zwarte vondstrijke nederzettinggrond.

Bij Blokhuisen werd door AWN-werkgroep Schagen een booronderzoek uitgevoerd in een vermoedelijk terpje, op de plek van een daar onlangs afgebrande boerderij. De oudste vondsten waren 15e-eeuws.

Bron: *Jaarverslag 1985 van de werkgroep Schagen* (F. Diederik), in *Mededelingenblad van de AWN-afdeling Noord-Holland Noord*, jaargang 1, nr. 1.

Opmeer: Zandwerven In 1983 werd een booronderzoek uitgevoerd in een deel van de op de oostflank van de strandwal van Zandwerven gelegen Laat-Neolithische nederzetting (Van Iterson Scholten 1984). Uit de resultaten bleek dat een volledige archeologische inventaris van het terrein dringend gewenst was.

Met assistentie van medewerkers van het RAAP werd in de periode 16-24 september een booronderzoek uitgevoerd op het hele perceel Opmeer H 485, gelegen achter boerderij Het Wolvehuis, Zandwerven 45. Het onderzoek (boringen om de 25 m) sloot aan bij dat uit 1983 en had tot doel vast te stellen in hoeverre zich in de ondergrond nog

Afb. 1. Texel. Vroeg-Middeleeuwse bronzen riemtong.
Schaal 1:1. Tek. en foto ROB.

Afb. 2. Tot schrabber verwerkt fragment van een vuurstenen sikkel.
Datering Late Bronstijd. Foto ROB.
Schaal 1:2.

prehistorische kultuurlagen bevinden. Bij de uitwerking bleek dat Laag I uit de opgravingen van 1929 op het grootste deel van het terrein nog aanwezig is, ondanks de gedeeltelijke egalisatie in 1982. Ook van Lagen II en III werden in het geëgaliseerde en in het niet geëgaliseerde terreingedeelte, en ook nabij het erf van Het Wolvehuis, nog restanten teruggevonden. Deze inventarisatie was noodzakelijk met het oog op eventueel onderzoek van de vindplaats in de komende jaren. De bescherming van het monument is, volgens een beslissing van de Raad van State, slechts tijdelijk en loopt 1 januari 1991 af.

Bron: F.R. van Iterson Scholten, IPP, Amsterdam.

Stede Broec: Bovenkarspel Tijdens de aanleg van de Veilingweg bij Bovenkarspel werden door Th. van Meurs te Hoogkarspel de sporen van meerdere kringgreppels waargenomen en werd wat aardewerk verzameld. Datering: Midden- of Late Bronstijd.
Bron: T.Y. van de Walle-van der Woude, Westfries Museum, Hoorn.

Texel (afb. 1 en 2) De veldkartering is voortgezet. In 1985 werden, in de daarvoor in aanmerking komende periode (najaar-winter-voorjaar), acht maandelijks campagnes uitgevoerd. Daarbij zijn 54 vindplaatsen geregistreerd. In 4 gevallen is sprake van uitbreidingen van al eerder vastgestelde vondstconcentraties. Het aantal nieuwe vindplaatsen bedraagt dus 50. Hieronder bevinden zich 16 vondstconcentraties (vermoedelijke woonplaatsen), soms met materiaal uit meerdere perioden. Op vrijwel alle vindplaatsen zijn (ook) losse vondsten verzameld. De nieuwe vondstconcentraties dateren uit: Vroeg-Midden IJzertijd (2); Midden-Late IJzertijd (1); Late IJzertijd (1); Late IJzertijd-Romeinse Tijd (8); Romeinse Tijd (3); Vroege Middeleeuwen (Merovingische

periode: 3; Karolingische periode: 4) en Late Middeleeuwen (1).

De losse vondsten dateren uit Midden-Late IJzertijd (1 vindplaats); Late IJzertijd-Romeinse Tijd (20); Vroege Middeleeuwen (Merovingische periode: 3; Karolingische periode: 5); Late Middeleeuwen (43).

Het onderzoek is uitgevoerd door de ROB (P.J. Woltering, P.C. van Beest, J.W. Noordam, H. ter Schegget).

G. Gerrits te Den Burg meldde verdere vondsten van Texel.

Op een akker op de Hoge Berg werden een Vroeg-Middeleeuwse bronzen riemtong (afb. 1) en een vermoedelijk Karolingische munt gevonden. De voorwerpen werden door S. Daalder uit Oudeschild met behulp van een metaaldetector opgespoord. De munt zal door de vinder aan het Koninklijk Penningkabinet ter determinatie worden aangeboden.

P. van der Star uit Oudeschild vond op een akker bij De Westen een tot schrabber verwerkt fragment van een zogenaamde sikkel (met 'hoogglans') van grijze vuursteen (afb. 2). Datering Late Bronstijd.

Bij graafwerk aan de Parkstraat te Den Burg werd door G. Gerrits een heidepodzol met daarop niet nader te dateren cultuurlagen vastgesteld. Mogelijk hangen ze samen met de wat verder naar het noordwesten op meerdere plaatsen vastgestelde Vroeg-Middeleeuwse (Karolingische) bewoning.

Velsen (afb. 3) In het deel van de Velsbroekpolder waar najaar 1985 door de gemeente Velsen een begin gemaakt is met werkzaamheden ter voorbereiding van de bouw van een honderdtal huizen, is - met financiële ondersteuning van de gemeente Velsen en de provincie Noord-Holland - door het IPP een onderzoek ingesteld naar kwaliteit en vorm van de prehistorische bewoningssporen die daar op grond van een booronderzoek in 1983, 1984 en 1985 aanwezig werden verondersteld. Deze sporen zouden kunnen aansluiten bij de ca 400 m noordelijker aangetroffen bewoningssporen uit Vroege en Midden-Bronstijd (Woltering, 1979, 252-7). Tijdens de gehele campagne (van 9 april tot en met 6 juni) is veel hulp ondervonden van: W. Bosman; de firma Holleman; vertegenwoordigers van de gemeente Velsen (in het bijzonder de heren Rolle en Den Hartog); de Stiboka (in het bijzonder de heren Vos, Wallenburg, Buurman en mevrouw M. Kooistra); en medewerkers van het RAAP.

Tussen de vele akkerlagen met bijbehorende ploegkrassen zijn op drie plaatsen sporen van gebouwen (in de vorm van paalkuilen) aangetoond. Tevens zijn slootvormige depressies met uit o.m. plaggen bestaande verhogingen daarlangs geconstateerd, en een configuratie van rijen kleine en relatief ondiepe paalkuiltjes, die ondbelzinnig bij een niveau van ploegkrassen lijkt te behoren. Daarnaast is een langwerpige kuil (waarin een versterking) aangetroffen, met een nog onbekende functie. Bovendien is over een klein deel van het opgegraven gebied bewerking met een keerploeg aangetoond.

In de ontwikkeling van het gebied manifesteert zich een samengaan van natuurlijke materiaalverplaatsingsprocessen met menselijke activiteiten. Geologisch gezien bestaat de opbouw uit een in de ondergrond overal aanwezig fijn gelaagd pakket van sterk siltege en fijnzandige afzettingen. Hierop is regelmatig fijnzand afgezet, dat in de lagere delen wordt afgewisseld met kleiafzettingen en afzettingen van plantaardige oorsprong. De menselijke activiteiten hebben de vorm van: landbewerking (ploegen, lokale terreinverhoging en -verdieping); de uitvoering van bouwconstructies; en activiteiten van soms reliëfvormende, soms nivellerende en soms reliëfvolgende aard. Het resultaat is een terrein dat van oost naar west binnen het opgravingsgebied een opwaartse helling vertoont, en van noord naar zuid een stijging en vervolgens een daling. De combinatie van niet altijd overal dezelfde materiaal aanvoer met de bewerking ervan geeft een mogelijkheid tot een gedetailleerde beschrijving - die op een later tijdstip zal volgen - van de vele verschillende fasen in de ontwikkeling van het landschap.

Afb. 3. Velsen, Onderzoek van een woonplaats uit de Midden-Bronstijd in de Velsbroekpolder. Op de voorgrond zijn paalsporen en eergetouwkraassen zichtbaar. Foto IPP.

Na deze periode van lokale verschillen treedt een fase op waarin over het gehele terrein veengroei aanwezig is. In de tijd vindt er de gefaseerde afzetting van een dik zandpakket plaats, dat grotendeels nivellerend heeft gewerkt. Hierop heeft zich een bodem kunnen ontwikkelen die op de iets lager gelegen noordoostelijke delen van het terrein in een veniger facies heeft geresulteerd. Met het begin van een nieuwe overstuiving is in ieder geval een deel van het terrein, na een fase van door ploegkrassen aangetoonde akkerbewerking zodanig bewerkt dat een keerploeg in gebruik kan zijn geweest. De afzetting van zand is daarop verder doorgegaan, ook over de humeuze ontwikkelde lager gelegen delen. Naar boven toe volgt een ontwikkeling naar een licht humeus en uiteindelijk een tevens licht kleiig fijnzand-pakket dat homogeen van karakter is. Hierop ligt klei die sterk fijnzandig en matig humeus is en die deels is opgenomen in de huidige bouwvoor.

In afwachting van C14-dateringen kan naar analogie van de al genoemde noordelijker opgegraven sporen het volgende opgemerkt worden:

De ondergrond van gelaagd fijnzand met silt kan worden gerekend tot een afzetting van Calais IV B, die in deze omgeving vóór ca 3750 BP wordt gedateerd.

Op 1.90 m-NAP is liggend in de top van de eerst aangelegde akker een scherf met wikeldraadindruk gevonden. Rekening houdend met opspit/inspit plaatst dit deze cultuurlaag voorlopig in de Vroege Bronstijd, tussen ca 3650 en 3450 BP.

Tussen 1.25 en 1.15-NAP is lokaal klei afgezet; deze vormt mogelijk een fase in de Duinkerken 0-sedimentatie, die vóór ca 2950 BP eindigt. Dit plaatst de oudste bewoningsfase hier vóór ca 2950 BP.

De scherven in de verschillende op elkaar liggende, extreem donker gekleurde akkerpakketten lijken relatief uniform. Ze zijn vrij zacht, dikwandig, gemagerd met kleine stukjes kwarts, onversierd, en lijken sterk op vroeg Hoogkarspel-aardewerk. Gezien het feit dat het loopvlak uit de vroegste bewoningsfase verploegd is, moet de bewoning van de site in de Midden-Bronstijd (ca 3450-3000 BP) worden geplaatst. Er zijn ook wat scherven van dunwandig, identiek gemagerd aardewerk aangetroffen.

Over alle akkerpakketten is een begroeiingsniveau aanwezig, dat overeen kan komen met OD B1, waarvan de vorming vóór ca 2700 BP heeft plaatsgevonden.

Het dikke pakket zand, dat duidelijk in fasen is afgezet, komt overeen met OD IIb (IJzertijd). Het hierop aanwezige begroeiingsniveau, waarin scherven uit de Late IJzertijd-Romeinse Tijd voorkomen, kan met OD C1 overeenkomen. Een laatst afgezet pakket zand zou dan OD III voorstellen (Vroege Middeleeuwen).

Daaroverheen ligt een homogeen pakket humeus zand dat langzaam overgaat in een steeds kleiiger facies (D IIIb), die deels in de bouwvoor is opgenomen.

Op ca 1.40-1.20 m-NAP is een serie paalkuilen aangetroffen die de plattegrond van een drieschepig, bootvormig(?) afgerond, oost-west gericht gebouw vormen, van minstens 15 m lengte. De breedte van het middenschip is 3 m (afstand tussen de staanderparen: 2.25 m). Het lijkt of alle paalkuilen een tweede fase vertonen, in de vorm van een kleinere ingraving, die opvallend veel grote brokken houtskool bevat.

Op ca 30 m afstand van bovengenoemde, grotendeels opgegraven plattegrond is, op een mogelijke identieke niveau, een tweede spoor van bewoning aangetroffen in de vorm van één paalkuil en een noord-zuid lopende sloot. Uit de sloot kwam de halve schedel van een ca 23 jaar oude vrouw te voorschijn.

Een derde teken van bewoning is terug te vinden in het zandpakket dat voorlopig als OD IIb te boek staat, in de vorm van twee paalkuilen die zijn afgedekt met een dun begroeiingsniveau, dat mogelijk OD B2 vertegenwoordigt en in de Late IJzertijd moet worden gedateerd.

IPP, Amsterdam

D.C.M. Beemster, R.W. Brandt

Zijpe In de Zijpe- en Hazepolder wordt tussen Keinsmerbrug en Keinse een strook land van 25 ha geschikt gemaakt voor de bloembollenteelt. Dit houdt in dat een ca 75 cm dik pakket Middeleeuwse klei wordt afgegraven tot op de eronder liggende afzettingen (meestal veen of, als dat niet meer aanwezig is, Calais IV-zand en -zavel). Het aldus ontstane gat wordt met van elders aangevoerd zand opgevuld. In dit gebied zijn door AWN-werkgroep Schagen waarnemingen gedaan.

Op een nog niet door ontgraving getroffen weiland werd een lage verhevenheid door boringen en enkele kleine proefputjes nader onderzocht. Onder het kleidek bevond zich een dunne humeus-venige laag met sporen van menselijke activiteit: enkele aardwerkscherfjes, verbrande leem, stukjes vuur- en natuursteen, vogelbotjes en verkooldde zaden. In de wadafzetting eronder werden enkele paalsporen waargenomen. Het onversierde aardewerk moet waarschijnlijk in Laat-Neolithicum of Vroege Bronstijd worden gedateerd. De vondstenlaag lijkt zich over een slechts gering oppervlak uit te strekken. Met de uitvoerder van het werk, De Vries en Van de Wiel BV uit Sint Maartens Vlotbrug (vertegenwoordigd door P. Teijema en C.H. Zanen), is overeengekomen dat deze vindplaats begin 1986 nader zal worden onderzocht (door de ROB).

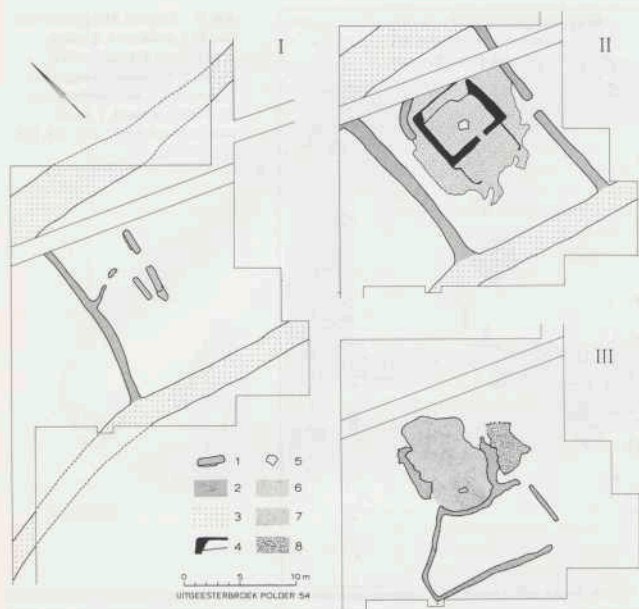
In al uitgegraven delen van het gebied zijn enkele inheems-Romeinse scherven gevonden.

Tevens werd de bedding van een ook op luchtfoto's waarneembare, en waarschijnlijk in de 11e-12e eeuw dichtgeraakte, rivier vastgesteld.

Bron: Jaarverslag 1985 van de werkgroep Schagen (F. Diederik), in *Mededelingenblad van de AWN-afdeling Noord-Holland Noord*, jaargang 1, nr. 1.

Romeinse Tijd

Groot Limmer en Castricum Polder In verband met de voor dit gebied voorbereide ruilverkaveling ('Limmen-Heiloo') is door medewerkers van het RAAP een veldkartering uitgevoerd. Het was de eerste fase van een grootschalig archeologisch onderzoek. Het gebied is door drie personen in ongeveer zeven maanden verkend. Met de tweede

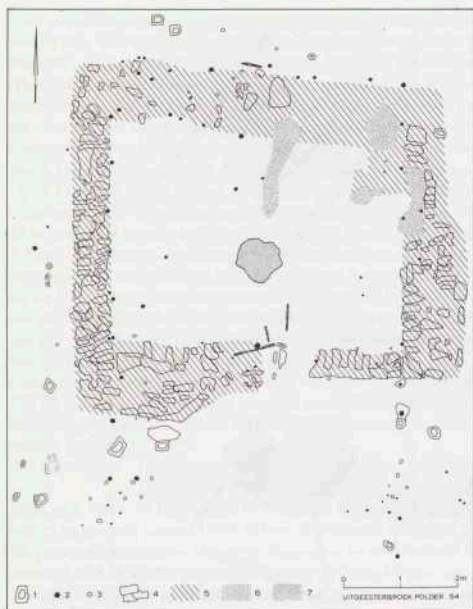

Afb. 4. Uitgeest. Onderzoek van een huisterp uit de Romeinse Tijd. Overzicht van woonfasen I-III. 1. kuitvulling, 2. slootvulling, 3. kreek- en geulvulling, 4. zodenwand, 5. haardplaats, 6. oud oppervlak, 7. ophogingslaag van zandige klei, 8. lens van korrelig gebakken klei en as. Schaal 1:500. Tek. IPP.

fase, een booronderzoek, is in 1986 een begin gemaakt.

Ongeveer 3000 v.C. was het grootste deel van het ruilverkavelingsgebied nog open zee. Geleidelijk oprukkend vanuit het zuiden ontwikkelden zich in noordelijke richting strandwallen en werd het zeegat steeds kleiner. Achter de strandwallen ontwikkelden zich wadplaten, doorsneden met getijdgeulen. Ongeveer 100 v.C. verlandde het mondingsgebied van het Oer-IJ-estuarium bij Egmond. Slechts enkele geulen voerden nog water naar de zee, zoals onder andere de Dije. De binnendelta kwam voor een belangrijk deel droog te liggen, waardoor de hogere wadplaten geschikt werden voor bewoning. Het lagere deel bleef een groot ondiep (zoet)watermeer.

Omstreeks de 12e eeuw kon de zee langs twee nieuwe wegen het voormalige estuarium opnieuw binnendringen: vanuit het noorden bij Schoorl (de Zijpe) en later, in de 16e-17e eeuw, uit het oosten via de inmiddels gevormde Zuiderzee. Gezien de frequente wateroverlast begon men in de tweede helft van de 11e eeuw aan weerszijden van de strandwal Alkmaar-Limmen een waterkering op te werpen, oorspronkelijk de Dijk genoemd, later bekend als Limmerdam en Zanddijk. In de eeuwen die hierop volgden kwamen er steeds meer dijken bij, tot het midden van de 16e eeuw, toen vrijwel het hele gebied bedijkt was.

Afb. 5. Uitgeest. Het gebouw van fase II. 1. paalkuilen, 2. palen, 3. paalgaten, 4. afzonderlijke zoden, 5. vermoedelijke loop van zodenwand, 6. verbrandingslaag door vloer en wand, 7. haard tweede fase. Schaal 1:100, Tek. IPP.

Door verspoeling, verstuiving, het voor de bedijking gebruikte sediment, en ontzanding (die nu nog een belangrijke rol speelt) zijn al veel archeologische sporen uitgewist. Wat nog rest is derhalve zeer waardevol.

Uit de kartering is gebleken dat het estuariumgebied in de Romeinse Tijd druk bewoond was, vooral de hogere wadafzettingen. Er zijn tevens Karolingische vondsten gedaan. Tijdens de Middeleeuwen leefden de bewoners teruggetrokken op de strandwallen en op de huidige geestgronden.

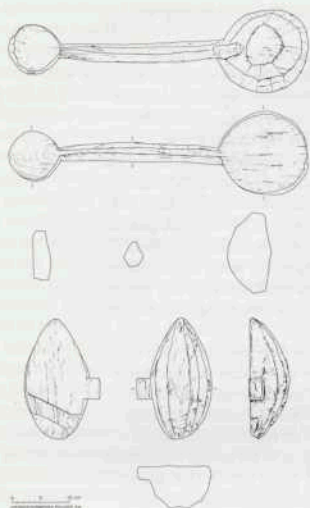
Er zijn op ongeveer 400 plaatsen scherven gevonden, variërend van 1 exemplaar tot grote vondstconcentraties, waaruit globaal kan worden afgeleid dat er in de Romeinse Tijd ongeveer 8 grote nederzettingen zijn geweest.

IPP, Amsterdam

C. Ravesloot, F. Perk

Uitgeest (afb. 4-6) In juli-augustus 1985 werd, tijdens een vier weken durende campagne met veel regen, door het IPP een opgraving uitgevoerd in een van de verhogingen (vindplaats 54) die tijdens de veldkarteringen in ruilverkavelingsgebied de Uitgeesterbroekpolder werden ontdekt (zie Brandt/Ravesloot 1985). Over de aard van dergelijke verhogingen, die veel voorkomen in het Oer-IJ-estuarium, was nog slechts weinig bekend. Om deze reden werd het noodzakelijk geacht de vindplaats te betrekken in een steekproefsgewijze, gedetailleerde bestudering die aansluit bij het onderzoek binnen het Assendelver Polder Project.

Bovendien vormt de verlaging van de grondwaterstand binnen dit venige deel van het

Afb. 6. Uitgeest. Halffabrikaten van esdoornhout (boven) en berkehout (onder). Schaal 1:10. Tek. IPP.

estuarium een bedreiging voor de conservering van de organische resten, met name hout, die onder dergelijke ophogingen zijn te verwachten. De resultaten van deze kleine opgraving (650 m²) wijken af van wat op andere onderzochte vindplaatsen in de omgeving werd vastgesteld, maar zijn daardoor des te interessanter. Bewoning heeft plaatsgevonden op een kleine 'kleiplaat' met een dichte vegetatiegroei (thans op 1,80 m-NAP), in een overgangszone van kleiig rietveen tussen oligotroof veen en kweldergebied. De woonplaats dateert waarschijnlijk uit de tweede helft van de eerste eeuw na Chr. en lag tussen een geul en een kreek met zwakstromend tot stilstaand water. Er zijn drie fasen van activiteiten vastgesteld.

Fase 1: Hiertoe horen in ieder geval vier kuilen en mogelijk ook een aantal paalgraven en een greppel die door een sloot, behorend bij fase twee, gesneden wordt. De aard van de activiteiten tijdens de eerste fase is onduidelijk. Twee van de kuilen hadden een vulling van veen, mest, inheemse scherven en takken terwijl in een ervan de helft van een bronzen armband werd gevonden. In beide kuilen werden ingeslagen paaltjes aangetroffen. De andere twee kuilen hadden een vulling die uitsluitend bestond uit teruggestort veen.

In de eerstgenoemde kuilen kwamen in de onderste vulling als de enige teruggevonden cultuurplanten de resten van vlas, hennep (*Cannabis sativa*) en gierst voor. Behalve zaden van vlas zijn ook de kapsels gevonden. Van hennep waren slechts enkele zaden aanwezig, maar deze mogen voor het inheemse-Romeinse deel van Nederland uniek genoemd worden. Hennep is niet alleen een verdovend en opwekkend middel, maar levert ook uitstekende bastvezels voor touw, en olierijke zaden voor spijs- of lampolie. Deze twee laatste kwaliteiten waren aan de Romeinen bekend. Overige hennepvondsten in Europa zijn bijna alle in Romeinse context aangetroffen.

Mogelijk hebben de kuilen gediend voor het bewerken of verwerken van vlas en hennep. Gezien hun ligging ten opzichte van de latere huiswanden (fase 2) kan een rituele

funktie niet uitgesloten worden; in ieder geval zou de ligging kunnen duiden op het bestaan van bewoningskontinuiteit van fase 1 naar 2.

Fase 2: Tijdens de tweede fase werden de kreek en geul met elkaar in verbinding gesteld door het graven van twee sloten met, in de oostelijke sloot, één ingang tot het zo ontstane, 232 m² grote erf. Hierbinnen werd een kleine konstruktie opgericht, die aan de hand van geassocieerde sporen en vondsten een huis genoemd mag worden. Het gebouw bestond uit twee gedeelten met een totaal oppervlak van ca 8,5 × 6 m.

Het noordelijke gedeelte van het huis had zodenwanden, met een breedte variërend van 60 tot 80 cm, die een ruimte van 5 × 4 m omsloten. De wanden rustten op het oude oppervlak en waren gevormd uit vaak onregelmatig gestoken zoden met een dikte van thans 9 cm. De zoden zijn afkomstig uit de laag vegetatieresten en het bovenste gedeelte van de doorwortelde, licht gekleurde klei eronder. Deze klei en het oude oppervlak waren afwezig binnen het erf, behalve in het deel waar het gebouw stond. Aan de hand van de oppervlakte waarover deze zodenlaag ontbreekt, inclusief het oppervlak van de erfsloten, kan een schatting gemaakt worden van de verkrege wandhoogte: deze waren minimaal 1,08 m hoog, opgebouwd uit 11-12 lagen zoden.

Palen, voornamelijk van els en es en met een doorsnede van 5-10 cm, ingedreven aan de vermoedelijke buitenkant van de noordwand, en aan de binnenkant van de overige wanden, hebben het dak gedragen en hebben, afhankelijk van een eventueel aanwezig raamwerk, ook de wanden gesteund. De palen waren voor het merendeel vakkundig aangepunt door middel van enkele lange afslagen. Die van de regelmatig geplaatste westelijke palenrij waren tussen 30 en 99 cm diep ingeslagen. In het oosten waren twee uitzonderlijk lange hoekpalen aanwezig, met lengtes van 1,52 en 1,56 m. Een dickere paal (13 cm in doorsnee) in het midden van de zuidelijke zodenwand zou als een nokpaal gezien kunnen worden. Hier is in de wand ook een deuropening geweest. De westelijke en oostelijke palenrijen liepen door tot het zuidelijke deel van het huis, waar zij eindigden in concentraties van paalgaten en paaltjes.

Het kleine oppervlak (1,80 × 5 m) van het zuidelijke huisdeel was waarschijnlijk wel overdekt maar niet begrensd door een wand aan de zuidzijde. De aanwezigheid van mestlensjes, geultjes, en het verstoorde en vertrapte karakter van de lagen, maakt het waarschijnlijk dat hier vee gestald was.

Binnen de door zodenwanden omgeven ruimte daarentegen is een vloer van veenplaggen aangetroffen, bestaande uit twee fasen, elk van 2-3 veenplaggen dik, met een drie keer vernieuwde haardplaats. De oorspronkelijke haard was van zeer geringe omvang (30 cm in doorsnee), gevormd van scherven en klei op het oude oppervlak en deed mogelijk alleen tijdens de konstruktie van het huis dienst. Ook de houtspaanders en -schilfers op datzelfde oppervlak zouden met deze bouwactiviteit kunnen worden geassocieerd.

De eerste echte bewoning van het huis lijkt gepaard te gaan met het aanleggen van de plaggenvloer. De haard werd met scherven en zand vergroot tot 70 cm doorsnee. Na een volgende ophoging van de haard met scherven en klei werd vervolgens ook de vloer een keer opgehoogd. De haardplaats werd opnieuw gerenoveerd door het maken van een glad gestreken, vlakke kleiplaat met een breedte van 73 cm en een dikte van 5 cm. Holten en inhammen die om de rand van de kleiplaat gevormd waren dienden mogelijk voor het beter vastzetten van kookpotten. Over de plaat liep een ondiepe gleuf en er was een centraal vierkant gat. De laatste fase van de haard bestond uit een verdere ophoging met scherven (waaronder streepbandaardwerk) en klei, die niet geheel doorbakken was. In totaal bereikte de haard een hoogte van 20 cm boven het oorspronkelijk looppvlak.

Behalve halfverbrande plaggen en as om en op de verschillende haardfasen, was er ook een verbrandingsbaan door de vloerplaggen te volgen, die vanaf de haard tot aan de noordelijke zodenwand liep. Verbrande wandresten waren duidelijk herkenbaar, met name in de noordoost hoek van het huis waar ook de verkoolden top van een wandpaal

wijst op brandschade. De bewoning was hiermee in ieder geval afgelopen.

Naast de in de hardkonstruktie gebruikte scherven werd ook aardewerk gevonden in de geul, de kreek en in de erfsloten. Hierin lagen ook fragmenten van een maalsteen van 'basaltlava', drie glazen kralen, een 'slingerkogel' en een klein potje. Het laatste is 7 cm hoog en kan, gezien de zeer kleine vingerafdruk op de rand, waarschijnlijk met recht een 'kinderpotje' genoemd worden.

Binnen het huis werd Romeinse import aangetroffen: zes terra sigillata fragmenten van een wrijfschaal die in de oostelijke zodenwand was ingebed. Binnenshuis werden verder een slijpsteen, vier spinklosjes en vijf 'speelschijven' aangetroffen. Twee spinklosjes en twee speelschijfjes lagen naast de haard uit de laatste fase. Ingebouwd in de zuid-oost hoek van de zodenwand lag een blok bewerkte gele zandsteen.

Binnen het woongedeelte werd bijzonder weinig hout gevonden. Het oppervlak ten zuiden van het omsloten gedeelte bevatte veel spaanders van els, es, wilg en berk. Spaanders, takken en twijgen van deze soorten werden ook aangetroffen in de oostelijke erfsloot; waarschijnlijk waren deze boomsoorten in de directie omgeving aanwezig. Onder de houtresten die bij de ingang in de oostelijke erfsloot gekoncentreerd lagen doet zich grote verscheidenheid aan soorten voor: eik, den, appelachtige, zoete kers, hazelaar, kardinaalsmuts en zilverspar. Deze soorten kunnen worden gevonden in de Oude Duinen, die ca 3 km ten westen van de vindplaats liggen. Het zilversparfragment is afkomstig uit het door de Romeinen bezette gebied.

Houtbewerking voor andere doeleinden dan de konstruktie van het gebouw uit fase 2 lijkt, gezien de diverse spaanders van andere soorten, een niet onbelangrijke activiteit te zijn geweest. Een aanwijzing hiervoor vormen ook twee halffabrikaten, die ten zuiden van het bovengenoemde bewerkingsafval en 2,5 m uit elkaar in dezelfde erfsloot gevonden zijn. Het ene halffabrikaat (esdoorn) had een grote pollepel/schep moeten worden en is al ruw bewerkt tot zijn specifieke vorm. Het heeft een lengte van 52 cm. Het schepgedeelte, 7 cm hoog en 14 cm breed, is nog niet uitgehold. Het tweede onvoltooid gebleven produkt is een schep of kom met een 3 cm lang handvat aan een zijde van de ovale, spits toelopende, nog niet uitgeholde kom. Dit voorwerp is gemaakt uit berk en is 21 cm lang, 11 cm breed en 7 cm hoog. Het lag naast een blok berkehout (met snijsporen) waaruit een dergelijk voorwerp gesneden zou kunnen worden. De voorwerpen waren onbeschadigd, hetgeen suggereert dat ze niet als afval in de sloot terecht kwamen maar als onderdeel van de bewerkingsprocessen te weken waren gezet. De lange 'pollepel' zou een parallel kunnen hebben in het — nog veel minder — bewerkte stuk hout afkomstig uit de AWN-opgraving van Assendelft 8 (Stuurman 1978, 82: afb. 3.2).

Er werd weinig bot gevonden: slechts 47 fragmenten. Hiervan is 53% afkomstig van schaaap/geit. Dit is een aanzienlijk groter aandeel dan normaal wordt aangetroffen in inheems-Romeinse context. Behalve rund (43%) is ook paard aanwezig (1 fragment). In de haard werden zes palingwervels gevonden.

Van de cultuurgewassen zijn paardeboon, huttentut, gierst en hennep in kleine aantallen aangetroffen, terwijl gerst, vlas, haver en tarwe vaker voorkomen. Al deze soorten zijn door de bewoners in ieder geval gebruikt, en mogelijk in de omgeving verbouwd: op ca 250 m ten westen van de woonplaats ligt een wat hogere oeverwal. De aanwezigheid van lagere en hogere akkeronkruiden en (niet determineerbaar) stro wijst erop dat graan met stro en al geogost werd. Het verwerken binnen de nederzetting van vlas en tarwe is aangetoond door de aanwezigheid van vlaskapsels, en internodiën en spiculaevorkjes van tarwe.

Hoewel in alle 18 geanalyseerde monsters uit sporen van fase 1 en 2 cultuurplanten voorkwamen, kwam meer dan de helft van de graankorrels uit één haardmonster. Hierin waren verkoolden haver en korrels emmertarwe het meest vertegenwoordigd (in aantallen van resp. 399 en 204). Ook in andere monsters uit fase 2 komen deze soorten samen voor. Dit zou op mengbouw van de twee gewassen kunnen duiden. In ieder geval is het opmerkelijk dat op deze vindplaats veel meer emmertarwe en haver is aangetrof-

fen dan gerst. Dit wijkt af van het algemeen beeld van de vroege Romeinse periode, waarin vooral gerst werd aangetroffen (Groenman-van Waateringe/Pals 1983).

Fase 3: Na een periode waarin volledige dichtslibbing van kreek, geul en erfsloten plaatsvond en veengroei optrad is het areaal weer in gebruik genomen. Resten van deze derde activiteitsfase bestaan uit een 50 m² grote ovale ophoging, gedeeltelijk omgeven door ondiepe sloten, en een door sloten omheind areaal van 62 m² ten zuiden hiervan. De kleiophoging was in het midden 20 cm dik; thans 1,60 m-NAP. De dichtsbijzijnde bron van deze (zandige) klei zou de meer naar het westen gelegen oeverwal geweest kunnen zijn. De enige bewoningssporen uit deze fase zijn een kleine stookplaats (35 × 50 cm), bestaande uit klei en enkele scherven, op de ophoging, en een ca 2,5 × 4,5 m grote lens van korrelig gebakken klei en as ten oosten daarvan.

Vondsten in de ophogingslaag omvatten inheems aardewerk en enkele Romeinse scherven (Drag. 15/17 of 22/23, 18, 33, 18/31 en Ritterling 9). Deze vondsten kunnen niet gebruikt worden om fase 3 te dateren omdat ze uit van elders aangevoerde grond afkomstig zijn. De ophoging zou verband kunnen houden met het (seizoensgebonden) weiden van vee in dit natter wordende gebied. Dergelijke ophogingen zijn niet ongewoon in het Oer IJ estuarium (Brandt e.a. 1984).

Na deze laatste bewoningsfase trad veengroei op; de nederzetting werd door een veenpakket omgeven en raakte gedeeltelijk overdekt. Hierop is ca 35 cm klei afgezet. Het huidige maaiveld ligt op 1,30 m-NAP.

Met als mogelijke uitzondering 'Het Hain' (Halbertsma 1965; Helderma 1971) is er tot nu toe nauwelijks sprake van vindplaatsen in de regio die tekenen van acculturatie vertonen. Bij acculturatie ('romanisatie') moet vooral gedacht worden aan pogingen tot 'nadoen', wat tevens het deels overnemen van waarden impliceert. De aanwezigheid, hier zowel als in andere opgravingen, van wat Romeinse goederen kan hiervoor niet zonder meer als aanwijzing worden opgevat. Wel is imitatie mogelijk te zien in de vorm van het huis van fase 2, dat erg veel lijkt op cultusgebouwen en grafsporen uit meer zuidelijke streken, en zeker afwijkt van andere gebouwen in de regio (Therkorn, ter perse). Context en samenstelling van de geassocieerde vondsten wijzen echter op de aanwezigheid van een inheems huishouden.

De vorm van de zodenwanden toont een zekere gelijkenis met steenbouw, in zo verre dat de onregelmatig afgestoken zoden met hun rechte kant naar buiten geplaatst waren en middenin de wand een vulling van kleinere brokken hadden. Het blok zandsteen in de zuidoost-hoek zou ook een symbool van steenbouw kunnen zijn. Mogelijk zou ook het gebruik van de minder 'gewone' houtsoorten voor het vervaardigen van voorwerpen, zoals afgeleid kon worden uit het bewerkingsafval, kunnen wijzen op Romeinse invloed.

Naast deze vormen van mogelijke acculturatie zijn de al genoemde verschillen in de economische aspecten van landbouw en veeteelt een verdere aanwijzing dat het leefpatroon van de bewoners van de eerste en tweede fase van de vindplaats hier in meerdere opzichten van dat van hun burens verschilde.

De opgraving is gedeeltelijk gefinancierd door de provincie Noord-Holland. Het Romeinse aardewerk werd gedetermineerd door C.W. Koot; C. Ravesloot en P. Vos hebben informatie over de geologie verstrekt en de heer H. Al, op wiens land de opgraving plaatsvond, heeft bijgedragen tot een goed verloop van het onderzoek.

IPP, Amsterdam

L.L. Therkorn, P. van Rijn, M. Verhagen

Uitgeesterbroekpolder (afb. 7) In de Uitgeesterbroekpolder, waar een ruilverkaveling in uitvoering is, werden op 27 januari 1985, tijdens een van de luchtverkenningen boven Noord-Holland, foto's van enkele in dit gebied gelegen terpjes uit Late IJzertijd-Romeinse Tijd genomen. Het moment van opname was uiterst gunstig doordat een dun sneeuwlaagje als gevolg van de zonnewarmte juist begon te smelten. Mede door de

Afb. 7. Uitgeesterbroekpolder. Luchtfoto van een deel van de polder direct ten noorden van de prov. weg Krommenie-Uitgeest. Het noorden is boven. Zichtbaar is een ongeveer zuid-noord lopende voormalige (opgevlude) stroomgeul (Duinkerke I), met op de oeverwallen erlangs sporen van omgreppelde terpjes uit de Late IJzertijd-Romeinse Tijd. Foto IPP.

luchtverkenningen is het aantal vindplaatsen in dit gebied de laatste jaren sterk uitgebreid.

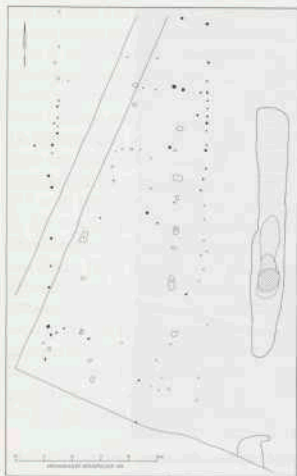
Bron: W.H. de Vries-Metz, IPP, Amsterdam.

In een van de archeologische monumenten in de Uitgeesterbroekpolder, een terrein met meerdere lage terpjes uit Late IJzertijd-Romeinse Tijd, werd vanuit het ADN en met het oog op de door de eigenaar gewenste plaatselijke grondverbeteringswerken een beperkt booronderzoek uitgevoerd. De meeste in de terpjes gezette boringen toonden onder de uit vette bruine klei bestaande bouwvoor (30 cm dik) een donkergrijze zandige klei van ca 20 cm dikte, zeer waarschijnlijk een woonlaag. Op meer dan 50 cm diepte bevond zich ongestoord grijs zand.

Bron: *Jaarverslag 1985 Archeologische Assistent Noord-Holland* (G.P. Alders)

Zaanstad: Krommeniedijk (afb. 8) In het veengebied ten noorden van Krommeniedijk werd door het IPP in juli 1985 een nederzittingsplek opgegraven. De vindplaats (geadministreerd als Krommenieër Woudpolder 145), is een van de vele die tijdens de veldkarteringen in dit ruilverkavelingsgebied werden ontdekt (zie Brandt/Ravesloot 1985). In een slootkant werden toen inheems-Romeinse aardewerkscherven, resten van palen en een mogelijke haardplaats met bakplaat vastgesteld. Aangezien ten zuiden van de sloot een verharde weg loopt, kon alleen opgegraven worden in het weiland ten noorden daarvan. En werden sleuven gegraven tot achter in het perceel, maar de enige sporen van bewoning werden gevonden in de 18 x 20 m grote werkput grenzend aan de sloot. In totaal werd 596 m² onderzocht.

De in de slootkant gevonden resten behoren tot een boerderij met een wat onduidelijke, maar in ieder geval gedeeltelijk drieschepige plattegrond, met een teruggevonden lengte van ca 14 m een breedte van 5,20-5,60 m. Extra paalgoten tonen aan dat de boerderij

Afb. 8. Zaanstad: Krommeniedijk. Onvolledige plattegrond van een boerderij uit de Romeinse Tijd. Zichtbaar zijn paalsporen met (zwart) en zonder hout, en een langs het huis lopende sloot. In de sloot bevond zich een dieper deel dat gevuld was met stro en mest. Schaal 1:200. Tek. IPP.

minstens een keer verbouwd werd, waarbij de achterwand 2 m naar het noorden toe werd verplaatst, en enkele staanders werden vernieuwd. De wandpalen waren van wilg, els, eik, berk en es, de overgebleven staanders van els en es (determinatie: P. van Rijn). De staanders zijn voornamelijk vertegenwoordigd door paalgaten, waaruit de palen verwijderd waren, terwijl het merendeel van de wandpalen waarschijnlijk afgebroken werd, toen de boerderij werd verlaten.

Langs de oostkant van het gebouw liep een (huis)sloot. Deze 15-20 cm diepe sloot, die voornamelijk was gevuld met brokken veen en laagjes mest, bevatte ook een dieper gedeelte dat een ronde, 40 cm diepe kuil bleek te zijn. Hierin werden lagen aangetroffen, bestaande uit een mengsel van stro en mest, die de contouren van de kuil volgden, wat erop zou kunnen dat de kuil als een mengplaats diende. Het verkregen mengsel zou geschikt geweest zijn voor het dichtsmen van vlechtwerk-wanden, een methode die ook historisch bekend is (Van Giffen 1936, 44; Trier 1969, 77). De mengkuil vormt dan een indicatie voor deze, in ieder geval hier, toegepaste methode; aanwijzingen voor het dichtsmen van wanden met andere materialen (bijvoorbeeld leem) ontbreken voor gebouwen in de regio vrijwel geheel (Therkorn, ter perse). De sloot was naar het zuiden toe onderbroken, wat erop wijst dat zich hier een ingang naar de boerderij bevond. Aangezien de haardresten nog verder naar het zuiden in de moderne slootkant aangetroffen waren, is het waarschijnlijk dat het opgegraven arcaal het stalgedeelte van de boerderij vertegenwoordigt. Behalve plantenresten die het veenlandschap weerspiegelen zijn als enige kultuurgewassen zaden van vlas en gierst in de slootvulling gevonden (determinatie: M. Verhagen). Hierin werden ook twee versierde terra sigillata komfragmenten (Drag. 29) aangetroffen die een datering van de boerderij in de tweede helft van de eerste eeuw waarschijnlijk maken (determinatie: C. Koot). Verder zijn enkele inheemse scherven, een paar runderbotten en een gewei van een ree uit de sloot afkomstig.

Eventuele woonlagen en toenmalige loopvlakken binnen en buiten de boerderij zijn

vernietigd door ploegen tijdens de Romeinse Tijd. De beschadigde toppen van de palen werden aangetroffen op een niveau van gemiddeld 1,52 m-NAP. Hierboven bevond zich een rietveenlaag, met vondsten, verstoord tot gemiddeld 1,45 m-NAP. Twee ploegfasen konden worden vastgesteld, allebei met een min of meer NW-ZO richting. Er is een eergetouw gebruikt, maar er zijn geen aanwijzingen voor het gebruikelijke kris-kras patroon. Het is op zich uitzonderlijk dat in het veen ploegsporen uit de Romeinse Tijd gevonden zijn, hoewel akkerbouw in de veengebieden van de regio mogelijk vanaf de Vroege IJzertijd heeft plaatsgevonden (Therkorn e.a. 1986).

De top van de akkerlaag vertoont een dun oxidatieniveau, waarop vervolgens een pakket rietveen gegeeroeid was. De top van deze tweede rietveenhorizont ligt thans op 1,25 m-NAP, inclusief een oxidatieniveau van 10 cm (het Middeleeuwse loopvlak). Dit laatste wijst erop dat het post-Romeinse veenpakket oorspronkelijk veel dikker is geweest. Hierboven is een 10 cm dikke niet verstoorde (pik)klei-laag aanwezig, gevolgd door een kleifige bouwvoor van 25 cm. Het huidige maaiveld ligt dus op ca 95 cm-NAP. De opgraving werd financieel ondersteund door de provincie Noord-Holland. Aan de heer Woude, eigenaar van het perceel, is dank verschuldigd.

IPP, Amsterdam

L.L. Therkorn

Middeleeuwen en later

Alkmaar In het centrum van Alkmaar werd op drie plaatsen archeologisch onderzoek verricht.

Op het Doelenveld werd onder meer een tot op het schone zand gegraven tonput met aardewerk uit het begin van de 13e eeuw onderzocht. Jaarringenonderzoek van de duigen leidde, door de onvergelykbaarheid van het hieruit resulterende jaarringenpatroon, niet tot een verdere datering van de ton.

Aan de Doelenstraat, gelegen op de grens van geestrug en moeras, werden geologische (door de Voormeer afgezette kleilaagjes, afgewisseld met stuifzandlaagjes) en archeologische (ophogingslagen) waarnemingen gedaan.

Aan de Laat bleek, na de sloop in 1985 van de laat 19e-eeuwse Dominicuskerk, de mogelijkheid tot archeologisch onderzoek zeer beperkt. Slechts van een klein deel van het terrein, de binnenplaats van de vroegere pastorie, was de bodem niet sterk verstoord. Hier werd tot op het vaste zand een sleuf aangelegd. Dit onderzoek toonde aan dat de noordzijde van de Laat in het midden van de 14e eeuw in één keer met humeuze klei werd opgehoogd.

Bron: *Jaarverslag 1985 Openbare Werken Alkmaar* (E.H.P. Cordfunke).

Amstelland In tegenstelling tot de overige RAAP-onderzoeksgebieden, waar herindelings- of ruilverkaveling al in volle gang is, of reeds definitief is vastgesteld, is voor ruilverkavelingsgebied Amstelland zelfs nog geen schetsontwerp gereed. Dit houdt in, dat de archeologische waarden binnen dit gebied in een zeer vroeg stadium bij de plannen voor de herinrichting kunnen worden betrokken.

De betekenis van Amstelland – helaas verscheurd door autowegen, spoorbanen en het Amsterdam-Rijnkanaal – als bakermat van Amsterdam, mag als bekend worden verondersteld. Voor de ontstaansgeschiedenis van onze hoofdstad is een systematische archeologische inventarisatie van dit gebied van groot belang. Van rijkdom verkregen door handel (Gouden Eeuw) getuigden vele (thans verdwenen) fraaie buitens, waarvan de overblijfselen langs o.a. Amstel en Gein zullen worden aangetroffen. Amstelland wordt doorsneden door enkele natuurlijke waterlopen: Amstel, Holendrecht, Gein, Gaasp en Diem. Aan weerszijden hiervan vinden we een oeverwallenlandschap. De Ronde Hoep, een uitgesproken (bos)veengebied, is een belangrijke broed- en pleisterplaats voor vogels.

Afb. 9. Amsterdam. Resten van drie eind 14e-eeuwse stenen huizen op het terrein van een tussen Zeedijk, Prins Hendrikkade en Oudezijdsdijk gelegen scheepswerf uit dezelfde tijd. Foto Archeologische Dienst, Amsterdam.

Aangezien er slechts weinig archeologische vondsten uit Amstelland bekend zijn en ook over veldnamen vrijwel niets in archieven is vastgelegd, werd besloten tot een oriënterend onderzoek (midden september-begin oktober). Dit hield in dat een oost-west raai werd gelopen door de Ronde Hoep, de Duivendrechtse-, de Aetsveldsche- en de Gemeenschapspolder. In de Aetsveldsche polder werden enkele interessante vondsten gedaan. Een gelijktijdig ondernomen inventarisatie van perceelsnamen in de Ronde Hoep leverde een aantal aanknopingspunten op. Pas na een systematische kartering in de eerste helft van 1986, en met ondersteuning van gegevens uit luchtfoto's en ethnohistorisch onderzoek, zal over de archeologie van Amstelland wat meer kunnen worden gezegd.

IPP, Amsterdam

R. Datema, C. Ravesloot

Amstelveen Door leden van AWN-afdeling Amsterdam werden vondsten en waarnemingen in en in de omgeving van Amstelveen gedaan. Het gaat om: Laat-Middeleeuws (vanaf de 13e eeuw) en later aardewerk, gevonden aan het oppervlak, na de afbraak van twee huizen aan de Dorpsstraat. Op aangrenzende percelen werden bij een opgraving in 1982 sporen van bewoning vanaf de 13e eeuw vastgesteld.

Langs de Bovenkerkerweg werd op meerdere plaatsen Laat-Middeleeuws en later aardewerk verzameld (kogelpot, pingsdorp, vroeg steengoed, blauwgrijs).

Bron: AWN-afdeling Amsterdam (E. Schmitz).

Amsterdam: centrum (afb. 9 en 10) In 1985 werd op drie plaatsen archeologisch onderzoek verricht.

In de periode 19-23 september werden de funderingen van 17e- en 18e-eeuwse woningen onderzocht, gesitueerd in de Kerkstraat 348, 350 en 352. Volgens archi- valische gegevens was het bedrijf van Van der Kloet, een tegelbakker, gevestigd aan

Afb. 10. Amsterdam. Een rond 1500 gedateerde tinnen nachtspiegel met Amsterdams keur. Foto Archeologische Dienst, Amsterdam.

de Prinsengracht 1075/1079. Deze percelen lopen door tot aan de Kerkstraat en grenzen aan het opgravingsterrein. Produktieafval van de tegelbakker werd overigens niet op het terrein Kerkstraat 348-352 aangetroffen. Ook onderzoek naar restanten van de oven leverde niets op. Van het perceel Kerkstraat 348 werd de archeologische inventaris, daterend uit de 18e eeuw, opgegraven.

Een tweede onderzoek betrof Prinsengracht 1125 en 1127. Het werk werd uitgevoerd op 24 september. Ook hier werd de 17e- en 18e-eeuwse bebouwing onderzocht. De derde campagne in 1985 had een omvangrijker karakter. In de periode 28 oktober - 20 december werd het terrein, gelegen tussen de Zeedijk 9-13, Prins Hendrikkade 59-65 en Oudezijds kolk 26, onderzocht. De op deze plaats nog aanwezige opstallen werden geheel of gedeeltelijk gesloopt vanwege de bouw van een nieuw Golden Tulip Hotel. Onderzoek van dit terrein was van belang, omdat dit gebied op merkwaardige wijze als een landtong in het IJ is gelegen. Als zodanig is het een bron van speculatie geweest van vele geschiedschrijvers van de stad Amsterdam. Het gebied werd gewoonlijk geïdentificeerd als het 'Godshuisland', het land van de Oude Kerk. Deze benaming komt voor in de oudste beschrijving van het grondgebied van de stedelijke vrijheid van Amsterdam in 1342 en wel als de noordgrens van het stadsdeel van de oostzijde van de Amstel.

De opgravingen hebben evenwel geleid tot geheel nieuwe, verrassende ontdekkingen. Op deze landtong blijkt tegen het einde van de 14e eeuw de eerste grote Amsterdamse scheepswerf gevestigd te zijn. Voor dit doel, zo laten de ophogingen van het terrein zien, is eerst een kleipakket van ca 1,50 m dikte aangebracht en vervolgens een laag kleizoden, afgedekt door een kleine meter zand. Het zand kon niet ter plaatse worden gewonnen, zoals de klei, maar moet aangevoerd zijn uit het duingebied. Het is tot nu toe het vroegste voorbeeld van toepassing van zand bij het gereedmaken van terreinen in de stad en wellicht tevens het begin van de zanderijen in het duingebied. Op dit enorme zandpakket zijn de funderingen aangetroffen van de opstallen van de scheepswerf. Zij bestaan uit een reeks van vier houten werkplaatsen, 12,50 m lang en 4 m breed, staande aan de Oudezijds kolk en lopend naar de huidige Prins Hendrikkade, toendertijd het IJ. De vloeren van de werkplaatsen waren bekleed met turven. Deze waren geheel doordrenkt met pek en overdekt met resten breeuwsel, als gevolg van de werkzaamheden. Achter de werkplaatsen kwam een houtconstructie te voorschijn, met een lengte van meer dan 32 m. Deze constructie wordt geïnterpreteerd als een lijnbaan, waar de touwen voor de in aanbouw zijnde schepen gedraaid moesten zijn. In een van de werkplaatsen werden een in de grond ingegraven pektion en oude scheepsonderdelen aangetroffen.

Op het terrein van de scheepswerf zijn tevens drie stenen huizen opgegraven. Dit is opmerkelijk, daar dit terrein aanvankelijk juist buiten de stadspoort (de Olofspoort) gelegen was. Na 1425 is men er toe overgegaan dit voor de stad belangrijk geworden gebied binnen een nieuwe stadswal op te nemen (afb. 9).

Bij het inrichten (ten gevolge van de expansieve scheepsbouw) van een nieuwe scheepswerf, de Lastage, in het begin van de 15e eeuw, heeft dit industriegebied een gedaanteverwisseling ondergaan. Het is een woongebied geworden met een aangeplempte kade waarop voorts alleen nog hout en teer werd opgeslagen, de zogenaamde hout- en teertuinen. Archeologische inboedels van de huizen zijn geborgen. Een dergelijke inboedel, daterend van rond 1500, geeft een zeer gedetailleerd beeld van het huishouden van niet onbemiddelde bewoners, wellicht een van de vele kooplieden, die woonden aan en bij de Warmoesstraat. Als bijzonderheid kunnen worden vermeld fraai tafelhoed, bestaande uit een tinnen stapelbeker en fragmenten van een majolica bord met een Arabische beschildering in goudluster uit Spanje, en een tinnen nachtspiegel met een Amsterdams keur (afb. 10). Als zondanig is dit voorwerp een van de oudste met zekerheid in Amsterdam vervaardigde tinnen produkten. Tot het vondstmateriaal behoort ook een aantal perzikipitten (tot nu toe de vroegste in Amsterdam aangetroffen exemplaren), een bijzonder fraaie dolk uit runderbot, een houten tol bekrond met een zilveren munt (vastgezet met een spijker), een zorgvuldig vervaardigde houten spinrok en een keur aan drinkgerei: bekers en wijnschaaltjes van glas en allerhande uit aardewerk. Dit betekent, dat een interessant dokument over het dagelijks leven in Amsterdam rond 1500 geborgen is. Verdere bestudering van vele andere kleine metalen voorwerpen, botten, zaden en vruchten zal aanvullende informatie verschaffen over kleding- en consumptiepatronen. Vervolgens bracht ook het tweede gedeelte van de opgravingscampagne, uitgevoerd op grotere diepte, onvermoede resultaten. Aan het einde van de 13e eeuw bleek dit terrein reeds omrijkt te zijn en bebouwd met houten huizen. Een erf was bebouwd met twee achter elkaar gelegen huizen; het achterste huis was ca 9 m lang. Het voorste huis werd gedeeltelijk, over een afstand van 6 m, opgegraven.

Archeologische Dienst, Amsterdam

J.M. Baart

Amsterdam: Poppendam (afb. 11) Voorafgaand aan de aanleg van een fietspad werd bij de verdwenen nederzetting Poppendam, in Waterland, een te vergraven huisplaats onderzocht. Het fietspad, langs de Nieuwe Gouw tussen Zunderdorp en Ransdorp, behoort tot de voorzieningen die in het kader van de ruilverkaveling Waterland worden gemaakt.

Het bleek — zoals te verwachten was, gezien de ligging in een ontginningsblok aan de hoofd-veenrivier — om een voor het gebied zeer vroege huisplaats te gaan; mogelijk is de bewoning hier al voor het jaar 1000 begonnen. De bouwwijze van het huis wijst ook in de richting van een 'experimenteel-stadium': verschillende funderingstechnieken bleken te zijn uitgeprobeerd. Vermoedelijk was ook het opwerpen van een veenplaggenheuveltje voor de bouw zo'n experiment. Het effect was dat het huis en terpie in het veen weg zijn gaan zakken. Een volgende ophoging werd aangebracht en een nieuwe lemen vloer werd gelegd. Het zakken hield aan. Tot vier keer toe werd met veenplaggen opgehoogd, vijf vloerniveaus werden teruggevonden. Tenslotte werd de huisplaats verlaten. Hoewel er nooit sprake is geweest van een echte terp, was er nu twee meter ophoging aangebracht.

De voornaamste tijd van het opwerpen van terpen ligt in Waterland pas in het eind van de 13e eeuw, toen deze huisplaats al ongeveer een eeuw onbewoond was.

In de drukproeffase van deze kroniek kwamen twee C14-getallen beschikbaar: 1000 ± 25 BP (GrN 13841) en 1015 ± 25 BP (GrN 13842). Calibratie levert een datering in de tweede helft van de 10e eeuw, niet alleen voor de bewoning maar ook voor het voorkomen van pingsdorp- en paffrathardewerk.

IPP, Amsterdam

J.M. Bos

Afb. 11. Amsterdam: Poppendam. Enkele vloerniveaus in een huisterp uit de 10e-12e eeuw. Foto IPP.

Amsterdam: Schellingwoude Ten behoeve van de aanleg van de ringweg rond Amsterdam-Noord werd bij Schellingwoude een strook grond weggegraven tussen de Zuiderzeeweg en het volkstuinencomplex 'Liergouw'. Eén van de te vergraven percelen, tussen dezelfde kavelsloten als waar nu de kerk staat, stond vanouds bekend onder de naam 'De Kerkheuvel'. Het verschijnsel van het in de lengterichting van de verkaveling verplaatsen van de kerk is in het Noordhollandse veengebied al vaker geconstateerd. Hoewel de helft van het perceel al bij de aanleg van de Zuiderzeeweg was verdwenen (destijds werd een cutter-zuiger gebruikt) werd besloten het resterende, nu bedreigde, gedeelte van het perceel met behulp van een graafmachine te onderzoeken. Helaas werd hierbij geen spoor gevonden van een Middeleeuwse kerk; het lijkt er op dat deze heeft gestaan waar nu de Zuiderzeeweg loopt.

In verband met de wegaanleg moest ook een deel van het volkstuincomplex in zuidoostelijke richting worden verplaatst. Bij het ingraven van de septic-tanks in het nieuwe gedeelte kwam een groot aantal stobben en stammen van eiken uit het veen tevoorschijn. Dendrochronologische analyse door E. Jansma toonde aan dat het hier om kienhout ging: de jaarringcurve bleek niet inpasbaar te zijn in de thans bekende standaardcurve, zodat het om prehistorisch hout moet gaan.

IPP, Amsterdam

J.M. Bos

Barsingerhorn In het noordelijk deel van de Kaagpolder werd door AWN-werkgroep Schagen een akker verkend. Dit leverde een concentratie van inheems-Romeins aardewerk op. Vermoedelijk is sprake van een nederzittingsplek.

In een dijkrestant aan de Muggenburgerweg bij Haringhuizen werd, op verzoek van de provinciale archeoloog, door AWN-werkgroep Schagen een booronderzoek uitgevoerd. Aanleiding waren plannen tot sloop en vervangende nieuwbouw van een op de dijk staande woning. Het onderzoek, dat in 1986 zal worden voortgezet, wijst erop dat de dijk in één keer werd opgeworpen.

Aan de Hemmerweg (een dijkterp) bij Kolhorn werd door G. Korff, bij de bouw van een garage, 13e-14e-eeuws aardewerk verzameld. Het materiaal komt uit een ophogingspakket aan de oostzijde van de dijk.

Bron: Jaarverslag 1985 van de werkgroep Schagen (F. Diederik), in *Mededelingenblad van de AWN-afdeling Noord-Holland Noord*, jaargang 1, nr. 1.

Door H.G. Melchior uit Kolhorn werd Laat-Middeleeuws aardewerk (o.a. pingsdorf) verzameld op akkers in het oostelijk deel van de Waardpolder.

Beemster Ten oosten van Middenbeemster is, in samenwerking met conservator H. Tol van Museum Betje Wolff te Middenbeemster, een onderzoek ingesteld op de plek van het voormalige buiten 'Leeuwenplaats', waarvan funderingsresten en paalwerk tijdens kavelwerkzaamheden werden aangetroffen. De 'Leeuwenplaats' werd tussen 1612 en 1622 gebouwd als hofstede van Jan van der Straten en in of kort na 1805 gesloopt. Er werd onder meer het heiwerk teruggevonden van het hoofdbouw en een belangrijk bijgebouw; de stenen funderingen zelf waren in het verleden reeds volledig verwijderd. Van een meer dan 100 meter lange tuinmuur waren de zeer zware funderingen nog dicht onder het oppervlak aanwezig. De meest bijzondere vondst bestond uit zgn. 'bedriegertjes': een plateau van in patroon opgelegde kiezelstenen en loden buizen met een aftapkraan. Van de sporen is een opmeting vervaardigd. Door H. Tol werd een voorlopig verslag samengesteld.

ADN, Haarlem

G.P. Alders

Beverwijk De werkgroep Beverwijk van AWN-afdeling Kennemerland deed op verschillende plaatsen vondsten en waarnemingen.

Aan de Breestraat op het terrein van het afgebroken politiebureau (verg. Woltering 1985, 341), werd nog wat na-onderzoek verricht. Dit leverde 13e-eeuws aardewerk op.

Achter Breestraat 5-5a: proefsleuven in verband met nieuwbouwplannen; weinig Laat-Middeleeuwse vondsten.

Aan de Grote Houtweg (Trijntje Kempphaanstraat): Laat-Middeleeuws en later aardewerk.

In bouwputten in uitbreidingsplan Westertuinen: inheems-Romeins en Vroeg-Middeleeuws aardewerk.

Bron: *Jaarverslag van AWN-werkgroep Beverwijk* (R. van Gulik).

Castricum Leden van AWN-werkgroep Oud-Castricum deden waarnemingen en vonden ter plaatse van de afgebroken boerderij Albertshoeve. Deze lag tegen de oude Molendijk aan, op een plek waar volgens historische bronnen enkele eeuwen geleden al een boerderij stond. In de met het oog op herbouw aangelegde ondiepe bouwput werden grondsporen (paalsporen, banden klei en leem, mestplekken) zonder duidelijk verband waargenomen en werd aardewerk verzameld: kogelpot (mogelijk Vroeg-, zeker Laat-Middeleeuws), paffrath, pingsdorf, steengoed.

Bron: AWN-werkgroep Oud-Castricum.

Diemen: Oud-Diemen AWN-afdeling Amsterdam zette onder leiding van P. Hoogers het onderzoek in de noordelijke van de twee 13e-eeuwse boerderijterpjes (zie Woltering 1984, 342) aan de Ouddiemerlaan 545 voort. Eerste doel was het verkrijgen van een gedetailleerd beeld van de opbouw van het terpje, door middel van het tekenen van twee diepe profielen tot in het natuurlijke veen, dwars op de vermoedelijk oost-west georiënteerde boerderij(en). In tweede instantie is geprobeerd een deel van de plattgrond(en) van de boerderij(en) behorend bij de in 1984 aangetroffen vier haarden bloot te leggen. Daartoe is de werkput van ca 7 x 4,5 m laagsgewijs verdiept en zowel naar het westen als het zuiden uitgebreid. De noordelijke huiswand laat zich localiseren in een ca 2 m brede zone met veel losse houtfragmenten en een tweetal staanders. Van de zuidelijke wand werd 1 staander teruggevonden. Met enige voorzichtigheid is nu een ca 5 m brede boerderij te reconstrueren, met staanders op ca 2 m afstand. Deze boerderij is aangelegd op een ca 1 m hoog terpje van venige en kleiige plagen. Daarboven zijn ca 4 bewonings-

niveau's, afgewisseld door ophogingen van max. 1 m dikte, te onderscheiden, ongeveer overeenkomend met een aantal van vier haarden. De jongste haard ligt direct onder de bouwvoor. Het geheel is in de 13e eeuw te dateren. Voor een uitgebreid verslag zie Hoogers 1986.

IPP, Amsterdam

A.J. Guiran

Diemen: Diempolder De veldkartering die door AWN-afdeling Amsterdam wordt uitgevoerd in de Diempolder werd voortgezet. De slootkantverkenningen bevestigen het eerder verkregen beeld: bewoning langs de Ouddiemerlaan vanaf het einde van de 12e eeuw, met enkele honderden meters naar het oosten een hieraan evenwijdig lopende zone met vóór ca 1300 te dateren aardewerkvondsten (verg. Schmitz 1985). Begin 1985 werd aangenomen dat de combinatie van afwijkend reliëf, concentraties van vóór 1300 te dateren aardewerk en een afwijkend slotenpatroon duidde op een oudere nederzettingfase.

In de periode mei-oktober werd de noordelijke helft van de bewuste zone door middel van hoogtemetingen, boringen en proefputten nader onderzocht. Daarbij werd het volgende vastgesteld. Het polderprofiel (de 'natuurlijke' opbouw) bestaat uit natuurlijk veen (bosveen) waarvan de top geoxydeerd is. Hierop ligt een ca 30 cm dikke laag grijze klei. De overgang tussen veen en klei is niet altijd scherp. Waarnemingen in een sleuf langs de nieuwe rijksweg die in de direkte omgeving wordt aangelegd wezen uit dat dit profiel zeer regelmatig voorkomt en daar geen vondsten bevat. De profielen in de acht proefputjes komen overeen met het polderprofiel, zij het dat de dikte van het lagenpakket sterk wisselt. Ook het reliëf van het maaiveld is onregelmatig en hangt wellicht samen met het reliëf onder het natuurlijk veen. Er is geen overeenkomst met de in dit gebied aangetoonde 12e-eeuwse huisplaatsen. In de proefputten zijn dus geen bewoningssporen gevonden en het ziet er naar uit dat zal moeten worden afgestapt van het idee dat ten oosten van de Ouddiemerlaan een oudere nederzetting heeft gelegen. Onverklaarbaar is voorlopig de aanwezigheid van — soms aanzienlijke — schervenconcentraties. De scherven zijn klein, altijd gevonden boven het geoxydeerde veen en dateren voor 61% uit de Late Middeleeuwen, waarbij 31% zelfs vóór ca 1300 geplaatst moet worden. Aardewerk vormt 50% van het totaal aan vondsten (496 objecten). Daarnaast is veel bot gevonden en in twee proefputten werd houtskool of as aangetroffen. Het onderzoek zal worden voortgezet.

Bron: Schmitz, E., 1986: Veldverkenning Diemen-Noord, mei 1985-juni 1986, *Het Profiel* 1986-1987, nr. 1, 2-3.

Drechterland: Hoogkarspel Th. van Meurs uit deze plaats meldde een al in 1983 gedane vondst van Laat-Middeleeuws aardewerk: fragmenten kogelpot en pingsdorff en een vrijwel complete andenne-pot. Het materiaal werd verzameld tijdens grondwerken t.b.v. nieuwbouw op een terrein tussen Streekweg 264 en Ranonkellaan.

Bron: T.Y. van de Walle-van der Woude, Westfries Museum, Hoorn

Drechterland: Oosterblokker Tijdens de restauratie van de 15e-eeuwse N.H.-kerk te Oosterblokker werden door AWN-werkgroep Hoorn vondsten gedaan op een terrein ten noorden van de kerk. Het gaat om 13e-19e-eeuws aardewerk en een tufstenen bouwfragment dat mogelijk afkomstig is van een voorloper van de huidige kerk. In de kerk bevinden zich fragmenten van 11e-12e-eeuwse sarcofaagdeksels die vermoedelijk van een oudere kerk afkomstig zijn. Een door de ROB ingesteld onderzoek (1986) heeft hiervan geen overblijfselen aangetoond.

Bron: T.Y. van de Walle-van der Woude, Westfries Museum, Hoorn.

Eilandspolder Het ruilverkavelingsgebied Eilandspolder wordt begrensd door de ringvaart van de polder de Schermer, de Beemster, de Starnmeer- en de Koogerpol-

der. Grote delen van het gebied zijn in gebruik als vaarpolder.

Medewerkers van het RAAP voeren hier een archeologische veldkartering uit. In maart en in de eerste helft van november 1985 werd ongeveer de helft van deze polder, die een typische strokenverkeveling heeft, gekarteerd. Dit leverde vele honderden scherven van potten, pannen en kruiken op, maar ook botten en ijzerslakken, als tastbaar bewijs van Middeleeuwse bewoning. Reliëf op het land en een kromming in een sloot gaf soms de plaats al aan, terwijl ook van een kerkje met kerkhof en van een enkele werkplaats sporen werden vastgesteld.

Deze woonplaatsen, gezien de omvang mag wel van één of meer dorpen worden gesproken, houden verband met de ontginning van het veengebied. Terwijl de oudste ontginningen in Noord-Holland uit de 8e eeuw dateren, wijzen de vondsten uit de Eilandspolder op een Laat-Middeleeuwse bewoning (vanaf de 12e eeuw). Naarmate de ontginning zich uitbreidde 'wandelde' de bewoningslijn mee. De verzamelde gegevens zijn op kaart gezet. Door middel van grondboringen zal meer informatie moeten worden verzameld omtrent de conserveringstoestand en de archeologische waarde van de bewoningresten.

IPP, Amsterdam

R. Datema

Enkhuizen De Werkgroep Enkhuizen van AWN-afdeling Noord-Holland Noord deed onderzoek tijdens de verbouwing van het pand Breedstraat 28. Onder de vermoedelijk tot de 16e eeuw teruggaande huidige bebouwing, waarin een souterrain zou worden aangelegd, werden 13e-eeuwse en latere ophogings- en woonlagen aangetroffen. In de tuin achter het pand werd een 13e-eeuws ophogingspakket vastgesteld met, op verschillende niveaus, twee mestkuilen. Tot de materiële vondsten behoren een houten emmer, fragmenten van een houten drinknap, een scheepspant, leer (schoen) en kogelpotaardewerk met bezemveegversiering.
Bron: *Jaarverslag 1985 van de Archeologische Werkgroep (oud) Enkhuizen* (P. Bakker, J.W. Loots).

Haarlem: centrum Door gemeentearcheoloog J.M. Poldermans en AWN-werkgroep Haarlem werd op een groot aantal plaatsen in Haarlem's binnenstad onderzoek verricht. Alleen de belangrijkste lokaties worden hier genoemd.

Aan 't Krom werden, tijdens een door tijdgebrek beperkt stratigrafisch onderzoek, mestlagen, een vlechtwerk wandje, twee beerputten en een ingewikkeld systeem van houten funderingen aangetroffen. Opmerkelijk was de vondst van een mogelijk 15e-eeuws scheepsroer op een buitengewoon zware houten constructie, waarop het restant van aan ca 90 cm dikke muur rustte. Er werden ook resten van 14e-eeuwse schoenen gevonden.

Tijdens een niet-stratigrafisch onderzoek aan de Kerkhofstraat werden aanwijzingen gevonden (kleiputten, halffabrikaten, misbaksels) voor de aanwezigheid van een pottenbakkersbedrijf uit eind 16e begin 17e eeuw. Tot de verdere vondsten behoren een beerput en drie houten beertonnen. Het onderzoek is gestaakt nadat op het terrein een chemische verontreiniging werd geconstateerd.

Bij een stratigrafisch onderzoek aan de Kleine Houtstraat, voorafgaand aan restauratiewerkzaamheden, werden funderingsresten van vermoedelijk een 14e-eeuws steenen huis gevonden. Op een diepte van 2,5 tot ruim 3 m onder het maaiveld werd hier de vroegere Spaarnebedding aangetroffen. Hieruit kwam tot in de 12e eeuw te dateren materiaal: vooral aardewerk en leer.

Tijdens restauratiewerken in de raadszaal van het stadhuis werd een deel van een mogelijke 13e-eeuwse vloer gevonden.

Bron: *Haarlems Bodemonderzoek* 19, 1985 (Kroniek 1985, J.M. Poldermans).

Haarlem: Zuiderpolder en Veerpolder De veldkartering, door AWN-werkgroep Haarlem, in de Zuiderpolder is voortgezet. Op de plek van een concentratie 11e-12e-eeuws aardewerk werden enkele proefsleuven gegraven. Ondanks de door recente landbouwactiviteiten sterk omgewoelde ondergrond werden sporen van een huis teruggevonden: delen van de wand en van een kleivloer. In een ondiepe kuil werden vele kogelpotfragmenten, een wetsteen en een benen spinoklose aangetroffen. Ook in de Veerpolder werd door de werkgroep Haarlem een veldkartering uitgevoerd. Deze leverde, naast verspreide vondsten twee concentraties Laat-Middel-eeuws aardewerk op. Op een van deze plekken is, samen met gemeentearcheoloog J.M. Poldermans, een opgraving uitgevoerd, waarbij resten van een 11e-12e-eeuwse boerderij (liggend hout, kleivloeren, een mogelijke haardplaats) aan het licht kwamen. Tot de aardewerkvondsten behoren kogelpot, paffrath, pingsdorf en andenne. De tweede plek zal later worden onderzocht.
Bron: *Jaarverslag 1985 AWN-Werkgroep Haarlem* (A.M. Numan); *Haarlems Bodemonderzoek* 19, 1985 (Kroniek 1985, J.M. Poldermans).

Heemskerk Het door het ADN (G.P. Alders) uitgevoerde onderzoek op perceel 'hoge werf' bij Assumburg werd voortgezet. Het bleek dat dit gehele terrein oorspronkelijk een gracht geweest moet zijn, die in gedeelten vanaf de 14e eeuw is dichtgeraakt. Er werden veel baksteenfragmenten gevonden van het formaat $7 \times 14-15 \times 8-8,5$ cm, waarschijnlijk te dateren in de eerste helft van de 13e eeuw.
Bron: *Jaarverslag 1985 Archeologische Assistent Noord-Holland* (G.P. Alders).

Hoorn: centrum Het stadskernonderzoek in deze plaats werd voortgezet. Op meerdere plaatsen werden waarnemingen verricht:
Tijdens de restauratie van de Grote Kerk aan het Kerkplein (oude funderingen).
Tijdens de restauratie van de Noorderkerk aan het Kleine Noord (oude funderingen en waterputten).
Op een braak liggend terrein aan de Vollerswaal (17e-eeuwse bebouwing).
Tijdens de restauratie van het pand Kerkstraat 10 (16e-18e-eeuwse funderingen).
Bron: T.Y. van de Walle-van der Woude, Westfries Museum, Hoorn.

Hoorn: Westerblokker Bij graafwerkzaamheden nabij boerderij De Barmhartige Samaritaan aan de Westerblokker werd Laat-Middeleeuws aardewerk (pingsdorf, kogelpot) en dierlijk bot aangetroffen. Vinder: Th. van Meurs, Hoogkarspel.
Bron: T.Y. van de Walle-van der Woude, Westfries Museum, Hoorn.

Monnickendam: Beestenmarkt Voor het eerst kon een proefsleuf worden gemaakt aan de oostzijde van de afgedamde 'hoofdstroom' door Monnickendam, op het zogenaamde Eiland. Het onderzoek toonde aan dat dit water een natuurlijke rivier is geweest en dat de aanplantingen aan de oostzijde ervan pas na de 14e eeuw hebben plaatsgevonden. Dit gegeven sluit goed aan bij De Cock (1975), die dit stuk tot de stadsuitbreiding van 1404 rekent. De 13e-eeuwse handelsterp langs de westoever had dus geen directe pendant langs de oostzijde.
J.M. Bos
IPP, Amsterdam

Opmeer: Hoogwoud In deze plaats is gezocht naar de standplaats van de boerderij waaronder Rooms-Koning Willem II van 1256 tot 1282 begraven heeft gelegen en die door zijn zoon Floris IV in 1282 werd verwoest, waarna deze (op dezelfde plek?) ter nagedachtenis een kapel zou hebben laten bouwen.
Langs de Koningspade liggen twee onbebouwde lage 'huisterpen'. Een ervan is als akker in gebruik; aan de oppervlakte ligt veel aardewerk uit de 17e eeuw en latere eeuwen. De andere 'huisterp' is in gebruik als weiland en nog niet onderzocht.

Op twee bebouwde 'huisterpen' liggen de boerderijen Willemshoeve en Dorpszicht. Vastgesteld werd dat de 17e-eeuwse Willemshoeve op een opgeworpen hoogte van één meter staat, waarin zich uitsluitend vondsten uit de 17e eeuw bevinden. Bij het naar beneden vervolgen van de oostgevel van deze boerderij bleek dat de fundering geheel bestaat uit gele bakstenen van $18,5-19 \times 9 \times 4$ cm. De muur bezit tien versnijdingen die een voetverbreding van 30 cm opleveren en tot 65 cm onder het maaiveld reiken.

Ook het erf van boerderij Dorpszicht leverde slechts post-Middeleeuws materiaal op. Hetzelfde geldt voor een afgegraven hoogte tussen de beide boerderijen. Bij museumboerderij West-Frisia staat een recent herinneringskapelletje, op de plek waar een wichelroedeloper ooit de omtrekken van een kerkgebouw vastgesteld meende te hebben. Een onderzoek ter plaatse leverde niets op. Het erf ten noorden van dit perceel heette voorheen het kapelleland; er staat nu een nieuwe boerderij. Ook hier kwamen geen vondsten te voorschijn. Eventueel verder onderzoek zou nog kunnen plaatsvinden op bovengenoemde onbehuiste 'huisterp' en op het erf van het zogenoemde Spookhuis, waar volgens overlevering een vloek op zou rusten, omdat Willem II er begraven gelegen zou hebben. Tenslotte trekt nog een perceel met de naam De Verwoesting de aandacht.

ADN, Haarlem

G.P. Alders

Schagen Uit Schagen en omgeving werden door AWN-afdeling Schagen meerdere vondsten gemeld.

Aan de Hoep, een oude dijk in het centrum van Schagen, werd door J. Voorthuysen naast Laat-Middeleeuws aardewerk ook wat — met grond van elders aangevoerd — inheems-Romeins en Karolingsch materiaal gevonden.

In een akker ten noorden van de Snevert, waar zich een lage terp bevindt, werd Laat-Middeleeuws aardewerk verzameld.

Bij baggerwerk in de omgeving van Lagedijk kwam een inheems-Romeins scherf tevoorschijn.

Bij de aanleg van een kabel op de hoek Molenweg-Menisweg werd muurwerk met secundair verwerkte 'kloostermoppen' (formaat $30 \times 14,5 \times 8$ cm) aangetroffen. Waarschijnlijk gaat het om funderingsresten van de molen die hier vroeger stond. Bron: Jaarverslag 1985 van de werkgroep Schagen (F. Diederik), in *Mededelingenblad van de AWN-afdeling Noord-Holland Noord*, jaargang 1, nr. 1.

Waterland: Purmerland Door het RAAP is een veldkartering uitgevoerd in ruilverkavelingsgebied Purmerland. Dit maakt deel uit van de ruilverkaveling Waterland-West en wordt globaal begrensd door het Noord-Hollands Kanaal, het Iperveld, de Wijde Wormer en Purmerend. Ook het buiten de ruilverkaveling vallende noordelijke deel van Purmerland werd in de kartering betrokken.

Over de archeologie van Purmerland, een geheel in grasland gelegen veengebied, was tot voor kort nog weinig bekend: op slechts enkele plaatsen was Laat-Middeleeuws materiaal gevonden. Door de veldkartering is onze kennis aanzienlijk uitgebreid. Het onderzoek, dat werd uitgevoerd in mei en de periode augustus-november, omvatte twee fasen: het veldlopen en een booronderzoek. Tijdens de eerste fase werd zeer veel Laat-Middeleeuws materiaal (te dateren tussen 1000 en 1400) gevonden, en werden tevens terreinverhogingen en afwijkingen in het slootpatroon vastgesteld. Het booronderzoek in mogelijke nederzittingsplekken toonde met zekerheid 45 huisplaatsen aan, terwijl op 47 lokaties waarschijnlijk of vermoedelijk van een huisplaats sprake is. De datering ligt tussen 1000 en 1600. Aan 4 van deze plekken is de 'hoogste waarde' toegekend: zij komen in aanmerking voor bescherming op grond van de monumentenwet. De top van de bewoningsniveau's lag gewoonlijk op ca 25 cm onder het maaiveld, dus direct onder de moderne bouwvoor. Bewonings-

lagen en ophogingspakketten variëren in dikte van 20 tot 150 cm.

IPP, Amsterdam

R.A.G.F.M. Manning

Waterland: Wormer- en Jisperveld In dit gebied, dat wordt begrensd door het Noordhollands Kanaal, de noordelijke ringvaarten van Wijde en Enge Wormer, de Zaan en de Knollendamervaart, is door medewerkers van het RAAP een veldkartering uitgevoerd. Bij de voorbereiding en uitvoering van het onderzoek is samen-gewerkt met het Waterland Projekt van het IPP (J.M. Bos) en met AWN-afdeling Zaanstreek.

De eerste fase van de kartering, in maart en april 1985, leverde zeer veel materiaal op. Ongeveer de helft hiervan dateert van vóór 1300, dus uit de tijd van de ontginningen. Uitgaande van (een combinatie van) vindplaatsen van vroeg schervenmateriaal, terreinreliëf, afwijkingen in het slootpatroon en oude veldnamen werd een boorprogramma opgesteld, dat tussen juli en oktober 1985 werd gerealiseerd. Al spoedig kon worden vastgesteld dat een aanzienlijk deel van de oude bewonings-sporen verloren was gegaan, of was aangetast door eeuwenlange, tot in onze eeuw doorgaande veenwinning. De resultaten van het onderzoek werden vastgelegd in een voorlopig rapport (Bos/Datema 1985), dat is aangeboden aan de opdrachtgevers: de Dienst Landinrichting en de ROB. In dit rapport is onderscheid gemaakt tussen kerken, huisplaatsen, industriële resten (o.a. molens, traanovens) en landschappelijke resten (o.a. oude dijken, wegen of veenstroompjes), die verschillend gewaardeerd kunnen worden. Per catalogusnummer zijn o.a. de exacte ligging van het object, de afmeting, de diepteligging, de conserveringstoestand en de relatie met het landschap vermeld.

IPP, Amsterdam

R. Datema

Weesp In het centrum van Weesp is door het ADN een onderzoek ingesteld naar muurresten en funderingen van het Sint-Mariaconvent, beter bekend onder de naam Jonge Convent. Direkte aanleiding tot het onderzoek waren graafwerkzaamheden in verband met nieuwbouw op de bewuste plek. De resten werden opgemerkt door H. Weenink te Weesp en aan de ROB gemeld door W. Ruys van de gemeentelijke Technische Dienst.

Het klooster werd tussen 1396 en 1427 langs de Grobbe gebouwd. De eerste bouw-fase bestaat uit forse funderingen van rode bakstenen van het formaat 22,5 x 11 x 5 (1238 cm³), waartegen nog een deel van de Middeleeuwse bestrating intact is. Het in één keer opgebrachte grondpakket (ca 2 m dik) dat onder en tussen deze funderingen aanwezig is, bevatte keramiekfragmenten vanaf het begin van de 13e tot in het eind van de 14e eeuw. Er moet in de 16e eeuw een belangrijke verbouwing hebben plaatsgevonden. Later (in 1577) werd het klooster opgeheven, waarna er vanaf 1591 gedeelten zijn afgebroken om plaats te maken voor huisjes, waarvan er nog steeds enkele over zijn. Ook bovengronds zijn hier en daar muurresten van het klooster bewaard gebleven.

In 1985 werden vondsten en waarnemingen bekend die door H. Gijzen en K. de Vries de afgelopen jaren in Weesp zijn gedaan.

Muiderpoort: zware funderingen, waarschijnlijk afkomstig van de voormalige Muiderpoort, aangetroffen bij rioleringswerken omstreeks 1976.

Klinktpoort: een muur die bij de voormalige Klinktpoort kan hebben gehoord, gemetselde overvelvingen die verband houden met de afvoer van water uit Grobbe en stadsgracht naar de Vecht (waarnemingen mei 1984).

Kapelsteeg: vuile laag met benen kaardekam, snippers leer en aardewerk uit het eind 14e of begin 15e eeuw (mei 1984).

Hanensteeg: afvalkuil met aardewerk uit eind 14e of begin 15e eeuw, de resten van

dertien schoenen, de leest voor een kinderschoen, een houten trip, fragmenten van een houten drinkbeker en een houten kam, een textielfragment, messen en ander ijzerwerk. Tevens werden twee houten beschoeiingsconstructies gevonden, die mogelijk verband houden met ophogingen.

ADN, Haarlem

G.P. Alders

Zaanstad: Krommenie In verband met vervangende nieuwbouw is door AWN-afdeling Zaanstreek een kleine opgraving uitgevoerd achter de panden Zuiderhoofdstraat 73-83. Onder een sterk verstoord pakket met 17e-18e-eeuwse en latere vondsten werd op ca 1 m diepte het Laat-Middeleeuwse maaiveld aangetroffen. Boringen door het IPP (C. Ravesloot) gaven aanwijzingen voor een daaronder, op ca 1-1,20 m diepte gelegen cultuurlaag uit de Romeinse Tijd.

Bron: *Grondspoor* 79, 1985, p. 10 (S. Mooijman, C.J. van Roon).

Wieringen De veldkartering werd voortgezet. Op voordien niet belopen terreinen werden vier nieuwe vindplaatsen geregistreerd, alle met verspreide vondsten van Laat-Middeleeuws materiaal (pingsdorf, paffrath, steengoed, kogelpot). Het onderzoek is uitgevoerd door de ROB (P.J. Woltering, P.C. van Beest), op 10 en 11 december.

Zeevang De veldkartering in het veengebied tussen Middellie, Kwadijk, Axwijk en Hobreede is voortgezet. Het in 1980 gestarte onderzoek wordt uitgevoerd door leden van het Oudheidkundig Genootschap Oud-Quadijk, onder supervisie van het IPP. In 1985 werd gekarteerd ter weerszijden van de Nieuwe Dijk, een poldersloot tussen Hobreede en Axwijk, waar opnieuw een aantal Laat-Middeleeuwse vindplaatsen werd vastgesteld. Vermoedelijk gaat het hier om huisplaatsen, behorend tot de rond 1400 verlaten lintvormige nederzetting Drie ('Oud Raeffeldam'). Het valt te betreuren dat een aanzienlijk deel van dit nederzittingsgebied, als gevolg van een gebrek aan medewerking bij de eigenaren, tot nu toe niet kon worden belopen.

Bron: Lambalk 1986.

Literatuur

Bos, J.M., R.R. Datèma, 1985: Archeologische waarden in de ruilverkaveling Waterland, II Wormer- en Jisperveld (*RAAP-Rapport 2; Waterlandse Archeologische Rapporten 2*).

Bos, J.M., R.A.G.F.M. Manning, 1985: Archeologische waarden in de ruilverkaveling Waterland, I Purmerland (*RAAP-Rapport 1; Waterlandse archeologische rapporten 1*).

Brandt, R.W./S.E. van der Leeuw/L.H. van Wijngaarden-Bakker, 1984: Transformations in a Dutch estuary: research in a wet landscape, *World Archaeology* 16 (1), 1-17.

Brandt, R.W./C. Ravesloot, 1985: Uitgeesterbroek- en Krommenieër Woudpolder, in P.J. Woltering, Archeologische kroniek van Holland over 1984, I Noord-Holland, *Holland* 17, 335.

Cock, J.K. de, 1975: Historische geografie van Waterland, *Holland* 5, 329-49.

Giffen, A.E. van, 1936: Der Warf in Ezinge, Provinz Groningen, Holland, und seine westgermanischen Häuser, *Germania* 20, 40-7.

Groenman-van Waateringe, W./J.P. Pals, 1983: The Assendelver Polders Project: integrated ecological research, in M. Jones, Integrating the Subsistence Economy, *British Archaeological Reports* Int. Ser. 181, 135-61.

- Halbertsma, H., 1964: Krommenie, *Nieuwsbulletin Kon. Ned. Oudheidkundige Bond* 17 (9), 281-4.
- Helderman, E.J., 1971: Enige resultaten van vijftien jaar archeologisch onderzoek in de Zaanstreek, *Westerheem* 20 (1), 52-83.
- Hoogers, p., 1986: Verslag van de opgraving Ouddiemerlaan 1985, *Het Profiel* 1985-1986, no. 4, 2-4.
- Iterson Scholten, F.R. van, 1984: Opmeer, in P.J. Woltering, *Archeologische Kroniek van Holland over 1983*, I Noord-Holland, *Holland* 16, 213.
- Lambalk, S., 1986: Kort verslag van de archeologische veldkartering Kwadijk-Hobrede (Zeevangproject) over het jaar 1985, *Grondspoor* 81, 3-5.
- Schmitz, E., 1985: Veldverkenning Diemen-Noord, oktober 1981-april 1985, *Het Profiel* 1984-1985, nr. 4, 5-7.
- Stuurman, H.W., 1978: Een chaotische inheemse vindplaats uit de Romeinse keizer-tijd in Assendelft, *Westheem* 27 (1), 81-107.
- Therkorn, L.L./R.W. Brandt/J.P. Pals/M. Taylor, 1984: An Early Iron Age farmstead: site Q of the Assendelver Polders Project, *Proceedings of the Prehistoric Society* 50, 351-73.
- Therkorn, L.L., ter perse: The structures in the Assendelver Polder: mechanics and some aspects of inhabitant behaviour, in R.W. Brandt/W. Groenman-van Wateringe/S.E. van der Leeuw, *The Assendelver Polder Papers I*.
- Trier, B., 1969: *Das Haus im Nordwesten der Germania Libera*, Veröffentlichungen der Altertumskommission im Provinzinstitut für Westfälische Landes- und Volkskunde, Band IV, Münster.
- Woltering, P.J., 1979: Archeologische kroniek van Noord-Holland over 1978, *Holland* 11, 242-73.
- Woltering, P.J., 1984: Archeologische kroniek van Holland over 1983, I Noord-Holland, *Holland* 16, 209-37.
- Woltering, P.J., 1985: Archeologische kroniek van Holland over 1984, I Noord-Holland, *Holland* 17, 321-47.

II Zuid-Holland

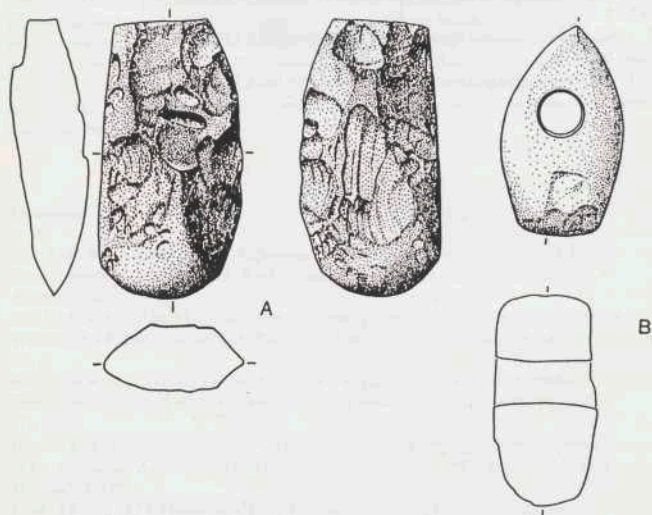
D.P. Hallewas

Prehistorie

's-Gravenhage: Spui (afb. 1) In de zomer van 1985 werden op het terrein aan de Turfmarkt twee stenen bijlen gevonden. In het ene geval ging het om een oppervlaktevondst van een zwarte vuurstenen bijl. De top was recent afgebroken: de totale lengte bedroeg nu nog 13 cm. De bijl moet geplaatst worden in de periode ca. 3470-2830/2500 voor Chr. (Vlaardingens cultuur, determinatie: dr. J.A. Bakker). Het tweede exemplaar, een natuurstenen hamerbijl, werd gevonden in een 17e eeuwse versterking. De hamerbijl was doorboord en had een lengte van 10 cm. Hij moet vermoedelijk worden toegeschreven aan de periode van de Standvoetbekercultuur (ca. 2400-1900 voor Chr., determinatie: drs. A.E. Lanting). Omdat beide bijlen niet in de eigen omgeving en niet bij een gecontroleerde opgraving werden aangetroffen, is de herkomst twijfelachtig. Een oorspronkelijke relatie met het gebied is echter niet uitgesloten: in Den Haag en directe omgeving werden eerder bijlen van een dergelijk type gevonden (bv. Van Heeringen 1984, vindplaats 24 en 36).
Gemeente 's-Gravenhage, sectie archeologie

J.R. Magendans

Maasland De heren Immerzeel en Heinsbroek vonden in bagger uit de Boonervliet een aantal scherven uit de Late IJzertijd. De plaats van herkomst ligt tussen het Bommeer en de voormalige stenen molen. Ten dele is het materiaal versierd met vingertopindrukken.

Afb. 1. 's-Gravenhage: Spui/Turfmarkt. A. Vuurstenen bijl, lengte 13 cm, B. Natuurstenen hamerbijl, lengte 13 cm. Tek. Sectie archeologie.

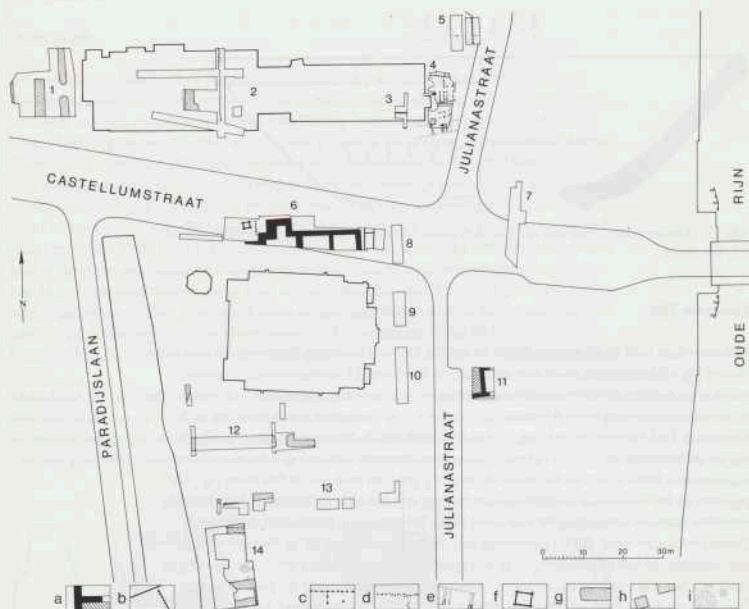

Afb. 2. Alblasserdam. Fragment van een terra sigillata kom met het inschrift BARBAR, schaal 1:2. Tek. ROB.

Romeinse Tijd

Alblasserdam (afb. 2) In verband met de aanleg van een tunnel in Rijksweg 15 onder de Noord bij Alblasserdam moet een deel van de Rijksweg 15 verder oostelijk verbreed worden en moeten nieuwe aansluitingen op deze weg worden aangelegd. Ter plekke van de nieuwe aansluiting naar Alblasserdam loopt het te realiseren tracé over een in de Romeinse Tijd bewoonde geulrug, die in de Duinkerke I-periode ontstaan is. Op deze rug en gedeeltelijk daarnaast ligt een tweetal beschermde archeologische monumenten waarvan een klein stuk van het naast de geulrug gelegen gedeelte in het tracé ligt. Dit gegeven en het mogelijke archeologische belang van het terrein tussen de beschermde percelen vormde aanleiding tot een door Rijks Waterstaat gefinancierd onderzoek. Omdat verwacht werd dat de bewoning zich in de Romeinse Tijd op de geulrug had geconcentreerd werd besloten een in werkputten onderverdeelde brede sleuf langs de rand van het tracé te graven. Al spoedig bleek dat de ondergrond ter plekke van de kruising van de geulrug en het tracé geheel verstoord was. In de sleuf naast de geulrug werd slechts op één plek een concentratie Romeins aardewerk vastgesteld. Deze vondst vormde aanleiding om in het tracé nog een tweetal werkputten uit te graven. Dit leverde een enorme hoeveelheid aardewerk op, enkele bronzen munten, fibula's, stukjes lood, enkele ijzere voorwerpen, bot en stenen waaronder maalstenen. Inheems aardewerk werd niet aangetroffen. Een bijzondere vondst is een scherf van een kom type Dr 31 met het sgraffito BARBAR, dus van een geletterde barbaar. Structuren als paalgaten, kuilen, greppels etc. ontbreken geheel. De vondsten komen uit een plaatselijk tot ca. 20 cm dikke zeer fosfaatrijke kleilaag. Deze laag ligt op Duinkerke I-kleiafzettingen en wordt afgedekt door Laat-Middeleeuwse klei.

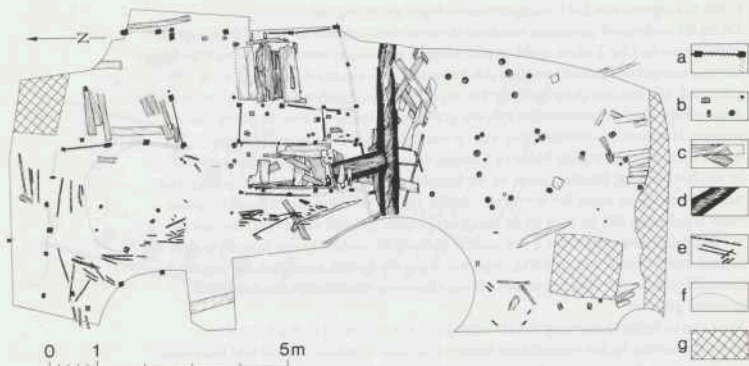
Alphen aan den Rijn: Julianastraat (afb. 3 en 4) Ten westen van de Julianastraat kon in 1985 een onderzoek worden uitgevoerd in een put van 6×14 m. Hij leverde de zuidelijke en wellicht ook de westelijke rand op van een houten gebouw, waarschijnlijk een barak, uit het midden van de eerste eeuw na Chr. De gevonden resten lagen grotendeels onder N.A.P. en waren in het grondwater uitstekend bewaard gebleven; hierdoor was het mogelijk de constructie van de wanden in detail te onderzoeken. Tussen de zware in doorsnede vierkante (ca. 10×10 cm) staanders, die op een afstand van 0,75-1,00 m van elkaar waren geplaatst, heeft men min of meer horizontaal dwarslatten gelegd, waarlangs in verticale richting tenen zijn gevlochten. De dwarslatten tussen twee staanders waren op een onderlinge afstand van 62-96 cm aangebracht. Het vlechtwerk was plaatselijk nog 50 cm hoog. Tot de vondsten behoren ook delen van planken vloeren. Bij de bouw heeft men verschillende houtsoorten gebruikt. De vloeren zijn grotendeels gemaakt van (zwarte of grauwe) els; enkele planken bestaan uit hout van de gewone es. In de fundering van de vloer is een grote verscheidenheid van hout verwerkt, onder

Afb. 3. Alphen aan den Rijn; Julianastraat. Overzicht van de in het centrum uitgevoerde opgravingen. 1. werkput I (1985); 2. opgraving IPP (1970-1971); 3. opgraving BAI (1950); 4. werkput II (1985); 5. opgraving BAI (1953); 6. opgraving ROB (1959); 7-10 en 12. opgravingen BAI (1950-1951 en 1953); opgraving OGA (1978); 13. opgraving AWN (1981); 14. werkput III (1986). a. fundering van stenen gebouw (met vloer van beton); b. houten wanden; c. palen met vlechtwerk; d. palen; e. resten van een wal (?); f. Romeinse waterput; g. recente sloot; h. middeleeuwse waterputten; i. kuilen uit de Romeinse tijd. Tek. E.J. Ponten.

andere hazelaar en esdoorn. De staanders zijn voor meer dan de helft vervaardigd van gewone es, voor een klein gedeelte van els en een enkele maal van iep. De drie onderzochte dwarslatten zijn van eik, els en gewone es. Het eigenlijke vlechtwerk is samengesteld uit drie soorten takken; de 0,5-2 cm dikke tenen zijn gesneden van berken, wilgen en elzen. Het valt op dat bij de constructie van de barak bijna geen eikehout is toegepast.

De plattegrond laat onder andere twee smalle, naast elkaar gelegen en ongeveer noord-zuid gerichte vertrekken zien van 0,80-1,00 × ca. 2,50 m. Het westelijke vertrek was voorzien van een houten goot, die buiten het gebouw, aan de zuidzijde, uitkwam op een langere houten afvoer. De goot en de afvoer zijn beide gekapt uit elzestammen. Het geheel herinnert aan de latrines in de woningen van de centuriones in het oudste castellum van Valkenburg Z.-H. Het vermoeden dat we hier met iets dergelijks te doen hebben, wordt versterkt door het organische materiaal dat in de goot en de afvoer is aangetroffen te zamen met niet verteerde resten van graan en tal van pitten en zaden, onder

Afb. 4. Alphen aan den Rijn: Juliaanstraat. Overzichtstekening met sporen van een barak uit het midden van de eerste eeuw na Chr. a, palen en vlechtwanden; b, palen, c, planken, d, goot, e, liggende takken, f, rand van plek met vette klei, g, geroerde grond. Tek. E.J. Ponten.

meer van kersen, appels, perziken, vijgen en koriander. Ook oesters hebben op het menu gestaan.

Latrines zijn in Valkenburg alleen bekend uit officierswoningen die deel hebben uitgemaakt van manschapsbarakken. Men zou dus in de thans te Alphen ontdekte resten de overblijfselen kunnen zien van een dergelijke gebouw, dat dan gelegen moet hebben aan een van de grote wegen in het castellum Albaniana, het *intervallum*, de *via principalis* of de *via praetoria*. Indien het in 1959 gedeeltelijk opgegraven stenen gebouw naast en onder de hervormde kerk aan de tegenwoordige Castellumstraat het hoofdkwartier van het fort is geweest — wat overigens zeer twijfelachtig is —, dan zou men die weg als de *via principalis* mogen beschouwen.

Er is echter nog een andere mogelijkheid ter verklaring van een en ander. Ten zuiden van de gevonden barak tekende zich in de profielen een gelaagd pakket af met veel oranjeleurende verbrande leem. Daaronder is een baan van naast elkaar gelegde stukken elze- en essehout aangetroffen, die de fundering gevormd kunnen hebben van een wal. Als dit inderdaad het geval is geweest, dan zou de barak met haar zuidelijke uiteinde aan het *intervallum* hebben gelegen. Het onderzoek van de veronderstelde wal en de aanzet van een eventuele gracht heeft echter geen duidelijke resultaten opgeleverd als gevolg van de aanwezigheid van een middeleeuwse put en een recente vergraving.

Van jongere perioden is weinig aan het licht gekomen. De overblijfselen van de barak waren afgedekt met een dik ophogingspakket van klei en een brandlaag (0,50-0,65 m + N.A.P.), die alleen in het noordelijke deel van de werkput hier en daar nog kon worden waargenomen. In een van de profielen was een van boven deze brandlaag ingegraven funderingsgreppel voor een houten wand te zien. Nog jonger moet een stenen gebouw zijn geweest waarvan de resten bij de aanleg van een recente kelder grotendeels zijn vernield. Een spoor van de uitgekomen fundering van dit gebouw was nog zichtbaar in de westelijke wand van de werkput; uit de uitbraaksleuf kwam een randfragment van een ruwwandige kookpot Stuart 203 te voorschijn, die op zijn vroegst gedateerd mag worden rond het midden van de 2de eeuw. Mogelijk hangt met dit gebouw een puinlaag samen die de noordelijke rand van de werkput bedekte en waaruit gestem-

pelde dakpannen van het Nedergermaanse leger afkomstig zijn.

De bij dit onderzoek geborgen vondsten voornamelijk uit het midden van de eerste eeuw na Chr. Enkele stukken zijn wellicht wat ouder: omstreeks 40 na Chr. Daaruit mag niet geconcludeerd worden dat de barak reeds omstreeks het jaar 40 is gebouwd. Het belangrijkste bezwaar hiertegen is de dendrochronologische datering van enige eikhouten duigen van een ton, die gedeeltelijk onder de houten afvoer waren gelegen. Het voor de vervaardiging van de ton benodigde hout was afkomstig uit het Midden-Rijngebied, tussen Main en Moezel, en was vermoedelijk omstreeks 50 na Chr. of iets later gekapt. Hoeveel jaren na het kappen van dit hout de goot is gemaakt, valt moeilijk te zeggen, maar het is onwaarschijnlijk dat het voor het midden van de eerste eeuw is gebeurd. Als de goot en de barak in dezelfde tijd zijn aangelegd, moeten de vroeg-Claudische vondsten tot een oudere periode behoren. Op een fase die vooraf is gegaan aan de bouw van de barak, wijzen ook enkele houten standers die wegens daarop aangetroffen sporen van bewerking afkomstig moeten zijn van een ouder, gesloopt gebouw.

Voor een definitieve datering van de aanleg van het castellum te Alphen zal men moeten wachten op het beschikbaar komen van meer vondsten. Thans lijkt het reeds goed mogelijk dat de oudste nederzetting alhier en het castellum van Valkenburg 1 gelijktijdig hebben bestaan. Dit zou kunnen betekenen dat Valkenburg 1 in mindere mate een vooruitgeschoven en geïsoleerde post geweest is dan tot dus ver is aangenomen.

Bron: Bogaers en Haalebos, in druk.

Alphen aan den Rijn: Polder Steekt Bij het afkleien ten behoeve van de steenbakkerij van een perceel land gelegen tussen de Hoge Burch en het Goudse Rijpad werden door P.C. Beunder resten van de Romeinse weg op de zuidoever van de Oude Rijn waargenomen. In dit perceel bleek een strook van ca. 10 m breedte ongeschikt te zijn voor kleiwinning omdat daar vooral tussen ca 40 en 70 cm onder het maaiveld veel grind voorkwam. De betreffende grond is gebruikt voor het vullen van sloten. De breedte van de grindbaan bleek 7-8 m te bedragen. De kleilaag waarin veel grind voorkomt ligt daar juist onder de bouwvoor. In deze laag werd een aantal scherven Romeins import aardewerk en een waarschijnlijk in de Merovingische Tijd te dateren scherf gevonden. In een van de slootkanten, die vrijwel loodrecht op de weg staan, kon de weg in profiel worden bestudeerd. Aan de zuidkant van de weg werd een slootje vastgesteld dat langs de weg heeft gelopen. Aan de noordkant werd de weg versneden door de bedding van (een tak van) de Rijn. Het vervolg van de grindbaan was goed te zien aan de oppervlakte van het ten westen van dit perceel gelegen akkerland.

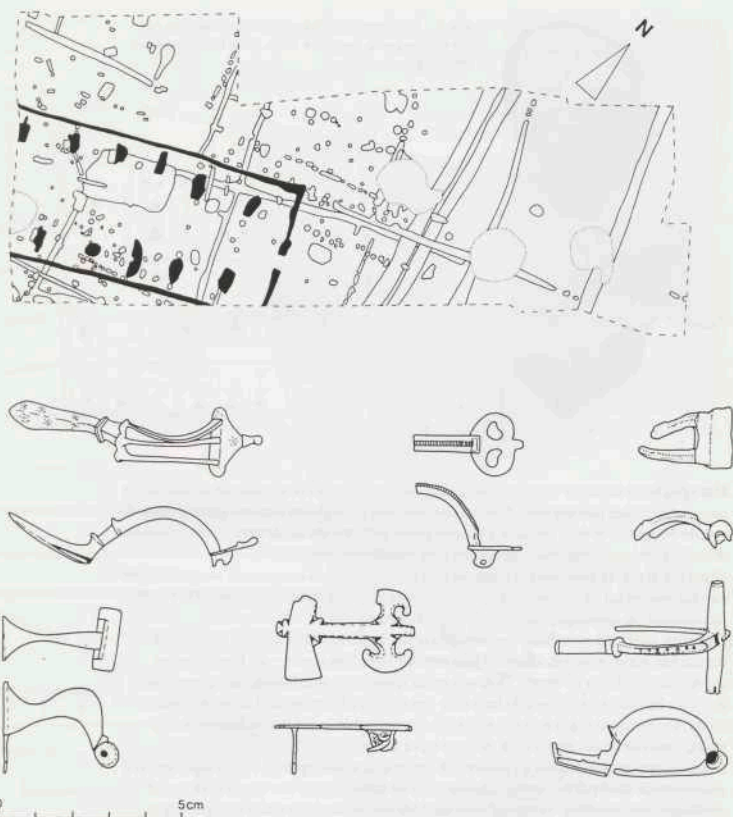
Bron: Beunder, 1986

Bernisse Bij het provinciale fietspad door de polder Oudenhoorn zijn resten van palen van huizen en afvalgen uit de Romeinse Tijd gevonden.

Bron: Herweijer, 1986

's-Gravenhage: Scheveningseweg 62-64 (afb. 5 en 6) Bij dit onderzoek, dat vrijwel het hele jaar 1985 en een deel van 1986 in beslag nam en een terrein van ca. 50 × 20 m bestreek, werden bewoningsresten uit de Romeinse Tijd aangetroffen. De vindplaats was gesitueerd in het door de Jonge Duinen overstoven kustgebied, waardoor het oude bewoningsniveau bijzonder goed bewaard was gebleven. Het op een diep niveau aanwezige strandvlakteven was hier met een dikke laag stuifzand overdekt zodat het terrein in de Romeinse Tijd voor bewoning geschikt was.

Er werden twee van elkaar gescheiden cultuurlagen aangetroffen. Het onderste niveau was duidelijk inheems-Romeins van karakter en kon in de eerste helft van de 2de eeuw na Chr. worden geplaatst. De daarboven liggende laag dateerde uit de periode 180-250

Afb. 5. $\frac{1}{2}$ -Gravenhage: Scheveningseweg. Boven. Grondsporen uit de inheems Romeinse periode. De huisplattegrond is in zwart weergegeven. Onder. De verschillende typen mantelspelen. Tek. Sectie archeologie.

na Chr. De scheiding tussen beide lagen werd gevormd door een dik pakket stuifzand. De oudste inheems-Romeinse laag bevond zich steeds op ongeveer dezelfde hoogte. Het was dus een vlak terrein dat in cultuur gebracht werd. De opgraving bleek slechts de rand van deze nederzetting te hebben aangesneden: alleen in de zuidhoek van het terrein werd een grote hoeveelheid grondsporen aangetroffen. Hieruit kon een gedeelte van een drieschepige huisplattegrond met een breedte van 5,5 m en een minimum lengte van 11,5 m worden gereconstrueerd. Het huis lag oost-west georiënteerd en had in de korte oostzijde een smalle deuropening. Zowel in vorm als in oriëntatie zijn er sterke overeenkomsten met de huisplattegronden van Rijswijk-De Bult (Bloemers 1978).

Afb. 6. 's-Gravenhage: Scheveningseweg. Beeldje van een moedergodin, hoogte ca 9 cm. Foto: Dienst stadsontwikkeling.

Het agrarische karakter van de nederzetting bleek uit de op elk niveau van de inheemse laag aangetroffen ploegsporen. Het vondstmateriaal getuigt niet van een grote welstand van de bewoners in deze periode. Het overgrote deel van het aardewerk is van inheemse makelij, Romeinse importen nemen een zeer bescheiden plaats in.

Duidelijk is dat de bewoners in toenemende mate te kampen kregen met overstuivingen van het westen uit en daarom het terrein moesten opgeven. Uiteindelijk werd het stuifzandpakket op sommige plaatsen meer dan een meter dik.

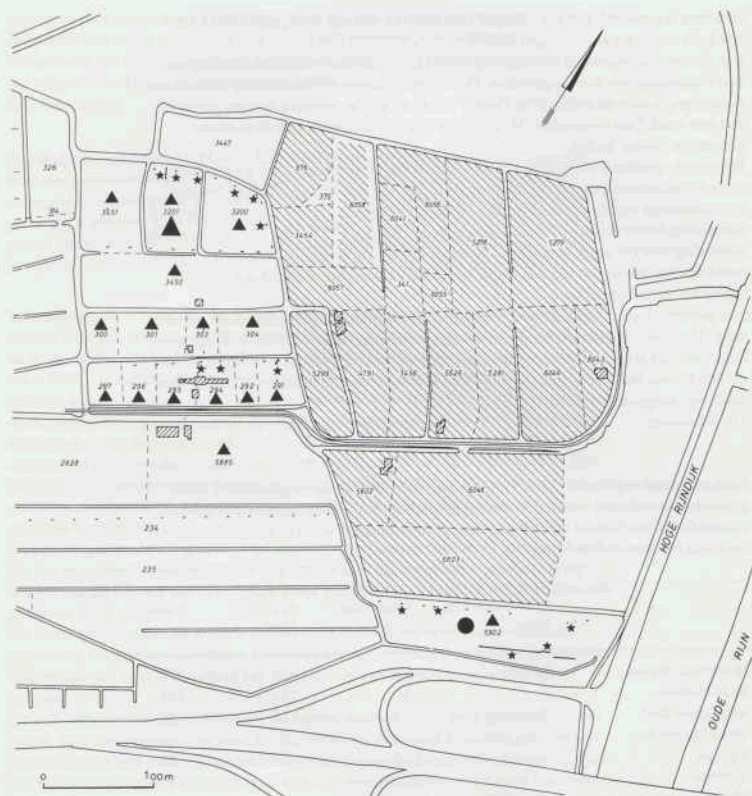
De op dit stuifzand gevormde bewoningslaag uit de periode 180-250 na Chr. was donkerder van kleur, was veel dikker — hier en daar bijna een meter — en bevatte meer vondstmateriaal dan de eerste. Ook was er nu sprake van aanzienlijke hoogteverschillen: naar het westen toe steeg de laag over een tamelijk korte afstand bijna anderhalve meter. De overstuivingen hadden blijkbaar een heuveltje in het landschap doen ontstaan, waarvan bij het onderzoek de rand werd aangesneden.

Structuursporen van huizen en gebouwen ontbraken vrijwel geheel. In het lager gelegen zuidwestelijk deel van het terrein, de voet van de heuvel, werd een aanzienlijk aantal afvallagen aangetroffen. Verspreid over het hele terrein lag bovendien een grote hoeveelheid afvalkuilen. De opgraving bleek dus grotendeels de vuilnisbelt van deze Romeinse nederzetting te hebben bestreken. De kern van de nederzetting moet vermoedelijk bovenop de zandheuvel gezocht worden.

Het gebrek aan sporen van gebouwen verhindert een goede interpretatie van de aard van de Romeinse bewoning. Niettemin kunnen de gevonden resten en materiaalvondsten wel enige indicaties verschaffen, al blijven deze vaag.

In totaal werden zes waterputten aangetroffen: vijf hiervan lagen aan de voet van de heuvel. Ze waren alle gemaakt van tot in het grondwater ingegraven rieten manden. Hier en daar werden kuilen gevonden die complete voorwerpen bevatten. Eén kuil leverde naast twee hele geverfde drinkbekers de resten van een tinnen bord en een steen bijl op. Vooral de bijl valt op: hij is vervaardigd uit *grünstein* en moet in het Neolithicum gedateerd worden. Het ontbreken van menselijk gecremeerd bot in deze kuilen verhindert een interpretatie als graven. Misschien moet er rekening gehouden worden met een 'rituele' functie.

In tegenstelling tot de aardewerkvondsten uit de inheemse laag werd hier vrijwel uit-

Afb. 7. Leiden: Roomburgerpolder. Het beschermde archeologische monument Matilo (de gearceerde percelen) en omgeving. Sterretjes geven proefputjes aan waarin in 1984 Romeinse resten ongestoord aanwezig waren; kleine driehoekjes geven de percelen aan waar in 1985 booronderzoek werd uitgevoerd; de grote driehoek het perceel waarin in 1985 werd opgegraven; het rondje het perceel waarin een profiel kon worden bestudeerd. Tek. IPP.

sluitend Romeins import-aardewerk aangetroffen. Feitelijk is er sprake van een culturele breuk. Na de overstuivingen vestigden zich hier kennelijk niet de oorspronkelijke Cananefaten maar nieuwelingen, die in verregaande mate geromaniseerd waren. Het aardwerk wijkt niet af van dat van andere Romeinse vindplaatsen in West-Nederland uit dezelfde periode. Het blauwgrijze en ruwwandige gebruiks-aardewerk is het best vertegenwoordigd. Terra sigillata, geverfde waar en glaswerk werden eveneens in ruime mate gevonden. Opvallend is ook het regelmatig voorkomen van baksteenpuin, zoals dakpan- en vloertegelfragmenten. Het lijkt er op dat één of meer gebouwen op zijn minst gedeeltelijk in baksteen opgetrokken zijn geweest. Tussen het puin bevonden

zich twee fragmenten met een stempel. Een daarvan was een retrograde LEG I MIN ANT, de ander het vlootstempel CGPF.

Een andere buitengewone vondstgroep is die van pijpaarden votiefbeeldjes waarvan veel fragmenten werden aangetroffen. De determineerbare stukken bleken meestal een moedergodin voor te stellen (Van Boekel 1984); zij kan in verband worden gebracht met een vruchtbaarheidscultus. Mogelijk ligt hier een connectie met de al eerder genoemde 'rituele' kuilen.

Het meest opvallend is tenslotte het voorkomen van duidelijk militaire voorwerpen, zoals enkele zwaardpuntbeschermers en de resten van een aantal soldatenschoenen. Bovendien zijn van de negen gevonden typen mantelspelden er zes tot nu toe alleen uit militaire nederzettingen in West-Europa bekend (Bohme 1972; Riha 1979). Een goede verklaring voor dit mogelijk militaire aspect is nog niet te geven. Te denken valt bijvoorbeeld aan een wachtpost om een weg te beveiligen. Ook is het mogelijk dat zich hier veteranen gevestigd hebben.

Het aardewerk geeft aan dat het terrein ergens in het midden van de 3de eeuw verlaten werd. Het bewoningsniveau bleef aan de oppervlakte liggen en werd in de vroege middeleeuwen als akkerland gebruikt. Het ligt voor de hand een en ander te koppelen aan de 7de eeuwse nederzetting die in 1984 aan de Johan van Oldenbarneveltlaan, 300 m verderop, aangetroffen werd.

J.A. Waasdorp

Gemeente 's-Gravenhage, sectie archeologie

Leiden: Roomburgerpolder (afb. 7) Aangezien er in 1985 door de gemeente Leiden grondwerkzaamheden zouden worden uitgevoerd op het terrein van de vicus van het castellum Matilo, besloot het IPP hier haar proefonderzoek voort te zetten. Dit onderzoek had een beperkte omvang.

	veldverkenning 1984	opgraving 1984	opgraving 1985	totaal
Romeinse import	74	26	426	526
terra sigillata	1	10	124	135
wrijfschaal D45		2	16	18
versierde terra sigillata		6	20	26
inheems			15	15
Merovingisch/ Karolingisch	6	1	4	11
Totaal	80	27	445	552

In oktober kon een oppervlak van 108 m² worden onderzocht. Het niveau waarop de Romeinse sporen zich hebben bevonden bleek grotendeels in de post Romeinse tijd vernietigd te zijn. Een waterput was het enige zekere Romeinse grondspoor dat werd gevonden. Vlechtwerk van het bovenste deel van de put werd goed geconserveerd aangetroffen. In de put werd Romeins aardewerk gevonden. Net buiten de put lag een bronzen handgreepje. De put werd oversneden door een geul. Vooral geulen hebben de Romeinse sporen sterk aangetast. Doordat de geulen elkaar oversnijden kunnen in het geulensysteem verschillende fasen worden onderscheiden.

In februari is een booronderzoek uitgevoerd op het terrein ten westen van het beschermde monument van het castellum. Tijdens werkzaamheden op een terrein ten

zuiden van het beschermde monument kon in de zomer een profiel worden getekend. In het profiel was onder andere een kuil gevuld met Romeins puin zichtbaar.

Vergelijking van tot dusverre bij dit verkennend onderzoek gevonden aardewerk levert het volgende beeld op. (zie bovenstaande tabel)

IPP, Amsterdam

B. Klooster

Naaldwijk Via de heer M.C.M. van Adrichem werd bekend dat er langs de Tiendweg Romeins aardewerk is gevonden. Het blijkt te gaan om voornamelijk geheel reconstrueerbare stukken Romeins importaardewerk, waarbij het aantal borden opvallend groot is. De datering is de tweede helft van de tweede eeuw. In eerste instantie deed het geheel ondanks het kennelijk ontbreken van crematieresten aan een grafveld denken. Een profonderzoek, uitgevoerd door het IPP, leverde echter geen resultaten op.

Valkenburg (afb. 8, 9 en 10) Het in 1985 opgegraven terrein werd oorspronkelijk doorsneden door een drietal Oost-West lopende kreeken, zijtakken van de Rijn. De middelste en de zuidelijke zijtak waren het kleinst, ze slibden al in de eerste helft van de tweede eeuw dicht. De middelste was oorspronkelijk de smalste en minst beduidende, de noordelijkste was de breedste: ca. 50 m. Het gebied werd waarschijnlijk al aan het begin van de Romeinse bewoning door landmeters in zones ingedeeld. Op de oever van de Rijn werd een kaarsrechte weg aangelegd, op precies 200 voet landinwaarts daarvan werd een greppel gegraven die parallel aan de weg liep. De zone tussen deze weg en de greppel was in gebruik als militair terrein, maar ook het grafveld lag in deze zone. In het gebied ten westen van de greppel lagen in een latere fase de civiele gebouwen, waarschijnlijk boerderijen.

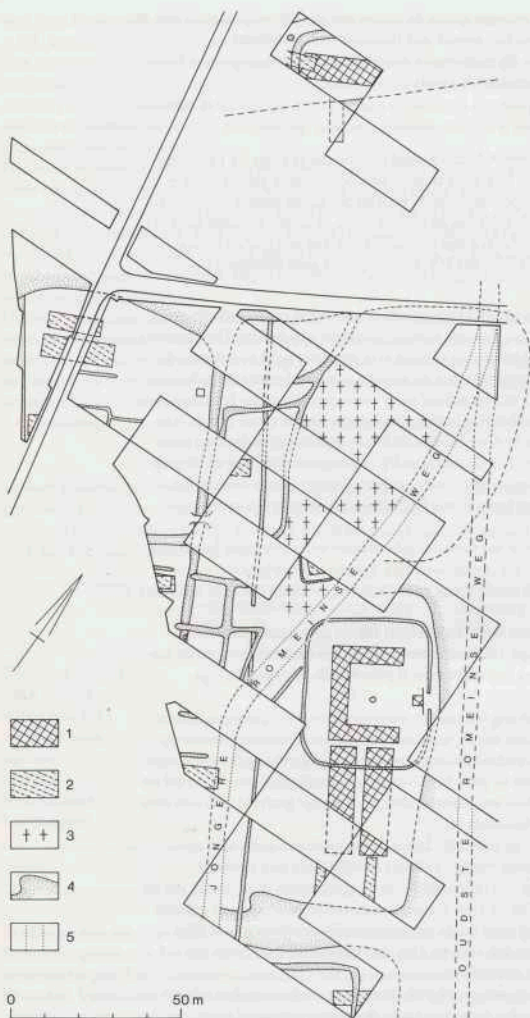
De landtongen tussen de geulen in het militaire gebied laten ieder een eigen beeld zien. Op het meest noordelijke tot nu toe opgegraven stuk ligt een militair gebouw en ter hoogte van dit gebouw zijn in de brede kreek aanwijzingen gevonden dat daar een soort strekdam heeft gelegen.

Op de middelste landtong werden in de tweede helft van de eerste eeuw de eerste graven van het grafveld aangelegd. De smalle kreek die tussen deze landtong en de ten zuiden daarvan gelegen landtong liep moet toen al grotendeels dichtgeslibd zijn geweest.

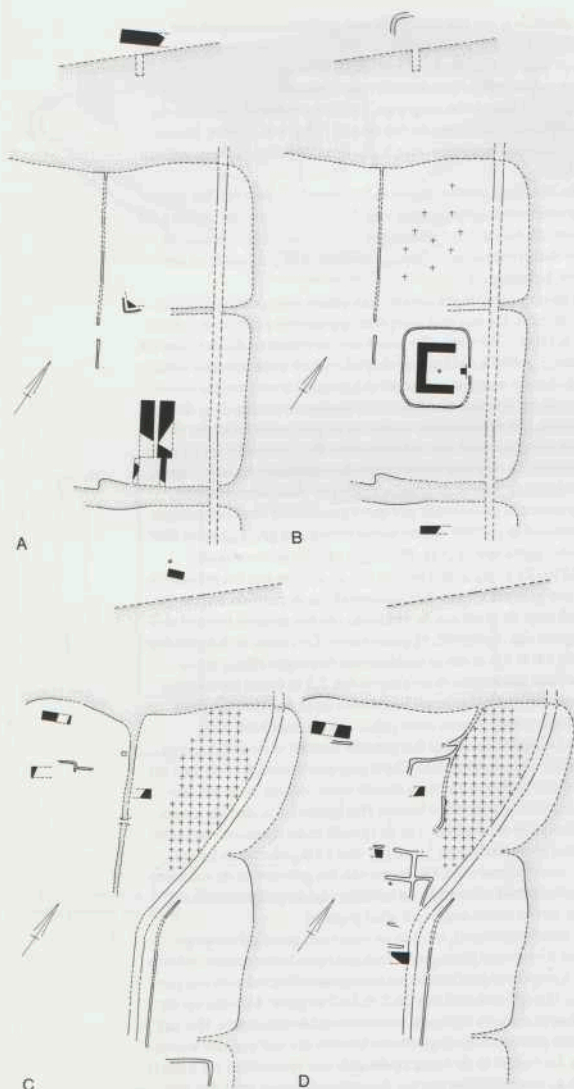
De oudste gebouwen op de landtong ten zuiden daarvan waren twee graanpakhuizen. Nadat deze buiten gebruik geraakt waren, werd daar een groot U-vormig gebouw opgericht. Ten zuiden van de graanpakhuizen lagen nog twee langgerekte gebouwen waarvan de datering nog niet duidelijk is. Toen het U-vormige gebouw niet meer bestond en de kreek ten noorden ervan geheel was dichtgeraakt, breidde het grafveld zich ook over de dichtgeslibde kreek en deze landtong uit.

Van de landtong ten zuiden van de zuidelijke kreek is nog maar een klein deel opgegraven. Hier lag een gebouw waarvan het militaire karakter nog niet vaststaat. Al deze gebouwen lagen parallel aan of loodrecht op de grotendeels door erosie van de Rijn opgeruimde oudste weg. Ook de boerderijen van de verder landinwaarts gelegen civiele nederzetting lagen min of meer haaks op deze weg. Door erosie van de Rijn moest deze weg landinwaarts worden verlegd. Het grafveld wordt, voor zover het bewaard is, begrensd door deze verlegde weg.

Het wegslaan van een deel van de oorspronkelijke hoofdweg en de voortdurende overstromingen in een deel van het gebied maakte dat de Romeinse commandanten opdracht hebben gegeven om de weg op een bijzondere manier te construeren. Aan beide kanten van de weg werden zware ciken palen van 15 tot 25 cm dik tot diep in de klei geheid, wel tot 2,5 m onder het oppervlak in de Romeinse Tijd. De palen waren daarvoor voorzien van scherpe, lange punten. De breedte van de weg tussen de palenrijen is ca. 4,5 m. In het opgegraven gedeelte werden ca. 72 palen per tien meter weg

Afb. 8. Valkenburg. Overzicht van de in 1985 gevonden sporen. 1. Gebouwen van Romeins militair karakter, 2. gebouwen van burgerlijk karakter, 3. grafveld, 4. Romeinse wegen, 5. water. Tek. ROB.

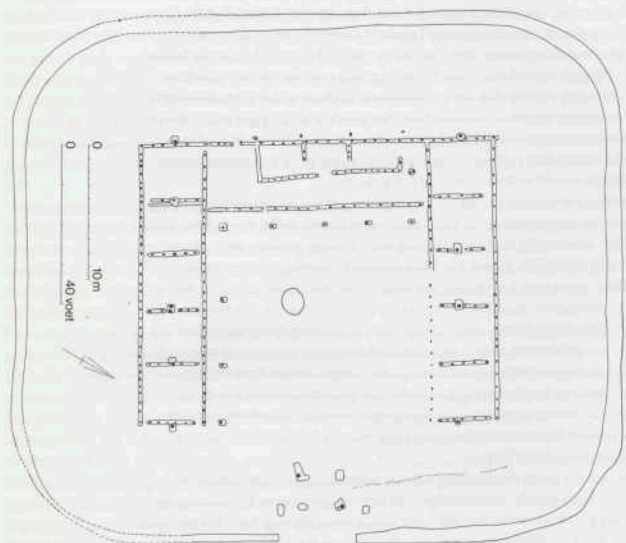
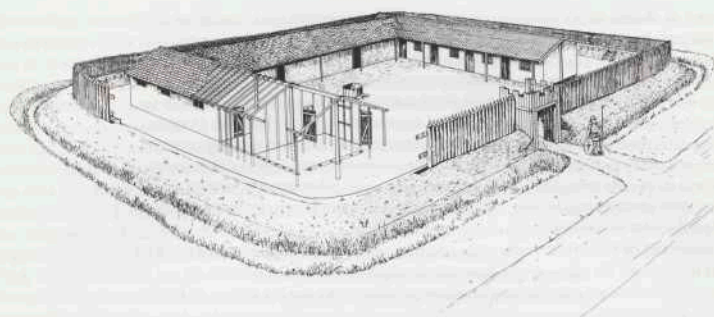
Afb. 9. Valkenburg. De gevonden sporen verdeeld in een viertal fasen. A, midden eerste eeuw, B, ca. 100 na Christus, C, midden tweede eeuw, D, eerste helft derde eeuw. Tek. ROB.

gebruikt. Een belangrijk gegeven is dat het oppervlak van de Romeinse weg er niet meer is. Op sommige plekken kon nog worden vastgesteld dat er langs de palenrijen aan de binnenkant, aan de kant van de weg dus, horizontale planken op hun kant lagen. Op enige afstand van deze palenrijen lopen rijen dunne paaltjes evenwijdig aan de weg, waarlangs ook planken als beschoeiing zijn toegepast. Het lijkt er daarom sterk op dat de weg was opgehoogd met aarde, die tussen de rijen zware palen was gestort. Tussen de beschoeiingen en de zware palenrijen heeft dan tegen deze opgehoogde weg aan een talud gelegen.

De militaire gebouwen die zijn aangetroffen, liggen in het oostelijke deel van het onderzochte terrein en waren georiënteerd op de oudste weg. Hieruit kan worden afgeleid dat deze bebouwing uit de vroegste fase dateert waarin het terrein door de Romeinen in gebruik was. Het schaarse dateerbare scherfmateriaal dat met deze gebouwen in verband kan worden gebracht, bevestigt dit.

In het zuidelijke deel van de opgraving lagen parallel aan elkaar twee graanpakhuizen, die NNW-ZZO zijn georiënteerd. De nog niet compleet opgegraven pakhuizen hebben een afmeting van 30×9 m (100×30 voet). Op grond van de vondsten die behoren tot de periode van het U-vormige gebouw dat later op de plek van de graanschuren werd gebouwd, kunnen de beide horrea worden gedateerd in het derde kwart van de eerste eeuw. Verkoalde graankorrels en houtskoolbrokjes in de paalgaten duiden erop dat het gebouw door vuur is verwoest. Uit de verkoalde zaden uit de paalgaten blijkt dat de opgeslagen voorraad graan was gezuiverd van onkruidzaden die gewoonlijk bij de oogst tussen het koren terecht komen. In de paalgaten kwamen korrels voor van tarwe, spelt, emmer en gerst. Uit de verhouding waarin de graansoorten per paalgat voorkomen, blijkt dat het graan in de pakhuizen gedeeltelijk per soort gescheiden werd opgeslagen. In de tijd dat de graanpakhuizen in gebruik waren, stond er ook een groot gebouw aan de noordoever van de brede zijgeul van de Rijn. De lengte van dat gebouw is niet bekend, de breedte was 7,2 m (24 voet). In het westen zijn de sporen van het gebouw in latere tijd verstoord door een greppel waarin veel aardewerk uit de periode van ca. 70 tot 100 na Chr. voorkomt. Langs de gevel aan de geulzijde van het gebouw bevond zich een porticus, een overhangend dak dat op een rij palen rustte. De ruimte in het gebouw was verdeeld in kamers van $3,6 \times 4,5$ m die in blokken van vier tegen elkaar lagen. Deze blokken waren van elkaar gescheiden door gangen van 2,9 m breed die toegang tot de kamers gaven. De wanden van het gebouw bestonden uit in een standgreppel geplaatste rechthoekig bekapte palen. Tussen deze palen was een met leem aangemeerde vlechtwerk wand aangebracht. Voor het gebouw werden in de bedding van de geul de resten aangetroffen van een strekdam. Het is nog niet duidelijk of de dam tot dezelfde periode behoort als het gebouw. De dam diende vermoedelijk voor het aanmeren van schepen om goederen te laden en te lossen. Het gebouw zou dan als havenloods kunnen hebben gediend. Op deze plaats is in de tweede eeuw opnieuw een rechthoekig gebouw geplaatst met een breedte van 5,1 m (17 voet). De palen in de lemen buitenwand waren ditmaal overwegend rond. De lengte van het gebouw en de verdeling van de ruimte in het gebouw zijn niet bekend. In de bedding van de geul is in de loop van de tweede en het begin van de derde eeuw veel afval gegooid.

Nadat de graanpakhuizen waren afgebrand, werd in de buurt een groot gebouw opgericht. Dit gebouw had een U-vormige plattegrond met een open binnenplaats waarop zich een waterput bevond. Langs twee gevels aan de binnenplaats bevond zich een porticus waarop het dak rustte. Het gebouw zelf was $26,2 \times 20,7$ m groot. Het dak op de beide zijvleugels werd gedragen door de zijmuren en enkele middenstaanders. Het dak was vermoedelijk bedekt met grote rechthoekige platen leisteen die met spijkers waren bevestigd aan de daklatten. De ruimte in de beide zijvleugels was verdeeld in vijf kamers van $4,8 \times 4,2$ m. Schuin in de lengterichting van het daartussenliggende deel was een lange wand gezet die drie kamertjes tegen de achterwand afscheidde van de overige ruimte.

Afb. 10. Valkenburg. Boven. Reconstructie van het U vormige gebouw. Onder. Plattegrond van hetzelfde gebouw. Tek. ROB.

Op ca 8 m afstand van de buitenmuren van het gebouw werd een spits ingegraven greppel aangetroffen die op het toenmalige maaiveld ca 2 m breed is geweest. Aan de oostzijde was er tegenover de binnenplaats een onderbreking in de greppel. Aan de binnenzijde daarvan zijn de resten van een poortgebouw aangetroffen. De doorgang van de poort was ca 2,5 m breed. Vermoedelijk heeft aan de binnenzijde van de gracht een aarden wal gelegen. Het U-vormige gebouw had dus een verdedigbaar karakter. Doordat weinig dateerbaar afval bij het gebouw is aangetroffen, kan het voorlopig niet nauwkeuriger worden gedateerd dan in het laatste kwart van de eerste eeuw tot in de eerste helft van de tweede eeuw. De bovengenoemde resten van gebouwen zijn niet de enige die in 1985 werden aangetroffen. De aard van die gebouwen is nog niet bekend onder andere doordat ze onvolledig zijn opgegraven.

De resten van de burgerlijke nederzetting dateren van het begin van de tweede eeuw tot in de derde eeuw. De gebouwen in deze nederzetting onderscheiden zich van de Romeinse door de gebruikte bouwmaterialen, de constructie van het huis en de functie van de gebouwen.

De wanden van de gebouwen bestonden uit in de grond ingegraven palen. Tussen deze palen waren dünnere palen in een standgreppel geplaatst waartussen takken waren gevlochten. Deze vlechtwerkwand was met leem aangesmeerd om wind en vocht buiten het huis te houden. De dicht op elkaar staande ronde palen met afgeplatte onderkant laten zien dat de zware last van het dak voor een belangrijk deel op deze wanden rustte. Om deze druk op te vangen moest op de wand een horizontale balk — een muurplaat — worden gelegd. Bovendien werd het dak ondersteund door een rij buiten het gebouw geplaatste palen. Op deze palen rustten zware dakspanten die in de nok waren verbonden met de dakspanten van de andere zijde van het gebouw.

In de meeste gebouwen werden de sporen van staanderpalen aangetroffen. Deze palen verdeelden de ruimte in de lengterichting van het gebouw in drie delen — schepen. Deze staanderpalen komen echter niet in het gehele huis voor. Bij één gebouw lagen de paren staanderpalen aan één zijde dicht bijeen. De tussenliggende ruimte is waarschijnlijk benut voor de stallen van vee. In het middengedeelte ontbraken staanderpalen. Het is waarschijnlijk dat de staanders vooral de zoldervloer moesten dragen. Dit betekent dat boven het vermoedelijke stalgedeelte een grote ruimte voor opslag bestond, terwijl aan de andere zijde van het gebouw de zolder bijvoorbeeld als slaapruiimte werd gebruikt. Het is opvallend dat de lange zijwanden bij één van de gebouwen aan beide kanten buiten de korte wanden van het huis uitstaken en bij een tweede huis aan één kant. Indien in de korte wand een deuropening aanwezig was, ontstond daardoor een voorportaal. In dit voorportaal komen staanderpalen voor waaruit blijkt dat de zolder en het dak tot buiten de korte wand doorliepen.

Het grafveld strekt zich uit langs de weg buiten de nederzetting. De oudste graven dateren uit de tweede helft van de 1e eeuw. Toen als gevolg van de overstromingen het oudste wegtracé voor een deel moest worden opgegeven, werd de weg door het grafveld heen naar een route meer landinwaarts verplaatst. Resten van grafkuilen onder de ophoging van de tweede weg en het daarbij behorende talud bewijzen dat. Graven die mogelijk meer naar het oosten, nabij de Rijnbedding hebben gelegen, werden door de overstromingen geheel weggespoeld.

Aan de westzijde werd het grafveld begrensd door een sloot die pas in de loop van de 2e eeuw werd gegraven. Deze sloot en de weg raakten elkaar aan de zuidkant van het grafveld, dat daar in een punt eindigt. De noordgrens van het grafveld wordt waarschijnlijk gevormd door een brede zijarm van de Rijn. Het grafveld had in de 2e eeuw een oppervlak van ca 3000 m². Van dit grafveld werd in 1985 bijna de helft, ca 1400 m² onderzocht.

De wijze van begraven is sterk gevarieerd. Tot in de 3e eeuw was het in de Romeinse cultuur maar ook daarbuiten gebruikelijk de doden te verbranden. Ook in het Valkenburgse grafveld is crematie het meest toegepast. Het lijkt erop dat de doden vaak op een

houten baar of doodsbed op de brandstapel werden geplaatst, omdat in de graven tussen de resten van de brandstapel veel fragmenten van spijkers zijn aangetroffen. Hoewel van de brandstapel zelf vaak niets is overgebleven, is de plaats waar ze hebben gelegen vaak herkenbaar doordat de ondergrond als gevolg van de hoge verbrandingstemperatuur verhit is geraakt en orangerood is uitgegloeid. Soms had men op de plaats waar de brandstapel werd opgericht eerst een kuil gegraven. Deze vorm van begraven is herkenbaar aan brokjes houtskool, fragmenten sterk verbrand menselijk bot en verbrande scherven aardewerk op de bodem van tamelijk grote rechthoekige kuilen. De wanden van deze kuilen zijn orangerood uitgegloeid. Sommige van deze kuilen zijn meerdere malen achtereenvolgens gebruikt. In één kuil werden de resten van tenminste tien gecremeerden aangetroffen! Grafgiften die na de crematie aan de dode in het graf werden meegegeven, zijn herkenbaar doordat ze onverbrand werden teruggevonden. Vaak werden de resten van de dode niet begraven op de plaats waar hij werd verbrand. Nadat de brandstapel was uitgebrand en afgekoeld werden de resten van de crematie verzameld en elders in een kuil begraven. Deze wijze van ter aarde bestellen werd in het grafveld het meest toegepast. In vele gevallen werden de brokjes houtskool van de brandstapel, spijkers van de baar, scherven aardewerk van de grafgiften en de skeletresten van de dode met elkaar vermengd al of niet in een pot in dezelfde kuil begraven. Maar ook kwam het voor dat de resten van de dode van het overige afval van de crematie werden gescheiden. Soms werden de menselijke botresten het eerst in de kuil gedeponeerd en werd er vervolgens een laagje grond over de botten gegooid voordat de brandstapelresten en de verbrande grafgiften in het graf werden gestopt. De laatstgenoemde resten werden ook wel in een aparte kuil elders op de begraafplaats begraven.

Naast aardewerk zijn in de graven stukken gesmolten glas aangetroffen waarvan de aard van het voorwerp niet meer herkend kan worden. Ook sieraden in de vorm van glazen kralen en kledingaccessoires zoals mantelspelden worden sporadisch gevonden. In sommige graven werd een muntstuk aangetroffen. Ook voedsel werd soms aan de dode meegegeven. Onder de verkoolde zaden die uit graven werden geborgen, bevinden zich linzen en gerst.

Het verrassende van het Valkenburgse grafveld is het voorkomen van vele onverbrande skeletten. De wijze waarop zowel jongeren als volwassen mannen en vrouwen in de 1e(?) en 2e eeuw op deze wijze werden begraven, laat zien dat de dode met weinig respect op zijn laatste rustplek werd achtergelaten. De dode werd vaak letterlijk in de grafkuil gesmeten. In een aantal gevallen bleek de kuil te krap uitgegraven waardoor uit ruimtegebrek het lichaam in gevouwen toestand in de kuil moest worden gepropt. Ook werden grafkuilen teruggevonden waarin meerdere individuen gelijktijdig zijn begraven. Omdat sieraden, gespen en overige kledingaccessoires niet op de lichamen zijn aangetroffen bestaat het vermoeden dat de dode niet volledig gekleed, zo niet naakt werd begraven. Een bekisting en grafgiften ontbreken geheel.

Voorts zijn op het grafveld een groot aantal lijkjes van zuigelingen aangetroffen. Klaarblijkelijk was het gewoonte de zuigelingen na overlijden niet te cremieren, want onder de gedetermineerde crematies bevinden zich geen individuen jonger dan 4 jaar. Het is opvallend dat een aantal baby's in tegenstelling tot ouderen keurig in een kistje zijn begraven en soms grafgiften meekregen in de vorm van een zuiglesje of een potje. Uit de leeftijd en het geslacht van doden die op dit grafveld zijn begraven is duidelijk dat het hoofdzakelijk gaat om bewoners van het kampdorp dat bij het fort lag. De bewoners van de boerderijen ten westen van het grafveld zijn dus mogelijk op deze begraafplaats bijgezet.

Vaardingen De vondst van Middeleeuws aardewerk door de heer M. Dijkstra uit Schiedam tijdens de voorbereidingen voor de aanleg van de oostelijke afrit van Rijksweg 19 nabij het sportpark 'De Vijfsluizen' was voor de A.W.N.-afdeling 'Helium' aanleiding

om in juni 1985 te starten met een archeologisch onderzoek. Naast materiaal uit de Late Middeleeuwen — 11e tot en met 14e eeuw — werden op 210 cm-NAP nederzettingssporen uit de Romeinse Tijd aangetroffen.

Stratigrafisch volgt de Romeinse vondstlaag waarschijnlijk op geulnabije sedimenten die zijn afgezet tijdens de DI-transgressiefase vanuit een DO-restgeul. Misschien bleef deze geul tot in de Romeinse Tijd actief.

De waargenomen grondsporen bestonden uit een greppel, kuilen, waaronder één waarvan de bodem gedeeltelijk bekleed was met halfgebakken klei, en twee loodrecht op elkaar staande rijen paalverkleuringen.

Het aardewerk bestaat voor ongeveer 10% uit Romeinse import. Het inheemse materiaal is voor het overgrote deel plantaardig gemagerd, minder dan 1% is versierd.

Opvallend zijn scherven van cilindervormige potten met golfranden, welke vermoedelijk gebruikt zijn als verpakkingsmiddel bij het verhandelen en vervoer van zeezout. Verder zijn botten, een aantal gestoken turven, een spinsteentje, een maalsteenfragment, een afgesleten munt en een vijftal fibulae gevonden. De meeste vondsten dateren waarschijnlijk uit de tweede eeuw. De site is overdekt met een laag zandige klei, afgezet vóór de 11e eeuw.

Gemeente Vlaardingen

J. Moree

Afb. 11. Voorburg, Romeins bronzen spiegelje (schaal 1:1).
Foto ROB.

Voorburg (afb. 11) Op het terrein van Forum Hadriani konden enkele proefsleufjes worden gegraven in het complex volkstuinen ten oosten van de Arentsburghlaan. In deze sleuven werden op een drietal plekken uit de Romeinse Tijd daterende funderingsresten van muren van breuksteen en uitbraaksleuven van muren vastgesteld. Naast veel scherven van Romeins import aardewerk werden ook scherven van inheems aardewerk verzameld. Een bijzondere vondst was een waterput gevormd door een houten ton. Bij de aanleg van een ijsbaan op het aangrenzende grasveld werden resten van funderingen aangesneden langs de Arentsburghlaan.

In een sleuf van het GEB werd bij het Diaconessenziekenhuis eveneens een funderingsrest van breuksteen vastgesteld. In deze sleuf kwam bij de Arensburgghlaan een stuk muur tevoorschijn die uit puin, dakpanfragmenten en mortel bestond. Vlakbij de Arensburgghlaan werden in deze sleuf een aantal bewerkte kalksteenbrokken verzameld. Het gaat om bouwfragmenten waaronder delen van zuilen en basementen.

Wassenaar: Waalsdorpervlakte W. Pont voerde verdere verkenning uit op het terrein van de Haagse Drinkwaterleiding. In de omgeving van het proefonderzoek van 1984 (Van de Roest en Waasdorp 1983) trof hij vondsten aan uit de Bronstijd, IJzertijd, Romeinse Tijd en Late Middeleeuwen. Op enkele plaatsen daar wat verder vandaan vond hij een site met Bronstijd/IJzertijd materiaal, een site met scherven uit de Romeinse Tijd en een losse scherf uit de Bronstijd. Behalve scherven vond hij ook de beugel van een draadfibula, twee bronzen naalden en een naaldfragment, die (waarschijnlijk) uit de Romeinse Tijd dateren. In het terrein waren verder de overblijfselen herkenbaar van een waarschijnlijk in 1773 aangelegd ravelijn dat voor militaire oefeningen werd gebruikt. In de omgeving daarvan werden vele militaria verzameld: kogels, vuurstenen van geweren, knopen, insignes etc.
Bron: Pont 1985.

Woerden: Wagenstraat Het noodonderzoek dat in november en december 1983 is uitgevoerd in het oostelijke gedeelte van de binnenstad tussen de Wagenstraat en de Havenstraat moest in 1984 worden voortgezet. Van 19 maart tot en met 2 april en van 2 tot en met 14 juli werden vier werkputten uitgegraven aan weerszijden van de Wagenstraat; in november maakte de onverwachte bouw van een winkelpand voor Albert Heijn het noodzakelijk in allerijl aanvullende waarnemingen te doen tijdens de grondwerkzaamheden.

De belangrijkste ontdekking betreft een bijna 10 m brede baan met zware, ingeramde palen; deze loopt van west naar oost en kruist de tegenwoordige Paardensteeg, ten westen van de Wagenstraat. Mede door de aanwezigheid van een of twee greppels die deze baan begrenzen, doet het geheel denken aan de fundering van een weg of dam. Dergelijke constructies zijn bekend uit Bodegraven (P.C. Beunder, Westerheem 29, 1980, 2-33) en verschillende plaatsen in Duitsland (Geyer, e.a., 1977; Wagner, 1981). In Woerden zijn veel eiken palen gebruikt, waarvan de lengte soms nog 1,50 m bedroeg, maar er zijn ook andere houtsoorten aangetroffen, zoals iep en els (houtdeterminaties: H. van Enkevort).

Ten westen van de Wagenstraat zijn voorts rijen palen aan het licht gekomen die min of meer haaks staan op de richting van de bovenvermelde weg of daarmee parallel lopen; deze lijken samen te hangen met een indeling in percelen. Ten oosten van de Wagenstraat is een met zwarte, kleiige grond gevulde sloot gevonden, waarvan de randen verstevigd bleken te zijn met rijen van elzen palen. De vulling bevatte veel Romeinse scherven uit het midden van de 2de eeuw en later tijd. Voor Woerden opvallend talrijk zijn vondsten die duidelijk naar de 3de eeuw wijzen, zoals borden en kommen, Dragendorff 32, 40, 45 en Oelmann 11, en zwart geverniste bekertjes van rood aardewerk. Onder het zoölogische materiaal trekken allerhande kleine botten van vissen, kikkers en muizen de aandacht.

In dit gedeelte van de opgraving is verder een tonput ontdekt, waarvan — zoals dat ook bij de in 1983 gevonden putten het geval was — alleen het onderste gedeelte bewaard was gebleven. De ton was extra beschermd door een vierkante bekisting; tegen het midden van de zijden stonden dunne wilgestokken. Een C14-analyse (GRN-12872) van een van deze stukken hout leverde als datering 1750 ± 60 B.P. op, wat na calibratie neerkomt op 180-380 na Chr. Een dergelijk onderzoek heeft van een van de eerder aan het licht gebrachte putten de ouderdom bepaald op 1695 ± 50 B.P., wat betekent dat deze kan zijn aangelegd tussen 260 en 400 na Chr. (GrN-12871). Een datering van

deze putten in de 4e eeuw is onaannemelijk op grond van de tijdens de opgraving geborgen vondsten. Te zamen met de resultaten van de C14-analysen wijzen deze erop dat het onderhavige gedeelte van Woerden, dat naar alle waarschijnlijkheid deel heeft uitgemaakt van het rond het castellum gelegen kampdorp of vicus, pas betrekkelijk laat in de Romeinse tijd bewoond is geraakt. Dat we ons hier buiten het castellum bevinden, zou kunnen blijken uit een zware Romeinse muur waarvan op 5 november 1984 tijdens rioleringswerkzaamheden op de Hoge Woerd sporen zijn waargenomen ten westen van het huis nr. 5; het is goed mogelijk dat deze vondst betrekking heeft op de zuidelijke muur van het Romeinse fort.

Bron: Bogaers en Haalebos 1986.

Afb. 12. Delft: Koornmarkt. Fundering van het koor van de gasthuiskapel. Foto Oudheidk. Werkgen. Delft.

Middeleeuwen

Delft: Koornmarkt (afb. 12) In de zomer van 1985 werd duidelijk dat de gemeente ernst ging maken met de plannen om een omvangrijk parkeerterrein in de binnenstad te bestemmen voor woningbouw. De start van de nieuwbouw werd gepland in 1989.

Op dit terrein stond reeds in de dertiende eeuw een gasthuis.

De oudste bronnen dateren van 1252. Het gasthuis was tot 1968 op dit terrein gevestigd. In dat jaar is het gesloopt en is het gebied als parkeerplaats ingericht. Een opgraving bood een bijzondere gelegenheid de ontwikkeling van een van de oudste ziekenhuizen in ons land over een periode van meer dan zevenhonderd jaar te volgen.

De vondsten zouden, gegeven het specifieke gebruik van het terrein en het reeds goed bewerkte archiefmateriaal, een grote historische waarde hebben.

Het te onderzoeken oppervlak is dermate omvangrijk dat gekozen is voor een spreiding van het onderzoek over de jaren 1985, 1986 en 1987. Elk jaar zullen drie maanden

worden uitgetrokken voor het opgravingswerk.

In 1985 lag de nadruk op de gasthuiskapel en de daarbij behorende begraafplaats (Kistemaker e.a. 1985). Het onderzoek werd mogelijk gemaakt door een subsidie van de provincie Zuid-Holland. De gemeente Delft die aanvankelijk ook een subsidie had toegezegd haakte op het laatste moment af. Een spontane reactie hierop van de Delftse bevolking en het bedrijfsleven leverde binnen één week het benodigde bedrag van f. 35.000,— op.

In de maand september is door de Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft onder leiding van G. Ph. M. Buzing met de eerste onderzoekspuit begonnen. Na verwijdering van ongeveer een meter vuile grond en puin werden de resten van zeer dik muurwerk zichtbaar. Na verdere ontgraving bleek dat dit muurwerk behoorde bij de funderingen van het koor van de gasthuiskapel. Het metselwerk was in zeer goede staat en van een dergelijke omvang dat het gelukkig gespaard is gebleven bij de sloopwerkzaamheden in 1968.

De helft van de achterzijde van het koor kon worden opgegraven. Op regelmatige afstanden bevonden zich steunberen in het muurwerk. Het koor was vijfzijdig gesloten en had een buitenwerkse breedte van elf meter.

Aan de noordoost-zijde van het koor was een aanbouw van rommelig metselwerk tussen twee steunberen gezet. De plattegrond was zeshoekig. Op de vloer werden keurig gestapelde botresten en schedels gevonden. Het geheel deed denken aan een later aangebouwd ossuarium. In het midden van het koor stond een gemetseld steenblok dat diende als steunpunt voor het gewelf waarop zich de vloer van het koor bevond. De zuil en vloer zijn bij de sloop geheel verdwenen. In en buiten het koorgedeelte werd een groot aantal begravingen zichtbaar. Bij een gedeelte waren de resten van de houten kisten nog goed bewaard. In tien opgravingsvlakken zijn ca. 350 individuen onderzocht en opgegraven.

De begraafplaats is verstoord door de bouw van het koor. Op tal van plaatsen was zichtbaar dat men bij de bouw dwars door de begravingen heeft heengegraven.

Het koor is gebouwd op een oudere begraafplaats die mogelijk heeft behoord bij een eerdere minder lange gasthuiskapel. Het opgegraven deel werd op grond van het metselwerk voorlopig gedateerd in de 15e eeuw. De begravingen moeten dus voor de 15e eeuw hebben plaatsgevonden. In één van de kisten werd een muntje gevonden. Het betrof een „Groot“ van Willem IV, Graaf van Holland van 1337-1345. Deze vondst alsmede kleine scherfjes van 14e eeuwse aardewerk, geven een aanwijzing voor een datering van de begraafplaats in de 14e eeuw. In een klein gedeelte van de onderzoekspuit is wat dieper doorgegraven om een indruk te krijgen van de ondergrond van dit terrein. Op ongeveer twee meter onder het maaiveld werd een sloot aangesneden. De vulling van de sloot was zo schoon dat het waterge al in onbruik moet zijn geraakt vóór de bouw van het gasthuis. Het was niet mogelijk de sloot te dateren. Mogelijk is het een rest van een ontginningsloot uit de tijd vóór het begin van de stad. Een belangrijk gegeven omdat nauwelijks iets bekend is over de vorm van het landschap ten tijde van de eerste stadsontwikkeling.

ROB, Amersfoort

J. G. M. Kistemaker

Delft: Phoenixstraat Voorafgaande aan de bouw van een nieuw bestuurskantoor aan de Phoenixstraat werd door de Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft onder leiding van G. Ph. M. Buzing een noodopgraving uitgevoerd in het voorjaar van 1985.

Het terrein lag in het westelijk deel van de stad en strekte zich uit van de achterzijde van de huizen aan de Oude Delft tot aan de voormalige westelijke stadsvest (nu Phoenixstraat). Rekening houdend met het budget dat ter beschikking stond, werd in eerste instantie voor dit omvangrijke bouwterrein gekozen voor een lange proefsleuf van oost naar west. Ongeveer op tweeeënhalve meter onder het huidige maaiveld ($\pm 1.50\text{m}$ — NAP) bevond zich de natuurlijke klei-afzetting van de Duinkerke-I fase. In het begin

van de veertiende eeuw werden her en der kuilen gegraven en het land werd opgehoogd met overtollig mest. Het gebied is dan al in erven verdeeld. De ophogingen en kuilen hielden zich exact aan een erfscheiding van houten paaltjes. Deze erfscheiding wordt gekontinueerd in de huidige perceelscheiding. De houten paaltjes werden in het begin van de vijftiende eeuw vervangen door een stenen muur, die vanaf de tuinen aan de Oude Delft tot aan de Phoenixstraat heeft doorgelopen.

Aan het eind van de veertiende eeuw werd vanaf de Oude Delftzijde opnieuw een ophoging opgebracht. Op deze laag vuile klei verrees een gebouw. Drie zijden waren opgetrokken van grote stenen, gefundeerd op houten paaltjes. Een lange zijde is waarschijnlijk van hout geweest.

In de vijftiende eeuw werd het land snel opgehoogd met dikke pakketten klei. Meerdere puinlagen geven een grote bouwactiviteit weer.

Op basis van de gegevens van historisch kaartmateriaal werd aan de Phoenixstraat gekozen voor een groot opgravingsvlak, evenwijdig aan de straat. Hier immers was intensief gebouwd en konden de meeste resten worden aangetroffen. Vanaf ca. 1400 verrees op deze plaats stenen huizen met de lange zijde aan de straat. Opmerkelijk was de diepte waarop de funderingen waren aangelegd. Een grote kelder waarvan de muren nog meters overeind stonden had een vloer van kleine rode plavuizen en een grote haardplaats tegen de zuidelijke wand. Rechtsboven de haard bevond zich een gepleisterde nis die was beschilderd met rode kruizen. Een dikke laag zestiende eeuws afval bedekte de plavuizen vloer. Deze afvallaag is geheel gezeefd en leverde zeer rijk en ongewoon vondstmateriaal. Er is reeds gesproken over de grote diepte waarop de funderingen waren ingegraven. Dit werd veroorzaakt door een sloot vlak achter de huidige rooilijn, evenwijdig aan de Phoenixstraat. De zachte ondergrond maakte het nodig de funderingen, die werden aangelegd nadat de sloot reeds was gedempt, tot op de bodem van het voormalige watertje in te graven. Zodra de fundamenteën weer op de vaste grond kwamen zijn ze hoger neergezet. Het verschil in aanlegdiepte werd overbrugd door boogconstructies in het metselwerk. De sloot was beschoeid met vlechtwerk. Aan de hand van aardewerkscherven die in de vulling van het grachtje werden gevonden kon bepaald worden dat het rond 1350 is gegraven.

De achter-uitgang van de huizen aan de Oude Delft in westelijke richting werd door deze sloot belemmerd. Daarom heeft men rond 1400 een dam gemaakt waarin een duiker voor de doorstroming van het water zorgde. De constructie van dam en duiker werd geheel intact terug gevonden. De zware eikehouten planken en palen waren voor het merendeel hergebruikte scheepsonderdelen. Sommige zeer brede delen waren afkomstig van een scheepshuid, te oordelen naar de breekwijzers die nog in het hout vastzaten. In de loop van de vijftiende eeuw raakten sloot en dam geheel overbouwd door de laat-middeleeuwse huizen aan de Phoenixstraat.

ROB, Amersfoort

J. G. M. Kistemaker

's-Gravenhage: Spui/Houtmarkt (afb. 13) Bij dit onderzoek kwamen sporen van 16de eeuwse en latere bewoning naar boven, voornamelijk bestaande uit beerputten en een enkel woonhuisfundament. Deze resten lagen aan een brede en diepe sloot, die loodrecht op het Spui was gegraven. Langs de sloot was een houten beschoeiing van horizontale planken gezet: er achter bevonden zich stortlagen. Onder de beschoeiing bleek nog een oudere greppel te lopen. In de daarmee verbonden stratigrafie werd een aantal 15de eeuwse voorwerpen gevonden, o.a. een bronzen kandelaar.

Gemeente 's Gravenhage, sectie archeologie

J. R. Magendans

's Gravenhage: B. M. Teldersweg Tijdens de aanleg van een transportleiding door de Gemeentelijke Duinwaterleiding werden regelmatig grondboringen verricht om te bepalen of archeologische bewoningsniveau's ook hier aanwezig waren. In de omgeving werden eerder al aanwijzingen voor prehistorische bewoning gevonden (Van Heeringen

Afb. 13. 's-Gravenhage: Spui/Houtmarkt. Bronzen 15e eeuwse kandelaar, hoogte ca. 18 cm. Fotodienst stadsontwikkeling.

1984, vindplaats 8 en 16). Bovendien ligt even ten noorden van het tracé de Romeinse nederzetting die hierboven (zie 's-Gravenhage: Scheveningseweg 62-64) werd beschreven.

Een aantal malen werd een (soms meervoudige) middeleeuwse bodem van ca. 5 cm dik aangeboord, die was ontstaan op de grens van het oude en het jonge duin. Hieronder, rond 2.20 m + NAP, bevond zich in een groot aantal boringen een bewoningslaag die tot 0,70 m dik kon zijn. Een datering voor deze laag kon niet worden vastgesteld.

Gemeente 's-Gravenhage, sectie archeologie

J. R. Magendans

Leiden: Haarlemmerstraat (afb. 14) Voor de bouw van een nieuwe C&A vestiging was het mogelijk ter plekke een onderzoek uit te voeren. De opgraving stond onder leiding van P. Bitter en werd uitgevoerd in opdracht van de Directie Civiele Werken Leiden. De oudste bewoningsniveaus die werden aangetroffen dateren uit het midden van de 13e eeuw. Langs de Haarlemmerstraat behoren tot deze fase een zwarte kleilaag met scherven, een enkele ingeslagen paal en een huisvloer van klei. De plek waar de resten van het bij deze vloer behorende huis worden vermoed kon niet worden opgegraven. Waarschijnlijk liggen de oudste bewoningssporen hier onder de Haarlemmerstraat. In het achterterrein werden twee gebouwtjes gevonden die in deze periode thuishoren: een gebouwtje van vlechtwerk (2,5 x maximaal 3,5 m) waarin een kleivloer en een haardplaats lagen en een gebouwtje bestaande uit vier ingeslagen palen die door liggende palen aan elkaar waren verbonden. In het laatste gebouwtje lag een vloer van planken. Bij dit gebouwtje behoren twee afvalkuilen. Rond 1300 werd het gehele terrein flink opgehoogd. Deze ophoging is het dikst aan de Haarlemmerstraat (ca 1 m) en neemt verder naar het achterterrein in dikte af. Op deze ophoging is in het zuidoostelijke deel van het terrein en bakstenen huis gebouwd van ca 8 m breedte. De afmeting van de gebruikte baksteen was 30,5 x 15 x 7,5 cm. De westmuur van het huis kon over een lengte van ca 13 m worden gevolgd. Deze muur was gefundeerd op een houtconstructie van balken en plankjes. De oostgevel moet onder de Spijkerboorsteg hebben gelegen.

Afb. 14. Leiden: Haarlemmerstraat. Pijpaarden beeldje dat mogelijk de heilige Barbara voorstelt (hoogte 16 cm), gevonden in een beerput uit het eerste tot derde kwart van de 15e eeuw. Foto ROB.

de voorgevel onder de Haarlemmerstraat. Ongeveer vier meter uit de westgevel bevond zich waarschijnlijk midden in het huis een haardplaats bestaande uit baksteen van hetzelfde formaat als de westmuur. Dit huis werd in de tweede helft van de 14e eeuw afgebroken, waarschijnlijk omdat de muren verzakt waren.

In de zuidoost hoek van het terrein werd daarna een gebouwtje met vlechtwerk wanden opgericht, waarvan een hoek kon worden opgegraven. In dit huis bevond zich een zeker twee keer opgehoogde vloer van klei. Op de onderste vloer werd in de hoek een haard gevonden. Dit gebouwtje is nog in de tweede helft van de 14e eeuw verbrand. In het gebouw woonde waarschijnlijk een schoenmaker.

Verder westelijk langs de Haarlemmerstraat werden zes funderingspoeren van een minstens tweeschepig huis gevonden. Deze poeren bestonden uit in een vierkant gelegde bakstenen met een plank daarop. Op de poeren hebben balken gestaan die het dak hebben gedragen. Ook dit huis ligt deels onder de Haarlemmerstraat. Het gebouw was minimaal 7,5 m lang en 5,5 m breed. Het lag op twee percelen van de huidige kadastrale indeling. Het lijkt veel op het boerderijtje gevonden onder de voormalige Hartbrugschool (Kistemaker 1984). Eind 14e eeuw werd op de plek van het gebouw met vlechtwerk wanden in de zuidoost hoek van het terrein een bakstenen huis gebouwd. De oostelijke wand van dit huis heeft onder de Spijkerboorsteeg gelegen, de voorgevel onder de Haarlemmerstraat. Tegen de scheidingswand van voorkamer en achterhuis was een haard aangelegd. Aan de westkant van dit gebouw werd vermoedelijk in het midden van de 15e eeuw een eveneens uit steen gebouwd huis neergezet. De resten van dat huis waren sterk verstoord.

Verder westelijk aan de Haarlemmerstraat werden resten gevonden van twee houten huizen. In een daarvan, dat door latere grondroeringen sterk was aangetast, heeft vermoedelijk een houtbewerker gewoond. In bijbehorende afvalkuilen werden veel houtsnippers en fragmenten van gedraaide houten voorwerpjes gevonden. Het tweede houten huis dat ten westen daarvan lag dateert uit de eerste helft van de 15e eeuw. Het had wanden van verticaal geplaatste planken van 35 tot 40 cm breedte.

In het midden ervan lag een haard met enkele aspotten. Vermoedelijk was dit een smederij; er werden ijzerslakken, steenkoolgruis en enkele klompen ruw ijzer gevonden. Weer ten westen van dit huis heeft in het midden van de 15e eeuw een stenen huis gelegen. In het voorhuis daarvan werd een fraaie tegelvloer gevonden die tussen ca 1450 en 1550 moet zijn aangebracht.

In het midden van de 15e eeuw was zo op een enkele uitzondering na de percelering ontstaan zoals die nog op de huidige kadastrale kaart voorkomt. De houten huizen werden in de tweede helft van de 15e eeuw door stenen huizen vervangen.

In het terrein werd een groot aantal afvalkuilen, beerputten, waterputten en waterkelders aangetroffen. In het achterterrein lag ook een afvalkuil waarin misbakfels van 15e eeuwse potten voorkwamen. Mogelijk heeft er juist buiten dit terrein in de 15e eeuw een pottenbakkerij gelegen.

Bron: Bitter 1986.

Leiden: Witte Poort Voorafgaande aan bouwwerkzaamheden aan het Noordeinde-Rembrandtstraat kon daar een onderzoek worden uitgevoerd naar een van de Leidse stadspoorten. Deze poort werd gebouwd in 1426. Hij bestond uiteindelijk uit vier met elkaar verbonden torens. In 1592 verloor hij zijn functie door de aanleg van een aarden bolwerk. Beide westelijke torens zijn in 1650 afgebroken, in 1860 verdwenen ook de oostelijke torens.

Bij het onderzoek werd een deel aangetroffen van de resten van de zuidoost toren en de daarop aansluitende stadsmuur. De binnendiameter van de toren was 3,9 m. Het metselwerk was aan de bovenkant 1,2 m dik en bestond uit stenen van $19,5 \times 9,5 \times 4$ cm. De onderkant van het metselwerk lag op 2,99 onder NAP. De wijze waarop de toren was gefundeerd kon niet worden waargenomen. Op 1,6 m onder NAP lag tegen de toren aan een laag specie. Deze laag geeft vermoedelijk het maaiveld aan van waaruit de toren is opgemetseld. Op ca 60 cm onder NAP heeft de toren een waterlijst gehad. In de muur was een opening voor de afvoer van een toilet. Binnen de toren bevond zich een beerput die vermoedelijk via een overloop met de afvoeropening in verbinding stond.

Bij rioolwerkzaamheden kon ook de ligging van de noordoost toren worden vastgesteld. De afstand tussen beide torens bedroeg ca 6,5 m. De op de zuidoost toren aansluitende muur is ca 90 cm hoger gefundeerd dan de toren en 'koud' daar tegenaan gemetseld. Het is niet zeker of dit muurfragment deel heeft uitgemaakt van de stadsmuur. Het is niet uitgesloten dat het dateert van de verbouwingwerkzaamheden van 1650. Dit muurstuk sloot aan op een muur die zeker deel heeft uitgemaakt van de stadsmuur. Bij de aansluiting van beide muren lag de fundering van beide ongeveer evenhoog. De funderingsdiepte van de stadsmuur neemt verder van de toren af toe tot ca 2,6 m NAP. Hij bestond inwendig uit rode baksteen, aan de buitenkant uit in verband daarmee gemetselde gele steen.

Op ca 2,2 m onder NAP werd tegen de toren en de muren aan een met gele stenen bestraat oppervlak gevonden. Het bestrate deel werd afgesloten door op hun kant geplaatste planken. In de straat bevond zich een goot. Het straatje rust deels op versnijingen van de torenvoet, daardoor is het onregelmatig verzaakt. De diepe ligging van dit straatje en zijn functie kan nog onvoldoende worden verklaard.

Bron: Van Peursem 1986.

Lisse: Dever Door de AWN-afdeling Rijnstreek is een onderzoek uitgevoerd op de voorburch van het kasteel Dever. Het onderzoek was gewenst in verband met plannen van de gemeente Lisse om dit terrein een aan zijn verleden aangepaste bestemming en vorm te geven. Op grond van deze vraag werd het onderzoek grotendeels beperkt tot het vrijgraven van de top van de muren om hun verloop te kunnen inmeten. De daarbij verkregen gegevens zullen het uitgangspunt leveren voor de herinrichting van dit terrein.

De buitenmuur van de voorburch kon vrijwel over de hele lengte worden waargenomen. Tevens werd vastgesteld dat de voorburch omgeven was door een ca 12 m brede gracht. In deze gracht werd het bruggehoofd van de in 1767 in steen vernieuwde brug teruggevonden. Voor zover de muur van de voorburch aan de oostzijde kon wor-

den gevolgd bevond hij zich op ca 12 m ten westen van de ca 1400 gebouwde nog bestaande toren. Tussen de toren en de voorburcht kon echter geen gracht vastgesteld worden. In dit gebied kwam een flink aantal muren aan het licht die voor een groot deel te maken zullen hebben met het in 1631-1634 tegen de toren aangebouwde herenhuis. De met de bouw van dat huis gepaard gaande grondwerken maken het tot nu toe onmogelijk om het oorspronkelijke verband tussen toren en voorburcht vast te stellen.

Rijswijk Plannen voor de verbreding van de Beatrixlaan bedreigden een terrein bij de Schaapecweimolen waarin resten van een Laat Middeleeuwse boerderij werden vermoed. Bij onderzoek door de Archeologische Werkgroep Rijswijk werden greppels aangetroffen waarin veel aardewerk uit de 11e tot 13e eeuw voorkwam. Sporen van een boerderij werden nog niet gevonden. Deze kan echter niet ver van de opgravingsput hebben gelegen en zal mogelijk bij voortzetting van het onderzoek aan het licht komen.

Spijkenisse De AWN afdeling Rotterdam e.o. deed verschillende waarnemingen in deze gemeente. Langs de Sportlaan zijn resten van bewoning uit de Romeinse Tijd aangetroffen. Het gaat om houten palen en afvallagen.

Bij de aanleg van het industrieterrein Halfweg-3 werden twee woonheuvels afgegraven. Deze heuvels zelf zijn de restanten van een afgegraven dijk. Op deze restanten heeft in de Late Middeleeuwen bewoning plaatsgevonden. Bij het afgraven werd aardewerk daterend van de 13e tot de 15e eeuw aangetroffen. Het 13e-eeuws erf werd aan de westkant waarschijnlijk begrensd door een sloot, die met as en mest opgevuld was.

In het Hartelpark konden twee proefsleuven worden gegraven op een plek waar 11e-12e eeuws aardewerk aan de oppervlakte lag. In deze sleuven werden de oever en de bodem van een ca 2 m diepe geul waargenomen. Op de bodem van de geul lag 11e-12e eeuws aardewerk en stukken van Romeinse dakpannen.

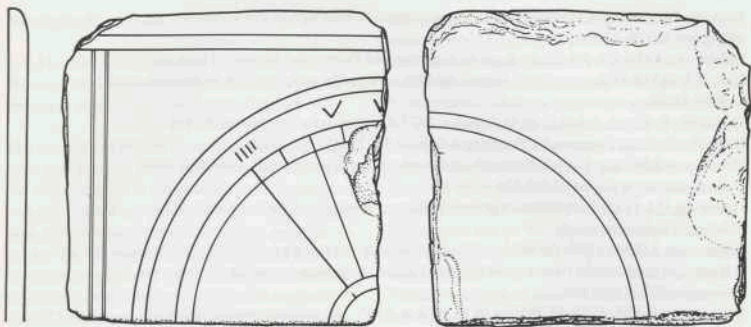
Bron: Herweijer 1986

Wassenaar: Plein 2 Leden van de Stichting Historisch Centrum Wassenaar voerden naast het pand Plein 2 in de dorpskern van Wassenaar een klein onderzoek uit in verband met bouwwerkzaamheden. Er werden een tweetal stenen putten aangetroffen die uit de post Middeleeuwse periode dateren, een preciesere datering was door gebrek aan vondsten niet mogelijk. Op ca 80 cm diepte werden een muur en grote bakstenen uit de Late Middeleeuwen gevonden. Tussen de bakstenen lag een kookpotje dat in de tweede helft van de 14e eeuw kan worden geplaatst.

Tussen 90 en 123 cm diepte lag boven geel strandwalzand een grijze laag die een grote hoeveelheid scherven opleverde uit de Karolingische en mogelijk Laat Merovingische Tijd. In dezelfde laag werden ook enkele latere scherven gevonden (11e-12e-eeuws aardewerk) en enkele waarschijnlijk in de Late IJzertijd te dateren scherven. Het is voor het eerst dat in Wassenaar vondsten zijn gedaan die op de aanwezigheid van een nederzetting vanaf de 7e eeuw wijzen.

Bron: Bakels 1985

Woerden: Kerkplein Tijdens de restauratie van het museum, vroeger het stadhuis, kwam in de fundering van de westmuur een in kistwerk uitgevoerde met tufsteen beklede muur van ca 12m lengte tevoorschijn. Deze muur was nog tot een hoogte van ca 50 cm bewaard. Hij was gefundeerd op een kiezelbed. De maat van de tufsteenblokken varieerde sterk: lengtes tussen de 20 en 40 cm, breedtes tussen 15 en 20 cm en diktes merendeels ca 9 cm. Mortelsporen op deze stenen wijzen erop dat deze blokken hier voor de tweede keer gebruikt zijn. Achter de tufsteenbekleding was de muur opgevuld met kiezel waartussen af en toe breuksteen, Romeins baksteenpuin en enkele Romeinse scherven voorkwamen. Deze vulling had een dikte van 40 cm. Daarachter was de muur evenals de voorkant bekleed

Afb. 15. Zoetermeer. Fragment van een zonnewijzer. Grootte ca 7x7 cm. Tek. ROB.

met tufsteenblokken. Op grond van de hoge ligging van de muur, de 'rommelige' aard van de grond waarin de muur lag en de ligging parallel aan de oriëntering van de nabijgelegen Petruskerk meent Beunder dat deze muur niet uit de Romeinse Tijd dateert, hij opteert voor een datering tussen ca 700 en 1000.

Bron: Beunder 1985

Zoetermeer (afb. 15) Via de heer Gerrits te Den Burg (Texel) werd een fragment van een zonnewijzer aan het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten aangeboden. Het fragment is afkomstig van een plek ca 3 km ten noorden van Zoetermeer en ca 1,5 km ten oosten van de Broekweg. Het werd in 1970 gevonden door de inmiddels overleden J.P.F. van Dienst. Op de keerzijde van het fragment is de aanzet te zien van een tweetal cirkels ter hoogte van het middelste cirkelpaar aan de voorkant. Tussen beide buitenste cirkelparen zijn de tekens III . V . V] te onderscheiden. Een datering van het stuk is moeilijk te geven.

Literatuur

- Bakels, A., 1985: Verslag van de werkzaamheden van de Werkgroep Archeologie over 1985, *Stichting Historisch Centrum Wassenaar, Jaarverslag 1985*.
- Beunder, P.C. 1985: Kiezels onder de Kaak, *Heemtuizinghen* 21, 81-89.
- Beunder, P.C., 1986: Weg met het einde van de weg, *OW-tje, tweemaandelijks uitgave van de personeelsvereniging van de Dienst Openbare Werken in Alphen aan den Rijn*, mei 1986, 7-15.
- Bitter, P., 1986: Archeologisch onderzoek in het bouwterrein van C&A Nederland aan de Haarlemmerstraat en Spijkerboorsteeg te Leiden, *Bodemonderzoek in Leiden, Jaarverslag 1985*, 85-152.
- Bloemers, J.H.F., 1978: Rijswijk (Z.H.) 'De Bult'. Eine Siedlung der Cananefaten, *Nederlandse Oudheden* 8, Amersfoort.
- Boekel, G.M.E.C.van, 1984: Roman terracotta figurines and masks from the Netherlands. Catalogue II (Isis-Venus), *Ber. ROB* 35, in druk.
- Bogaers, J.E. en J.K.H. Haalebos, 1986: Opgravingen in Alphen aan den Rijn in 1985 en 1986, *Westerheem*, in druk.

- Bogaers, J.E. en J.K.H. Haalebos, 1986: Opgravingen in Woerden in 1984, *Heem- tijdinghen* 22, 24-27.
- Bohme, A., 1979: *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*, Berlin.
- Bult, E.J. en D.P. Hallewas, 1986: *Graven bij Valkenburg. Het archeologisch onderzoek in 1985*, Delft.
- Geyer, W., K. Kandt, I. Kokes en H. Schuler, 1977: Die römische Sumpfbücke bei Bickenbach (Kreis Darmstadt), *Saalburg Jahrbuch* 34, 29-41.
- Heeringen, R.M. van, 1984: 's-Gravenhage in archeologisch perspectief, *Mededelingen Rijks Geologische Dienst* 37, 96-126.
- Herweyer, C.J. 1985: Verkennen en graven in Putten, *Verslag over 1985 van de A. W.N. afdeling 9* (Rotterdam e.o.).
- Kistemaker, J.G.M., 1984: Archeologisch onderzoek op het terrein van de voormalige Hartebrugschool aan de Haarlemmerstraat in Leiden, *Bodemonderzoek in Leiden, Jaarverslag* 1983, 169-180.
- Kistemaker, J.G.M., G.Ph.M. Buzing en H. de Kat, 1985: *Het gasthuis grondig bekeken, deel een: archeologie en actie*, Delft.
- Peursem, A.D.P. van, 1986: Graven naar de resten van de 15e eeuwse Witte Poort te Leiden, *Bodemonderzoek in Leiden, Jaarverslag* 1985, 29-40.
- Pont, W., 1985: *Waalsdorplavakte, archeologische verkenningen 1985*, manuscript.
- Riha, E., 1979: *Die römische Fibeln aus Augst und Kaiseraugst, Forschungen in Augst*, 3, Augst.
- Roest, J. van der en J.A. Waasdorp, 1983: *Proefopgravingen op de Waalsdorplavakte*, Leiden.
- Sarfaty, H., 1973 Alblasserdam, gem. Alblasserdam (Z.H.), *Jaarverslag ROB* 1973, 14-15.
- Wagner, P., 1981: Riedstadt Goddelau, Kreis Groß Gerau, Holzbrücken im alten Neckarbett, *Archäologische Denkmäler in Hessen*, 20.

Vereniging Rembrandt

J. F. Heijbroek e.a., *Honderd jaar Vereniging Rembrandt*. Themanummer *Bulletin van het Rijksmuseum*, jaargang 31, 1983, nr. 3. Prijs: f 8,-.

Het feit dat in 1983 de Vereniging Rembrandt honderd jaar bestond, heeft aanleiding gegeven voor het Rijksmuseum te Amsterdam om één nummer van zijn *Bulletin* geheel te wijden aan deze vereniging. Het feestnummer opent met het gedegen artikel 'De Vereniging Rembrandt en het Rijksmuseum' van de hand van J. F. Heijbroek. Een elftal auteurs presenteert vervolgens een keuze van ruim 25 aankopen uit de vijf verzamelafdelingen die het Rijksmuseum tegenwoordig kent, onder de kop 'Verkregen met steun van de Vereniging Rembrandt'.

De Vereniging Rembrandt werd in 1883 opgericht door drie leden van het Amsterdamse genootschap van kunstliefhebbers *Arte et Amicitia*. Dit genootschap telde ongeveer twaalf actieve leden die op gezette tijden onder het genot van een glas wijn en een sigaar bijeenkwamen om — bij voorkeur — over kunst te spreken. De veiling van de unieke verzameling Hollandse tekeningen uit de 17de eeuw van de in 1878 overleden oud-voorzitter Jacob de Vos was voor de leden Carl Schöffner, Jacob Ankersmit en Charles Rochussen aanleiding om tot actie over te gaan. Aangezien het genootschap zelf geen cent bezat — en dus ook nooit had hoeven overgaan tot het aanstellen van een penningmeester — besloot het driemanschap een fonds te vormen waarmee een belangrijk aantal tekeningen uit de collectie De Vos gekocht kon worden. Het was de bedoeling de tekeningen vervolgens aan het Rijk te schenken. De heren wonden advies in bij jhr. mr. Victor de Stuers, toen referendaris op het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Deze raadde hen aan een organisatie van meer permanente aard op te richten en kwam ook met de suggestie voor de naam *Rembrandt*. Op 10 juli 1883 werd in de raadzaal van het Amsterdamse stadhuis officieel besloten tot de oprichting van de Vereniging Rembrandt. De belangrijkste doelstelling van de vereniging zou worden 'te beletten dat kunstschaten, die zich alsnog binnen ons land bevinden, naar het buitenland verkocht worden'. Aanvankelijk richtte men zich voornamelijk op Nederlandse 'oude meesters', maar naderhand verleende men ook steun bij aankopen van werken van buitenlandse kunstenaars. Uiteindelijk werd zelfs de eigentijdse kunst niet geschuwd.

Het tweede deel van deze publicatie geeft een selectie van 25 aankopen (en één mislukte poging daartoe) ten behoeve van het Rijksmuseum, die tot stand kwamen met steun van de Vereniging Rembrandt. Deze beknopte beschrijvingen van de aankoopgeschiedenis per kunstwerk, steeds vergezeld van een duidelijke foto, maken duidelijk dat de vereniging een uiterst belangrijke rol heeft gespeeld bij de verwerving van een groot aantal kunstwerken van eminent belang. Het is dan ook verheugend dat de Vereniging Rembrandt sinds 1961 meer financiële armslag heeft gekregen dankzij een jaarlijkse bijdrage van het Prins Bernhard Fonds, waardoor zij haar belangrijke taak meer inhoud kan geven. Het klaarblijkelijk met veel zorg samengestelde themanummer van het *Bulletin* van het Rijksmuseum doet alle recht aan een vereniging die met trots kan terugzien op honderd jaar participatie in de verwerving van belangrijke kunstwerken.

Robert van Lit

Lokale geschiedenis

Lokaal en regionaal historisch onderzoek: traditie of origineel (Haarlem 1984). Prijs: f 10,-, te bestellen bij de Culturele Raad Noord-Holland.

In oktober 1984 vierde de zeer actieve Historische Werkgroep Haerlem haar 10-jarig bestaan met een symposium over lokaal en regionaal historisch onderzoek. Uit de bijdragen die in een klein katern gebundeld zijn, blijkt dat niet de theorie maar de praktijk centraal stond. Wel pleitte Doedens, één van de inleiders ervoor de lokale geschiedenis te emanciperen tot 'onderzoek naar de hele gemeenschap, plaatsing van de lokale/regionale gemeenschap in nationaal kader en beschrijving van de ervaringswereld van brede lagen van de bevolking'. Er zijn inderdaad slechts weinig publicaties die iets dergelijks beogen, bijvoorbeeld het boek van J. Verris over het Zuidhollandse Ottoland en de studie van P. Meurkens over enkele dorpen in de Kempen. De oogst is dus bescheiden en wordt vooral geleverd door niet-historici. Het is echter mogelijk dat een vernieuwing van de lokale en regionale geschiedenis vanuit de praktijk moet groeien en als dat het geval is, biedt dit katern daartoe verschillende mogelijkheden. Met behulp van inventarisatieformulieren die veel denk- en zoekwerk besparen, kan een onderzoek

gedaan worden op het gebied van archeologie, kapellen, eerste stenen of prosopografie. Voor iedereen die bezig is met lokaal onderzoek maar dat, verantwoord op een minder traditionele manier wil doen, geeft dit deeltje dan ook bruikbare informatie.

D.J. Noordam

Amsterdam

Theo van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden. Sodomietenvervolgingen in Amsterdam 1730-1811*. Uitgeversmaatschappij Tabula, Amsterdam 1984, 237 pp. Prijs: f 35,-

Theo van der Meer beoogt in zijn met vele voorbeelden uit de praktijk geïllustreerde boek een zo compleet mogelijk beeld van sodomietenvervolgingen in het 18e-eeuwse Amsterdam te geven. Zijn voornaamste bronnenmateriaal bestond uit de Secreete Confessieboeken, waarin alle zaken die geheim moesten blijven, waaronder ook sodomie, opgetekend staan.

Hij begint zijn onderzoek in 1730, het jaar waarin de vervolgingen te Amsterdam in samenhang met die in de rest van de Republiek aanvingen. Hij eindigt in 1811 omdat toen aan de veroordelingen op grond van sodomie een einde kwam. Oorzaak daarvan is dat de dan hier van kracht wordende Code Pénal geen anti-sodomiebepalingen bevat. Onder het begrip sodomie verstond het justitiële apparaat in de 18e eeuw penetratie én ejaculatie in het lichaam van de partner. Alle overige homoseksuele handelingen worden na 1765 'sodomitische vuyligheeden' genoemd.

Sodomie werd in de 18e eeuw als een autonoom delict gezien. Ter bestraffing en bestrijding ervan vaardigden de Staten van Holland en West-Friesland op 21 juli 1730 een plakkaat uit. Er werd de doodstraf op gesteld. Gedurende de behandelde periode zijn er te Amsterdam in totaal 234 procedures tegen 227 van sodomie verdachte personen geweest, van wie er uiteindelijk vijftien ter dood zijn gebracht. Op het totaal aantal criminele procedures in diezelfde periode is het aantal procedures ter zake van sodomie dan ook te verwaarlozen. Van een systematische jacht op sodomieten is volgens Van der Meer nooit sprake geweest. De Amsterdamse processuele gang van zaken bij

sodomie is gelijk aan en even behoorlijk als die bij andere criminele delicten in Amsterdam. Het ontbreekt echter aan een adequaat opsporingsapparaat. Men is afhankelijk van de medewerking van het publiek, van informatie uit andere steden of van toevallige omstandigheden waaruit sodomie blijkt.

Aan het eind van zijn boek poogt Van der Meer de sodomietenvervolgingen te verklaren. Hij begint met een materialistische benadering: op politiek en economisch terrein is er in de 18e eeuw sprake van een malaise, men heeft behoefte aan zondebokken en vindt die in de sodomieten. Men ziet de malaise als een straf van God voor de algemene zondigheid en in het bijzonder voor het tolereren van sodomie. Een dergelijke verklaring is volgens Van der Meer wel verleidelijk, maar niet juist. Er zou dan een ongecontroleerde heksenjacht op sodomieten hebben moeten ontstaan, waarvan totaal geen sprake is. De angst voor Gods straf legitimeert de vervolgingen, maar biedt daar geen afdoende verklaring voor. Wel valt het plotseling losbarsten van vervolgingen voor een deel te verklaren uit de in het begin van de 18e eeuw veranderde opvattingen. De belangstelling voor het grote geheel verschuift naar die voor het individu. Individuen treden meer op de voorgrond en worden veel meer dan eerst door hun omgeving waargenomen. Zo ook de sodomieten of homoseksuelen, die nu veelal gedwongen worden zich via een subcultuur te organiseren. Ontdekking van zo'n subcultuur leidt tot vervolgingen. De rechtbank ziet in 1730 een sodomiet als iemand die in een permanente staat van zonde verkeert, een opvatting die zijn weerslag heeft op de dagelijkse samenleving. Men heeft de illusie dat na een golf van veroordelingen het kwaad is uitgeroeid.

Van der Meer wijst bij zijn poging de sodomietenvervolgingen te verklaren ook op het feit dat die zich vóór 1730 nooit in een dergelijke mate hebben voorgedaan en na 1811 niet meer zijn voorgekomen. Hij vraagt zich af in hoeverre de Verlichting daar niet ook invloed op heeft gehad. Die periode heeft alle kenmerken van een intense ideologische crisis. Het is een tijdperk waarin individuen zichzelf en elkaar en ook sodomie anders gaan waarnemen. De anti-seksuele houding in het algemeen wordt steeds sterker. De Verlichting werkt volgens Van der Meer dan ook niet verlichtend waar het de vervolging van sodomieten betreft, maar is er mede oorzaak van.

Tot slot geeft Van der Meer een in twee bijlagen vervat chronologisch overzicht van de 234 proce-

dures tegen de 227 van sodomie verdachte personen met vermelding van de vindplaatsen in de *Secreete Confessieboeken*, de *Confessieboeken en/of de Schoutsrol*. Behalve de namen heeft Van der Meer in dat overzicht ook andere gegevens opgenomen, zoals leeftijden, beroepen, feiten waarvan men verdacht wordt en straffen waartoe men veroordeeld wordt. Het is jammer dat Van der Meer niet ook een persoonsnamenregister opgenomen heeft. Dat zou de toegankelijkheid van het boek zeer zeker ten goede gekomen zijn. Ondanks zo'n enkele onvolkomenheid levert deze studie echter een welkome bijdrage aan de beschrijving van de strafrechtsgeschiedenis in het algemeen en die van de sodomietenvervolgen in het bijzonder.

H. C. Gall

Alkemade

A.G. van der Steur ed., *Tussen Kaak en Braassem. Bijdragen tot de geschiedenis van de gemeente Alkemade* (Alphen aan den Rijn 1985). Prijs: f 55,-.

Jaren geleden begon G.M. Zoetemelk met een studie van de gemeente Alkemade. Het plan om daar een boek van te maken was bij zijn overlijden nog niet gerealiseerd. Het is vooral aan A.G. van der Steur te danken dat het werk uiteindelijk het licht heeft gezien. Hoewel de basis van het boek gevormd werd door de aantekeningen van de heer Zoetemelk is het resultaat toch sterk aangepast. De bundel bevat zestien verschillende bijdragen waarvan hier slechts een deel beproven kan worden. Mevrouw Voorhuizen beschreef het verleden van deze oude gemeente waarvan de eerste bebouwing omstreeks 900 plaatsvond. Rentenaar gaf een overzicht van de naam 'Alkemade', waaruit blijkt dat het ambacht enige tijd naamloos was, voordat het van de bezitter Diederik van Alkemade zijn achternaam overnam. Belangrijk is ook de bijdrage van Van der Steur over de bewerking van een belastingkohier uit 1680, waar in een gedetailleerd overzicht, de bevolking, welstand en beroepen de revue passeren. Deze lijst is slechts van enkele plaatsen in Holland bewaard gebleven en is de oudste die zoveel van dergelijke gegevens van belastingplichtigen vermeldt. Gelukkig is hij aan het eind van het artikel als bijlage opgenomen. Daarnaast schreef de

bewerker een bijdrage over wat tijdgenoten over het dorp De Kaag vermeldden, en een overzicht van de monumenten binnen de gemeente Alkemade, dat net als de meeste andere artikelen rijk geïllustreerd is.

Het boek besluit met een bibliografie van alle belangrijke publikaties over Alkemade vanaf de 18de eeuw, in totaal 213. Het geheel ziet er zeer verzorgd uit, heeft veel mooie afbeeldingen, kaarten, prenten en oude foto's, en is in een degelijke band gebonden.

D.J.Noordam

Vlaardingen

Historisch Jaarboek Vlaardingen 1984 Vlaardingen 1984. Uitgegeven door de Gemeentelijke archiefdienst Vlaardingen en de Historische Vereniging Vlaardingen. Achtste jaargang. Prijs f 27,90.

Al weer enige tijd geleden verscheen het historische jaarboek Vlaardingen 1984 als een coproductie van de gemeentelijke archiefdienst en de plaatselijke historische vereniging. Het boek begint met de jaarverslagen van de archiefdienst, de vereniging, het streekmuseum Jan Anderson en het Vissersmuseum. Daarna volgen de kronieken van Vlaardingen over de jaren 1933 en 1983, waarin in chronologische volgorde, zoals een kroniek betaamt, allerlei wetenswaardigheden uit de gemeente worden weergegeven. Het werk besluit met een drietal artikelen, waarmee de kennis van de geschiedenis van Vlaardingen wordt uitgebreid. Het eerste artikel 'Van bloemfabriek tot pelmolens' behandelt anderhalve eeuw molenaarsbedrijf, het tweede artikel gaat over Vlaardingen tijdens de eerste maanden van de eerste wereldoorlog en het derde artikel 'Men bedenke dat deze lieden bitter weinig gewend zijn' heeft de levensstandaard van vissersgezinnen in Vlaardingen in het tijdvak 1850-1910 tot onderwerp. Alle drie de artikelen zijn boeiend geschreven en zeer de moeite van het lezen waard. Allen die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van Vlaardingen zij dit rijkelijk van foto's voorzien boek van harte aanbevelen.

R. Huijbrecht